

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Π.Μ.Σ.: Πολιτική Επιστήμη και Νεότερη Ιστορία
Ειδίκευση: Πολιτική Κοινωνιολογία και Συγκριτική Πολιτική

Διανοούμενοι, Εργατισμός και Αυτονομία:
«Το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα 1961-
1979 υπό το πρίσμα της Συγκρουσιακής
Πολιτικής»

Διπλωματική εργασία

Καραγκούνης Τηλέμαχος Α.Μ. 1122Μ044
Επιβλέπων Καθηγητής: Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης
ΑΘΗΝΑ 2024

Διμελής Επιτροπή:

Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης. Καθηγητής. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Επιβλέπων
Καθηγητής).

Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος. Αναπληρωτής Καθηγητής. Τμήμα Πολιτικών
Επιστημών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Copyright: © Καραγκούνης Τηλέμαχος, 2024.

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Η παρούσα εργασία αφιερώνεται στην οικογένειά μου που ευχαριστώ για την βοήθεια, τη στήριξη και την υπομονή της.

Η εργασία αφιερώνεται σε κάθε παλιό, νέο και μελλοντικό σύντροφο που οραματίζεται, αγωνίζεται και διεκδικεί μέσα σε οποιοδήποτε αστερισμό του ευρύτερου ανταγωνιστικού κινήματος.

Compagno sembra ieri eppure ne è passato di tempo da quando si stava insieme a ridere cantare bere ed era bello vivere insieme in piazza e all'osteria avere un cuore solo una sola allegria un unico ideale piazzato lì davanti giorno e notte convinti di far cose importanti amici da star male l'un verso l'altro attenti forti, comprensivi fiduciosi e contenti

Cos'è successo poi della nostra allegria forse il grigio del tempo ce l'ha portata via o forse è la ragione che ha preso il sopravvento schiantandoci la testa col senso di sgomento che vien dall'affrontare le beghe quotidiane e la lotta personale per un pezzo di pane lasciandoci sperduti in questo mare di merda aggrappati a un'ideale che non vuoi che si perda

Sì, compagno ne è passato di tempo e sembra ieri eravamo uno solo persino nei pensieri la riunione a sera la notte al ciclostile il volantino all'alba tutti a distribuire e insieme nella piazza contro la polizia portavamo la nostra rabbia, sì ma anche la nostra allegria e l'avolontà di vivere diversi dai borghesi e passavano i giorni e passavano i mesi

E son passati gli anni e quella nostra rabbia siamo riusciti quasi a rimetterla in gabbia ci son riuscito quasi anch'io e non so il perchè spiegatemelo voi, voi più bravi di me che avete letto Marx tra i libri di famiglia mentre io non so-non so cosa mi piglia quando vedo mia madre che si trascina appena fare i conti con niente per preparar la cena

"Non è più il '68, Masi, c'è l'organizzazione bisogna che ti entri dentro a questo testone". Ma dico io se non tieni conto del cuore della gente partito o non partito non me ne frega niente. Compagni tutti e subito e guai a chi lo nega io del processo storico forse non capisco una sega ma sento il '68 che ritorna attuale compagni tutti e subito se no finisce male

Qui finisce che siccome la strada è tortuosa c'è chi si perde subito e c'è anche chi riposa dicendo compagni, il socialismo si farà dopo il potere e ci nasconde una rinunzia che non vuol far sapere

Non è più il '68, lo so, ma a maggior ragione vivere da compagni almeno a noi si impone o quando arriveremo forse un giorno al potere io non so se il socialismo lo sapremo vedere.

Pino Masi

Compagno sembra ieri

Parco Lambro, 1976

Περιεχόμενα

Μέρος Πρώτο

Περίληψη	7
Abstract	10
Εισαγωγικά	12
Η συγκρουσιακή πολιτική και τα κοινωνικά κινήματα	19
Οι τρεις κοινωνιολογικές οπτικές για τους διανοούμενους	22
Η ταξική θέαση και ο Gramsci.....	23
Οργανικοί και εκκλησιαστικοί διανοούμενοι.....	24
Η ανακάλυψη του Ιταλού μαρξιστή μέσα από ένα ιδιόμορφο εμπόρευμα.....	25
Η δεκαετία του 1950	31
Το 1956 ως σημείο καμπής	32
Raniero Panzieri	35
Η δεκαετία του 1960	39
Το σύστημα των κομμάτων.....	40

Μέρος Δεύτερο

Πολιτικές ευκαιρίες και ο συγκρουσιακός κύκλος.....	43
Οι πολιτικές ευκαιρίες στα μέσα της δεκαετίας του 1960	46
Αξιακές πλαισιώσεις, ο κλασσικός Εργατισμός και η Αυτονομία	52
Εργατισμός.....	53
Αυτονομία	54
Οι βασικές οργανωτικές δομές	58
Quaderni Rossi	58
Classe Operaia.....	59
PSIUP	61
Potere Operaio.....	62
Lotta Continua.....	67
Ο μακρόσυρτος Μάης.....	69
Movimento studentesco 1967-69	70
Tesi di Pisa	74
Ρεπερτόρια δράσης του φοιτητικού κινήματος.....	76
Το Θερμό Φθινόπωρο και η βία.....	78
Pirelli	80
Siemens	82
Fiat.....	84
Η στρατηγική της έντασης	89

Θεσμοποίηση ή εξτρεμισμός;	95
Οι διαφοροποιήσεις των δυο οργανώσεων	97
Η ενδόρρηξη της Potere Operaio	99
Βία, διάσπαση και Brigade Rosse	102
Πολύμορφη δράση, εξτρεμισμός και θεσμοποίηση, η περίπτωση της Lotta Continua	104
Οι καμπάνιες.....	105
Ο εξτρεμισμός	110
Διάσπαση και θεσμοποίηση	112

Μέρος Τρίτο

Από τον Εργατισμό στην εργατική Αυτονομία	115
Τι ήταν το κίνημα της Αυτονομίας;	116
Ο ιστορικός συμβιβασμός.....	119
Διανοούμενοι, μεταβολή της διεκδικητικής κουλτούρας και η νέα διεκδικητική ταυτότητα	124
Το κόμμα της Mirafiori	128
Οργανωτικές δομές και αιτήματα του αυτόνομου κινήματος	131
Οργανωμένη Εργατική Αυτονομία	132
Φεμινιστικό κίνημα	135
Διάχυτη Αυτονομία	142
Autonomia 77.....	146
Η κατάληψη του πανεπιστημίου της Ρώμης	148
Τα οδοφράγματα της Μπολόνια.....	151
Η Αυτονομία του Μιλάνο	153
Η ευκαιρία που χάθηκε	154
Βία, καταστολή και κλείσιμο του συγκρουσιακού κύκλου	156
Αντί επιλόγου.....	161
Βιβλιογραφία	169
Ηλεκτρονικές πηγές	175

Συντομογραφίες

B.R: και E.T.: (Brigade Rosse) Ερυθρές Ταξιαρχίες.

CGIL: (Confederazione Generale Italiana del Lavoro) Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας της Ιταλίας.

CUB: (Comitato di Unitario Base) Ενιαία Επιτροπή Βάσης.

ENEL: (Ente Nazionale per L'Energia Ellettrica) Εθνική Υπηρεσία Ηλεκτρικής Ενέργειας.

FIOM: (Federazione Impiegati Operai Metallurgici) Ομοσπονδία Υπαλλήλων και Εργατών της Μεταλλουργίας.

IKK: (Partito Comunista Italiano) Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας

ΙΣΚ: (Partito Socialista Italiano) Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα.

ΚΚΣΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης.

L.C: (Lotta Continua) Διάρκους Πάλη.

L.F: (Lotta Femminista) Φεμινιστική Δύναμη.

MSI: (Movimento Sociale Italiano) Ιταλικό Κοινωνικό κίνημα.

P.L. και Π.Γ: (Prima Linea) Πρώτη Γραμμή.

P.O: (Potere Operaio) Εργατική Δύναμη.

PSIUP: (Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria) Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ενότητας των Εργατών.

RAI: (RAI Internazionale) Διεθνές Τηλεοπτικό Δίκτυο Ιταλίας.

R.F.: (Rivolta Femminile) Γυναικεία Εξέγερση.

ΧΔΚ: Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα.

UDI: (Unione Donne Italiane) Ένωση Ιταλίδων Γυναικών.

UGI: (Unione Goliardica Italiana) Ιταλική Κολιαρδική Ένωση.

UNURI: (Unione Nazionale Universitaria Rappresentativa Italiana) Εθνική Ένωση Πανεπιστημιακής Αντιπροσώπευσης Ιταλίας.

Μέρος Πρώτο

Περίληψη

Η Ιταλία των δεκαετιών του 1960 και του 1970 υπήρξε ένα ζωντανό πεδίο κοινωνικών και πολιτικών αγώνων, με τα κινήματα Εργατισμού και Αυτονομίας να πρωτοστατούν στις διεκδικήσεις για κοινωνική αλλαγή. Αυτά τα κινήματα, αναπόσπαστα ενταγμένα σε έναν ενιαίο συγκρουσιακό κύκλο, γεννημένα από την ένταση που δημιουργούσαν οι ανισότητες και η εντατικοποίηση της παραγωγής, αποτελούν σημαντικά παραδείγματα συλλογικής δράσης που μπορούν να αναλυθούν μέσα από τα εργαλεία της Συγκρουσιακής Πολιτικής.

Ο Εργατισμός αναπτύχθηκε στη δεκαετία του 1960, κυρίως στις βιομηχανικές περιοχές του ιταλικού Βορρά, όπου οι εργάτες αντιμετώπιζαν σκληρές συνθήκες εργασίας και χαμηλούς μισθούς. Οι παραδοσιακές συνδικαλιστικές οργανώσεις αποδείχθηκαν ανεπαρκείς για να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις, οδηγώντας στην εμφάνιση νέων μορφών αγώνα, όπως η εξωθεσμική οργάνωση και δράση, οι καταλήψεις εργοστασίων και οι μαζικές απεργίες. Το Θερμό Φθινόπωρο του 1969 αποτέλεσε την κορύφωση αυτής της περιόδου, με κινητοποιήσεις που αμφισβήτησαν ευθέως την καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας. Μέσα από αυτές τις δράσεις, οι εργάτες ανέδειξαν αιτήματα που σχετίζονταν με την ένταση της παραγωγικής διαδικασίας, την σχέση του μισθού με την παραγωγικότητα αλλά και αιτήματα του φοιτητικού κινήματος για τις πανεπιστημιακές μεταρρυθμίσεις.

Η Συγκρουσιακή Πολιτική παρέχει χρήσιμα εργαλεία για την κατανόηση αυτών των κινήματων, αναδεικνύοντας έννοιες όπως οι αξιακές πλαισιώσεις, οι πολιτικές ευκαιρίες και τα ρεπερτόρια δράσης. Η θεωρία αυτή εστιάζει στη δυναμική σχέση μεταξύ των κοινωνικών δομών και της δράσης των δρώντων, εξετάζοντας πώς αναγνώρισαν και αξιοποίησαν οι εργάτες και άλλες κοινωνικές ομάδες τα περιθώρια δράσης που παρείχε το πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον. Οι πολιτικές ευκαιρίες, όπως η κρίση στους παραδοσιακούς θεσμούς εκπροσώπησης, έδωσαν τη δυνατότητα στους κινηματικούς δρώντες να διεκδικήσουν με μεγαλύτερη ένταση τα αιτήματά τους.

Η δεκαετία του 1970 χαρακτηρίζεται από τη μετάβαση από τον Εργατισμό στην Αυτονομία, μια νέα μορφή κινήματος που εντάσσεται στα νέα κοινωνικά κινήματα, η οποία επεκτάθηκε από τα εργοστάσια στις γειτονιές και τις τοπικές κοινότητες. Το κίνημα της Αυτονομίας επικεντρώθηκε στις καθημερινές ανάγκες και στην αυτοδιαχείριση, με αιτήματα που αφορούσαν τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και την απελευθέρωση από θεσμικούς περιορισμούς. Οι νέοι δρώντες, όπως το φεμινιστικό κίνημα και οι νεολαιίστικες ομάδες, ανέδειξαν ζητήματα ισότητας, ατομικών δικαιωμάτων και κοινωνικής αλληλεγγύης. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από την ανάδυση νέων ρεπερτορίων δράσης, αιτημάτων και δομών των διεκδικήσεων αλλά και την υιοθέτηση ενός πιο αποκεντρωμένου μοντέλου οργάνωσης.

Ένα σημαντικό στοιχείο που καθόρισε την εξέλιξη των κινήματων ήταν ο ρόλος των διανοουμένων. Οι οργανικοί διανοούμενοι, όπως τους περιέγραψε ο Gramsci, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των θεωρητικών εργαλείων και της κινηματικής κουλτούρας. Μέσα από την κριτική σκέψη και την ενεργή εμπλοκή τους στις κινητοποιήσεις, κατάφεραν να εμπλουτίσουν τα κινήματα με νέες ιδέες και στρατηγικές. Ειδικότερα, οι συμβολές τους στον Εργατισμό και στην Αυτονομία επέτρεψαν την ενσωμάτωση αξιακών πλαισίων που εστίαζαν στην εργατική αυτονομία και την απεξάρτηση από τις παραδοσιακές ιεραρχικές δομές. Το έργο διανοουμένων όπως ο Raniero Panzieri και άλλοι, αποτέλεσε βάση για τη σύνδεση της θεωρίας με την πράξη, ενισχύοντας την αποτελεσματικότητα και τη θεωρητική βάθυνση των κινήματων.

Η παρούσα εργασία αναδεικνύει τη σημασία αυτών των κινήματων για την κατανόηση των κοινωνικών αγώνων και της συλλογικής δράσης. Μέσα από τα εργαλεία της Συγκρουσιακής Πολιτικής, εξετάζονται οι διαδικασίες μέσω των οποίων τα κινήματα αυτά κατάφεραν να δημιουργήσουν νέες μορφές δράσης και να επηρεάσουν το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον της εποχής τους. Η μελέτη αυτή αποδεικνύει ότι η συλλογική δράση μπορεί να αποτελέσει κινητήριο δύναμη για την κοινωνική αλλαγή, προσφέροντας πολύτιμα διδάγματα για τη μελέτη των κοινωνικών κινήματων στον σύγχρονο κόσμο.

Παρά τις δυσκολίες, τόσο ο Εργατισμός όσο και η Αυτονομία κατάφεραν να ενισχύσουν την κινηματική κουλτούρα, προτάσσοντας την ανάγκη για συλλογικότητα

και αυτονομία. Η εργασία αυτή φιλοδοξεί να συμβάλει στη βαθύτερη κατανόηση των μηχανισμών που κινητοποιούν τις κοινωνικές ομάδες, αναδεικνύοντας το ιταλικό παράδειγμα ως μια ξεχωριστή περίπτωση στην ιστορία των κοινωνικών κινημάτων. Το ιταλικό διεκδικητικό παράδειγμα αναδεικνύει τη δύναμη της συλλογικής δράσης, προσφέροντας πολύτιμα μαθήματα για τις σύγχρονες κοινωνικές και πολιτικές προκλήσεις.

Abstract

Italy during the 1960s and 1970s was a vibrant arena of social and political struggles, with the Workerism and Autonomy movements leading the way in demands for social change. These movements, inherently embedded in a unified cycle of contention, emerged from the tensions created by inequalities and the intensification of production, serving as significant examples of collective action that can be analyzed through the tools of Contentious Politics.

Workerism developed during the 1960s, primarily in the industrial regions of northern Italy, where workers faced harsh working conditions and low wages. Traditional union organizations proved insufficient in addressing these challenges, leading to the emergence of new forms of struggle, such as extrainstitutional organization and action, factory occupations, and mass strikes. The Hot Autumn of 1969 marked the peak of this period, with mobilizations that directly challenged the capitalist organization of labor. Through these actions, workers highlighted demands related to the intensification of production processes, the relationship between wages and productivity, as well as student movement demands for university reforms.

Contentious Politics offers valuable tools for understanding these movements, highlighting concepts such as framing processes, political opportunities, and repertoires of action. This theory focuses on the dynamic relationship between social structures and the actions of agents, examining how workers and other social groups identified and utilized the opportunities provided by the political and social environment. Political opportunities, such as crises in traditional representative institutions, enabled movement actors to advocate their demands more forcefully.

The 1970s were characterized by the transition from Workerism to Autonomy, a new form of movement aligned with the new social movements that extended from factories to neighborhoods and local communities. The Autonomy movement focused on daily needs and self-management, with demands addressing the improvement of life quality and liberation from institutional constraints. New actors, such as the feminist movement and youth groups, brought issues of equality, individual rights, and social solidarity to the forefront. This period saw the emergence of new

repertoires of action, demands, and organizational structures, along with the adoption of a more decentralized model of organization.

A key factor shaping the evolution of these movements was the role of intellectuals. Organic intellectuals, as described by Gramsci, played a decisive role in shaping the theoretical tools and movement culture. Through critical thinking and active involvement in mobilizations, they enriched the movements with new ideas and strategies. Specifically, their contributions to Workerism and Autonomy allowed the integration of value frameworks emphasizing worker autonomy and detachment from traditional hierarchical structures. The work of intellectuals such as Raniero Panzieri and others provided a foundation for linking theory with practice, enhancing the effectiveness and theoretical depth of the movements.

This study highlights the significance of these movements in understanding social struggles and collective action. Through the tools of Contentious Politics, it examines the processes by which these movements created new forms of action and influenced the social and political environment of their time. This analysis demonstrates that collective action can serve as a driving force for social change, offering valuable insights for the study of social movements in the contemporary world.

Despite the challenges, both Workerism and Autonomy succeeded in strengthening movement culture, emphasizing the need for collectivity and autonomy. This work aspires to contribute to a deeper understanding of the mechanisms that mobilize social groups, presenting the Italian case as a unique instance in the history of social movements. The Italian contentious example highlights the power of collective action, providing valuable lessons for contemporary social and political challenges.

Εισαγωγικά

Η Ιταλία αποτελεί έναν διεκδικητικό χώρο με πλούσια κινηματική ιστορία. Τα πρώτα χρόνια του εικοστού αιώνα, βρίσκουν το ιταλικό κράτος να βαδίζει σε μια «σχετική» παραγωγική μετάβαση από την κατά βάσει αγροτική του παραγωγή σε αυτήν της βιομηχανικής και μεταποιητικής. Σχετική μετάβαση καθώς μερικές μεγάλες χαλυβουργικές και σιδηρουργικές μονάδες, εγκαταστάθηκαν κοντά σε περιοχές με υψηλό υδροηλεκτρικό δυναμικό, κυρίως στους πρόποδες των Άλπεων και στην Ούμπρια, στην κεντρική Ιταλία. Παράλληλα, το Τορίνο και το Μιλάνο έγιναν κέντρα άνθησης της κλωστοϋφαντουργίας, της χημικής βιομηχανίας, της μηχανικής και του τραπεζικού τομέα. Όμως, οι ταχείς ρυθμοί ανάπτυξης του βιομηχανικού τομέα που χαρακτήριζαν τη βορειοδυτική περιοχή της χώρας και κυρίως το τρίγωνο Μιλάνο, Τορίνο, Γένοβα, απέκλεισαν σε μεγάλο βαθμό τη Βενετία και ιδιαίτερα το Νότο.

Στις αρχές του εικοστού αιώνα, η μετάβαση από την αγροτική στη βιομηχανική παραγωγή, δημιούργησε ένα τεράστιο κύμα μετατόπισης του αγροτικού πληθυσμού από τις περιοχές του Νότου προς τον εργοστασιακό Βορρά. Υπολογίζεται πως η ιταλική διασπορά που προέκυψε, αφορούσε σχεδόν τριάντα εκατομμύρια Ιταλούς (μεταξύ 1860-1985), τα δύο τρίτα των οποίων ήταν άνδρες. Τα εργοστάσια «επανδρώθηκαν» με ένα εργατικό δυναμικό, το οποίο κατά βάση είχε χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, ήταν ανειδίκευτο και εργαζόταν τόσο σε πολύ δύσκολες συνθήκες όσο και με χαμηλές μισθολογικές απολαβές. Οι μεγάλες και απότομες μεταβολές της παραγωγικής διαδικασίας, η εντατικοποίηση της εργασίας, η γραμμή παραγωγής, ο κατακερματισμός και το ασταθές πολιτικό περιβάλλον, έδωσαν τη δυνατότητα στα οργανωμένα και πιο μαχητικά κομμάτια του εργατικού δυναμικού, να αναγνωρίσουν τις πολιτικές ευκαιρίες και να προχωρήσουν σε διεκδικητικές δράσεις.

Ήδη από τη δεκαετία του 1920, εμφανίζεται ένα διεκδικητικό κίνημα πλαισιωμένο κυρίως από αναρχικούς και κομμουνιστές εργάτες, το οποίο για δύο χρόνια καταλαμβάνει τα μεγάλα εργοστάσια του Βορρά και οργανώνει την παραγωγή, μέσα από τα εργατικά συμβούλια (Biennio Rosso¹) αυτοδιαχείρισης. Το

¹ Κόκκινη Διετία 1919-20.

² Η έννοια της ελεύθερης διανοήσης, φαίνεται να υποδηλώνει έναν κοινωνικό επιστήμονα που,

πρώτο καθαρά εργατικό πείραμα αυτοδιαχείρισης των συμβουλίων, παρόλο που δεν είχε αίσιο τέλος – εξαιτίας της κατασταλτικής δύναμης τόσο του κράτους όσο και του κεφαλαίου – είχε «θετική» έκβαση για τους διεκδικητές. Τα εργαλεία, οι μορφές δράσης και τα αιτήματα του κινήματος των εργατικών συμβουλίων, άνοιξαν έναν διάλογο στους κύκλους της αριστεράς και των εργατικών διεκδικήσεων και άφησαν μια παρακαταθήκη για τους μελλοντικούς Ιταλούς διεκδικητές.

Τα εργατικά συμβούλια του 1920, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός ριζοσπαστικού πλαισίου δράσης και διεκδίκησης, που αναζωπυρώθηκε και εμπλουτίστηκε στα κινήματα της δεκαετίας του '60 και του '70. Η περίοδος αυτή, αποτέλεσε μια περίοδο εξέχουσας σημασίας τόσο για το ΙΚΚ και τα συνδικάτα του, όσο και για τον ίδιο τον Antonio Gramsci. Ο Gramsci αναγνώρισε στα εργατικά συμβούλια την ξεχωριστή σημασία της εργατικής αυτοοργάνωσης και, κατά τον ίδιο, τη σπουδαιότητα της «εργατικής δημοκρατίας» (Gramsci, 1975: 34-40).

Η αναφορά στο παράδειγμα των εργατικών συμβουλίων στην εισαγωγή έχει διπλό σκοπό. Αφενός, στοχεύει στη σύνδεση των διεκδικητών των δεκαετιών του 1960-70 με τα προηγούμενα παραδείγματα κοινωνικών κινήματων, προκειμένου να γίνει κατανοητό το πλαίσιο και ο τρόπος λειτουργίας των ιταλικών διεκδικητικών κινήματων. Αφετέρου, επιδιώκει να αναδείξει τον ρόλο των διανοουμένων γενικότερα και τις θέσεις του Gramsci ειδικότερα, εστιάζοντας στην επιρροή που είχαν οι ιδέες του στην κατανόηση και την οργάνωση των κοινωνικών και εργατικών αγώνων της εποχής.

Στην περίπτωση του Εργατισμού και ειδικότερα στους αγώνες από το '68 και μέχρι το '73, τα ρεπερτόρια δράσης όπως οι εργατικές καταλήψεις εργοστασίων και οι αγώνες στις μεγάλες βιομηχανίες του Τορίνο, του Μιλάνο και της Γένοβα, είχαν σαφείς ομοιότητες με το κίνημα της διετίας 1919-1920, ιδιαίτερα στην έμφαση για έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας. Επιπρόσθετα, η συμβουλευτική ιδέα της άμεσης αυτοοργάνωσης και διεκδίκησης μακριά από την συνδικαλιστική και κομματική ιεραρχία, επηρέασε βαθιά τον πυρήνα των διεκδικήσεων τόσο του Εργατισμού όσο και της Αυτονομίας. Ταυτόχρονα οι ιδέες του Gramsci για τον τρόπο συνέχισης του αγώνα και την ανάγκη ύπαρξης ενός κόμματος της πρωτοπορίας, επηρέασαν τους διανοουμένους και τις ομάδες του Εργατισμού, όπως την Potere Operaio και την Lotta Continua. Τέλος, όπως και στα εργατικά συμβούλια έτσι και στο ιταλικό

διεκδικητικό κίνημα των επόμενων δεκαετιών, στο κέντρο της διεκδίκησης, υπήρχε ή βαθιά αμφισβήτηση της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας και της ιεραρχίας.

Όμως γιατί η μελέτη του ρόλου των διανοομένων στην περίπτωση του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος; Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη και η παρουσίαση του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος του Εργατισμού – ως καθαρά εργατικού κινήματος – και της Αυτονομίας – ως ένα πολύμορφο κίνημα των νέων κοινωνικών κινημάτων – . Οι διανοούμενοι και οι θέσεις τους, στο ιταλικό διεκδικητικό παράδειγμα, λειτουργούν ως ένας επικουρικός παράγοντας επεξήγησης των συγκεκριμένων ιδιαιτεροτήτων του ιταλικού παραδείγματος. Για τον λόγο αυτό και κατά τη διάρκεια της αποτύπωσης του ιταλικού κινηματικού φαινομένου, θα μελετώνται και θα παρουσιάζονται κάποιες κεντρικές ιδεολογικές συμβολές των διανοομένων που βρίσκονταν εντός του κινήματος.

Ο ρόλος των διανοομένων αποτελεί ένα μόνιμο ζήτημα μελέτης του κλάδου της κοινωνιολογίας και της πολιτικής επιστήμης, καθώς οι ίδιοι εμπλέκονται και επηρεάζουν τα κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα. Ιστορικά, έχουν διαμορφωθεί διάφορες θέσεις και σχολές που προσπαθούν να μελετήσουν αυτό το ρόλο. Από τη θεώρηση της αυτοτελούς τάξης των διανοομένων, μέχρι την αταξική θεώρηση αλλά και αυτή του Gramsci – περί ταξικά στρατευμένων διανοομένων – όλες έχουν να προσφέρουν κάποια εργαλεία μέσα σε μια συνολικότερη αναλυτική εικόνα. Στόχος της παρούσας εργασίας, αποτελεί η μελέτη και η ανάλυση του πολιτικού συνεχούς των διεκδικητικών κινημάτων, μέσα στον ιταλικό συγκρουσιακό κύκλο των δεκαετιών του '60 και του '70, και του τρόπου με τον οποίο οι διανοούμενοι έδωσαν την ώθηση στους κινηματικούς δρώντες, να φανταστούν την ιταλική «έφοδο στον ουρανό».

Με άλλα λόγια, η εργασία φιλοδοξεί να αποτυπώσει το διεκδικητικό κίνημα του Εργατισμού και της Αυτονομίας, να αναζητήσει την απάντηση στο πώς ένα ετερογενές σύνολο υποκειμένων αναγνώρισε πολιτικές ευκαιρίες, δημιούργησε νέα ερμηνευτικά πλαίσια, ήρθε σε ρήξη με τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης, έθεσε νέα αιτήματα, διεκδίκησε, δημιούργησε δίκτυα επικοινωνίας και οργανωτικές δομές και έπεσε στην παγίδα του εξτρεμισμού. Με μια πιο «συγκρουσιακή» ορολογία, πώς δομήθηκε, επεκτάθηκε και κορυφώθηκε και πώς έφτασε στη συστολή και καταστολή

του, ο συγκρουσιακός κύκλος του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος των δεκαετιών του '60 και του '70.

Όμως γιατί το ιταλικό κίνημα; Η σημασία του ιταλικού διεκδικητικού παραδείγματος, έγκειται στο ότι ίσως ήταν η πρώτη φορά – μετά την οκτωβριανή επανάσταση και τον Λένιν – που οι ταξικά στρατευμένοι διανοούμενοι του κινήματος επεξεργάστηκαν και προίκισαν το διεκδικητικό κίνημα με μια σειρά από θεωρητικά εργαλεία, για την ανάπτυξη των αιτημάτων και τη διάχυση των διεκδικήσεων. Τα εργαλεία του αυτόνομου μαρξισμού, δόμησαν ένα αξιακό πλαίσιο μέσα από τον Εργατισμό και την Αυτονομία, ενώ οδήγησαν στη δημιουργία μιας νέας διεκδικητικής κουλτούρας, μακριά από τα συνδικάτα και τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης της αριστεράς.

Ο ιταλικός διεκδικητικός κύκλος είναι σημαντικός για ακόμα ένα λόγο. Όταν το κίνημα του Εργατισμού βρέθηκε μπροστά στην ήττα – μετά τα γεγονότα του '69 και τη στρατηγική της έντασης – κατάφερε να επιβιώσει και να συνεχίσει να διεκδικεί. Οι Ιταλοί διεκδικητές, οι οργανώσεις του Εργατισμού και οι διανοούμενοι, μετά το Θερμό Φθινόπωρο, αναγνώρισαν τις νέες πολιτικές ευκαιρίες και κατάφεραν να βάλουν στην κινηματική ατζέντα ζητήματα όπως οι ανάγκες της καθημερινότητας, της διαβίωσης, των δικαιωμάτων κοινωνικών ομάδων, ευρύτερων του εργατικού υποκειμένου. Τα κοινωνικά κινήματα, αποτελούν δυναμικά φαινόμενα που συνεχώς μεταβάλλονται, εξελίσσονται και οδηγούνται σε διεκδικήσεις ανάλογα με τον τόπο, το χρόνο και τα πλαίσια στα οποία αναπτύσσονται. Σύμφωνα με τον Σεφεριάδη (2017: 48): *«τα συλλογικά υποκείμενα, συγκροτούνται, αποδιαρθρώνονται και αενάως επανασυγκροτούνται υπό την επήρεια των διαμεσολαβούμενων (εμπροθέτως και μη) σχέσεων που συνάπτουν με το πολιτικό και κοινωνικό τους περιβάλλον»*.

Το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα ως δυναμικό φαινόμενο, αποτελεί μια διεκδικητική περίπτωση που μετά το '60 του Εργατισμού και των εργατικών διεκδικήσεων, μεταβάλλεται σε ένα νέο κοινωνικό κίνημα, μέσα από την επαναανομηματοδότηση αξιακών πλαισίων, όπως η Αυτονομία, με την παρακαταθήκη όμως της προηγούμενης διεκδικητικής εμπειρίας. Η δεκαετία του '70, βρίσκει το κίνημα σε μια προσπάθεια επαναχάραξης των πολιτικών του στρατηγικών, διαρκούς κινητικότητας των ακτιβιστών και με αξιώσεις πέρα από το εργοστάσιο. Μέσα στη δεκαετία αυτή, εμφανίζονται νέοι διεκδικητές στην πολιτική αρένα, – όπως το

φεμινιστικό κίνημα, η νεολαία με τις αυθόρμητες διεκδικήσεις – και μια σειρά από παλιούς εργατιστές που αναγνωρίζουν τις νέες πολιτικές ευκαιρίες. Αυτός ο ιταλικός μακρόσυρτος Μάης – που διήρκησε τουλάχιστον δέκα χρόνια μετά το '68 – αποτελεί μια πολλή ενδιαφέρουσα διεκδικητική περίοδο προς μελέτη.

Ταυτόχρονα, έχει σημασία να μελετηθούν και οι βασικές θέσεις που ανέπτυξαν οι Ιταλοί διανοούμενοι καθώς και τα όρια των θέσεων αυτών. Το πώς και το αν επηρέασαν το ίδιο το κίνημα και που αυτά τα όρια ξεπεράστηκαν. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις άλλωστε, που διεκδικητές με ηγετικές τάσεις εντός των κοινωνικών κινημάτων, μέσα από ιδεολογικές εμμονές και προσκολλήσεις, οδήγησαν κινηματικές οργανώσεις στα όρια του εξτρεμισμού ή της διάσπασης. Το ιταλικό παράδειγμα είναι γεμάτο από τέτοιες προσωπικότητες που με τις πολιτικές τους επιλογές, οδήγησαν σημαντικές οργανώσεις του κινήματος στη θεσμοποίηση και τον εξτρεμισμό.

Ως προς τη δομή της εργασίας, αυτή χωρίζεται στην ουσία σε τρία βασικά μέρη. Στο πρώτο μέρος, αναλύονται οι βασικές προσεγγίσεις γύρω από τους διανοουμένους, καθώς επίσης αναπτύσσεται η ταξική θέαση του Gramsci. Ακόμα, αναλύονται βασικές θέσεις της γκραμισιανής θεωρίας πάνω σε ζητήματα του ρόλου των διανοουμένων και της έννοιας της εργατικής δύναμης, τα οποία αποτέλεσαν βασικά εργαλεία του Εργατισμού. Στη συνέχεια του πρώτου μέρους, γίνεται μια ιστορική αναδρομή στις δεκαετίες του '50 και του '60, προκειμένου να κατανοηθεί η πολιτική κατάσταση του ιταλικού κράτους και της εργατικής τάξης, καθώς και η θέση της επίσημης αριστεράς εκείνης της περιόδου, αλλά και οι πρώτες θεωρητικές προσπάθειες που οδήγησαν στη γέννηση του Εργατισμού.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, γίνεται μια ενδελεχής ανάλυση των πολιτικών ευκαιριών, των αξιακών πλαισιώσεων, των οργανωτικών δομών, των αιτημάτων και της ευρύτερης δράσης του κινήματος του Εργατισμού. Μέσα σε αυτό το κεφάλαιο, μελετώνται οι βασικές ιδεολογικές συμβολές των διανοουμένων του κινήματος, οι σύμμαχοι που βρίσκει το κίνημα στους φοιτητές και η διάχυση του συγκρουσιακού κύκλου σε νέους διεκδικητικούς τομείς. Ταυτόχρονα, παρουσιάζονται οι θέσεις των νέων διεκδικητών του φοιτητικού κινήματος και ο τρόπος με τον οποίο αυτό συνδέεται με το εργατικό κίνημα. Επιπρόσθετα, μελετώνται οι βασικές οργανωτικές δομές του Εργατισμού και τα βασικά διεκδικητικά γεγονότα

της κορύφωσης του συγκρουσιακού κύκλου. Η κορύφωση αυτή, αφορά τις διεκδικήσεις και της μορφές δράσης την περίοδο του Θερμού Φθινοπώρου στα εργοστάσια του Τορίνο, του Μιλάνο και της Γένοβα, που άλλωστε εκεί ήταν η καρδιά του Εργατισμού.

Το δεύτερο μέρος κλείνει με το ζήτημα που αναπτύχθηκε στο εσωτερικό των ομάδων μετά το τέλος του Θερμού Φθινοπώρου, το δίλημμα: θεσμοποίηση ή εξτρεμισμός. Ένα ζήτημα που απασχόλησε τους ακτιβιστές για αρκετά χρόνια, μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '70. Για τον λόγο αυτό, αλλά και για την ανάδειξη των ιδεολογικών διαφοροποιήσεων, παρουσιάζονται οι δυο βασικές οργανώσεις της Potere Operaio και της Lotta Continua. Μέσα από τις ομάδες αυτές, τους διανοούμενους τους και τις πολιτικές τους δράσεις, αναλύεται ο τρόπος που οδηγήθηκαν στη θεσμοποίηση, τη διάσπαση και διάχυση των ακτιβιστών στον χώρο της Αυτονομίας και την εξτρεμιστική δράση.

Το τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας, ασχολείται με την επανανοηματοδότηση των αξιακών πλαισίων και την ανάδυση του κινήματος της Αυτονομίας. Μελετά τον τρόπο με τον οποίο το κίνημα στράφηκε από το εργοστάσιο στις γειτονιές, την ανάδυση νέων διεκδικητών, όπως το φεμινιστικό κίνημα, το νεολαιίστικο κίνημα του αυθορμητισμού, και το πώς οι διεκδικητές, από την περίοδο του Εργατισμού, στράφηκαν στο «Χώρο» της Αυτονομίας. Μέσα από τους νέους διεκδικητές, παρουσιάζονται και τα βασικά αιτήματά τους, τα οποία στρέφονταν πια όχι στα δικαιώματα του εργάτη της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας, αλλά στην κάλυψη των προσωπικών αναγκών. Στη συνέχεια, γίνεται μια ανάλυση της δεύτερης κορύφωσης του συγκρουσιακού κύκλου, η οποία ήταν λιγότερο έντονη από την πρώτη, αλλά εξίσου σημαντική. Το κεφάλαιο Autonomia '77, ασχολείται με το πώς ένα αυθόρμητο κίνημα της νεολαίας, διαχέεται με μια έντονη συγκρουσιακότητα στις μεγάλες μητροπόλεις, καταλαμβάνει, αυτοοργανώνεται, διεκδικεί και συγκρούεται με τους θεσμούς, – εντελώς αυτόνομα – ακόμα και από τις οργανώσεις του Εργατισμού, που είχαν περάσει σε κρίση. Στο τελευταίο κεφάλαιο του τρίτου μέρους, γίνεται μια συνολική αναφορά στον ιταλικό συγκρουσιακό κύκλο και στις κινηματικές εκβάσεις.

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως ο Εργατισμός και μετέπειτα η Αυτονομία δεν δόμησαν ποτέ συγκεκριμένα πολιτικά προγράμματα αλλά βασίστηκαν περισσότερο στην αυτοοργάνωση και τον αυθορμητισμό, ενώ δεν δόμησαν μια

κεντρική διεκδικητική ατζέντα. Παρόλο που είχαν μια σημαντική διάχυση στον ιταλικό κοινωνικό ιστό και ένα ευρύ αλλά άτυπο δίκτυο επικοινωνίας, δεν υπήρξε ποτέ μια κεντρική οργανωτική δομή, ούτε κεντρικά ορισμένα αιτήματα. Ο Εργατισμός και η Αυτονομία μπορούν να οριστούν καλύτερα σαν δυο δυναμικά φαινόμενα, τα οποία συχνά λειτουργούσαν ως ένα παλιρροϊκό κύμα μέσα στον διεκδικητικό χώρο. Για τον λόγο αυτό και για την καλύτερη αποτύπωση τόσο των γεγονότων όσο και της δομής και λειτουργίας αυτών των κινημάτων, σε διάφορα σημεία της παρούσας εργασίας γίνονται χρονικά άλματα και δεν ακολουθείται μια αυστηρή χρονολογική σειρά.

Η συγκρουσιακή πολιτική και τα κοινωνικά κινήματα

Η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί εργαλεία της Συγκρουσιακής Πολιτικής με σκοπό να αναδείξει την σπουδαιότητα, να απαντήσει στα πώς και να μελετήσει τη συνεισφορά του ιταλικού κινήματος τόσο στην ιστοριογραφία των κοινωνικών κινήματων, όσο πρωτίστως στα εργαλεία που μπορούν να εμπλουτίσουν μελλοντικά κοινωνικά κινήματα και πολιτικούς ακτιβιστές. Τα κοινωνικά κινήματα είναι δυναμικά και όχι στατικά φαινόμενα, ενώ δεν διακατέχονται από καμία νομοτέλεια τόσο ως προς την εμφάνισή τους, όσο και προς την ικανοποίηση των αιτημάτων αλλά και την έκβασή τους. Για τον λόγο αυτό, η μελέτη των κοινωνικών κινήματων αποτελεί ένα από τα κύρια πεδία μελέτης της πολιτικής επιστήμης και δη της πολιτικής κοινωνιολογίας.

Η Συγκρουσιακή ή Διεκδικητική Πολιτική αντικατοπτρίζει τη σύγκρουση μεταξύ ομάδων απλών ανθρώπων οι οποίοι δεν έχουν άμεση πρόσβαση σε πόρους και θεσμούς της εξουσίας, με την άρχουσα τάξη ή άλλους αντιπάλους. Η σύγκρουση αυτή, μπορεί να υπάρξει μόνο όταν αυτοί οι άνθρωποι έχουν αναγνωρίσει τις πολιτικές ευκαιρίες του πολιτικού και κοινωνικού περιβάλλοντος για δράση, έχουν οργανωθεί σε διεκδικητικές ομάδες, έχουν θέσει αιτήματα που αντικατοπτρίζουν τους αξιακούς τους κώδικες έναντι αυτού που θεωρούν ως αδικία και έχουν τη δύναμη να κινητοποιήσουν και άλλους διεκδικητές και να διατηρήσουν το επίπεδο της σύγκρουσης σε βάθος χρόνου (Σεφεριάδης, 2006: 10). Με άλλα λόγια, το ουσιαστικό περιεχόμενο του πεδίου της Συγκρουσιακής Πολιτικής είναι η διερεύνηση των όρων υπό τους οποίους δρουν και συγκρούονται οι δύο βασικές κοινωνικοπολιτικές κατηγορίες: των κυρίαρχων, που έχουν σκοπό την παγίωση, τη θεσμική και αξιακή νομιμοποίηση και αναπαραγωγή της κυριαρχίας τους και β) των κυριαρχούμενων, που σκοπεύουν να μεταβάλουν, να μεταρρυθμίσουν ή να ανατρέψουν την κυριαρχία των πρώτων (Σεφεριάδης, 2010α: 14).

Η ανάδυση της Συγκρουσιακής Πολιτικής στο πολιτικό στερέωμα σύμφωνα με τον Σεφεριάδη (2021: 35), αναδεικνύει, εκτός των άλλων, τη σχεσιακά «κατασκευασμένη» υπόσταση των συλλογικών υποκειμένων, των δράσεων και των ταυτοτήτων που προκύπτουν στο συγκρουσιακό πολιτικό γίγνεσθαι. Σύμφωνα με έναν από τους θεμελιωτές του πεδίου της Συγκρουσιακής Πολιτικής, τον Charles Tilly, τα κοινωνικά κινήματα ορίζονται ως έλλογες, εμπρόθετες και οργανωμένες

δράσεις, που προκύπτουν από τον υπολογισμό της ισορροπίας κόστους-οφέλους και επηρεάζονται από την ύπαρξη ή μη διαθέσιμων πόρων (Della Porta, Diani, 2010: 52). Σύμφωνα με τον ίδιο, τα κοινωνικά κινήματα πρωτοεμφανίστηκαν στην Αγγλία και την Αμερική στο πλαίσιο των θεμελιωδών οικονομικών και πολιτικών αλλαγών, τις οποίες προσδιορίζει με τέσσερεις λέξεις κλειδιά: πόλεμος, κοινοβουλευτισμός, κεφαλαιοποίηση και προλεταριοποίηση (Tilly, 2007: 68). Επιπρόσθετα σαν επιστημονικό πεδίο της πολιτικής επιστήμης, η Συγκρουσιακή Πολιτική, μέσα από την κριτική που έχει ασκηθεί και την αφομοίωση στοιχείων από ορθολογικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις, έχει πετύχει να μετεξελιχθεί σε μια νέα σχεσιακή επιστημολογία που, σύμφωνα με τον Σεφεριάδη (2010β: 8): *«γνωστικός στόχος αποτελεί η εννοιολόγηση αιτιωδών μηχανισμών με επιδράσεις που μεταβάλλονται σε συνάρτηση με την ιστορική συγκυρία και τη δυναμική αλληλεπίδραση δομών και δράσεων»*.

Όμως πότε συγκροτείται ένα κοινωνικό κίνημα; Σύμφωνα πάλι με τον Tilly (2007: 20-23), η συγκρότηση των κοινωνικών κινήματων βασίζεται σε μια σύζευξη διαδικασιών και χαρακτηριστικών τα οποία είναι: α) οι εκστρατείες που αποτελούνται από παρατεταμένες διεκδικήσεις που απευθύνονται κατά βάση στις «αρχές», β) τα ρεπερτόρια των νεωτερικών δράσεων και τελετουργιών, γ) οι συλλογικές επιδείξεις Αξιοσύνης, Ενότητας, Πολυάριθμου και Αφοσίωσης (ΑΕΠΑ). Επιπρόσθετα, ο ίδιος ορίζει πως: *«Ο συνδυασμός ρεπερτορίου και ΑΕΠΑ στο πλαίσιο εκστρατειών, συνιστά την ιδιαιτερότητα του κοινωνικού κινήματος»*. Ένας ακόμα σημαντικός θεωρητικός στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων, ο Sidney Tarrow, επισημαίνει πως το βασικό χαρακτηριστικό της υπόστασης των κοινωνικών κινήματων είναι ο παρατεταμένος χαρακτήρας των δράσεων καθώς αν εκλείπει αυτός, πρόκειται απλά για συγκρουσιακά επεισόδια (Σεφεριάδης, 2006: 10).

Η συνεισφορά του Tarrow στο πεδίο της Συγκρουσιακής Πολιτικής αναδεικνύεται και από την εισαγωγή της «συνθήκης της απειλής». Σύμφωνα με τον ίδιο, η συγκρουσιακή δράση εντείνεται όταν τα άτομα απειλούνται με κόστος που δεν μπορούν να υποστούν ή που παραβιάζει το περί δικαίου αίσθημα (Σεφεριάδης, 2010β: 16). Οι πολιτικές ευκαιρίες και οι απειλές όμως, πρέπει να αναγνωριστούν ως τέτοιες και να ερμηνευτούν από τους διεκδικητές, αλλιώς δεν μπορεί να υπάρχει η διεκδικητική δράση. Επιπρόσθετα, ο Σεφεριάδης (2010β: 16) αναφέρει πως τα κοινωνικά κινήματα και οι συλλογικές δράσεις, εμφανίζονται κατά βάση όταν – αν

όχι επειδή – το επιτρέπει το πολιτικό σύστημα. Αυτό μπορεί να ιδωθεί είτε θετικά, με την εμφάνιση κρατικής ανοχής ή και πρόθυμων «θεσμικών συμμάχων», είτε αρνητικά, λόγω εκτεταμένων πολιτικών κρίσεων, όπου ιστορικά είναι και το συχνότερο φαινόμενο. Τέλος, όταν τα κινηματικά (ατομικά ή συλλογικά) αιτήματα καθώς και τα συλλογικά συμφέροντα, παρεμποδίζονται και καταστέλλονται από αυταρχικά ή δυνάμει αυταρχικά καθεστώτα, τότε σύμφωνα με τον Tilly (2007: 175), οι ενωμένοι διαφωνούντες βρίσκονται αντιμέτωποι με τρεις εναλλακτικές: α) να σιωπήσουν καιροφυλακτώντας, β) να εμπλακούν σε απαγορευμένες και παράνομες πράξεις καταστροφής και γ) να υπεραξιοποιήσουν το στενό φάσμα των ανεκτών από το καθεστώς εκδηλώσεων για συγκέντρωση και συλλογική έκφραση.

Η παρούσα διπλωματική εργασία λοιπόν, πέρα από την ανάλυση του συγκρουσιακού κύκλου στην Ιταλία τις δεκαετίες του 1960 και 1970 και τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι διανοούμενοι σε αυτόν, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, επιδιώκει να αποδείξει και κάτι άλλο. Το ιταλικό διεκδικητικό παράδειγμα στο σύνολό του, μπορεί να μην αποτελεί ένα δείγμα κοινωνικού κινήματος που απαντά σε όλες τις έννοιες και προδιαγραφές που θέτουν οι θεωρητικοί της Συγκρουσιακής Πολιτικής. Ωστόσο, αποτελεί ένα συνονθύλευμα γεγονότων, δράσεων και διαδικασιών που σκιαγραφούν, ίσως, μια ιδιομορφία στον κανόνα, ένα συμπαγές και καθοριστικό – για την Ιταλία – κοινωνικό κίνημα, που ακόμα και αν δεν είχε μια κεντρική οργανωτική δομή, η Αυτονομία του είναι εξίσου αντιπροσωπευτική και άξια μελέτης και αναφοράς στον επιστημονικό διάλογο.

Οι τρεις κοινωνιολογικές οπτικές για τους διανοούμενους

Πριν από την μελέτη και παρουσίαση του ιταλικού συγκρουσιακού κύκλου, είναι σημαντικό να γίνει μια εισαγωγή τόσο στις κοινωνιολογικές θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί για τον ρόλο των διανοούμενων ως προς την ταξική τους ή μη συμμετοχή, όσο και σε κάποιες βασικές θέσεις του Gramsci. Η ανάλυση των κοινωνιολογικών θεωριών και των θέσεων του Gramsci γίνεται με σκοπό να γίνει καλύτερα αντιληπτό, τόσο το ίδιο το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα, όσο και ο τρόπος που οι οργανώσεις και οι πρωτεργάτες του, επηρεάστηκαν ή το επηρέασαν ιδεολογικά.

Ο Robert Brym στο άρθρο του "Intellectuals, sociology of", ορίζει τους διανοούμενους ως άτομα που παράγουν, αξιολογούν και διανέμουν πολιτισμό. Ο ρόλος τους συνήθως περιλαμβάνει έναν συνδυασμό υποστήριξης ή κριτικής των πολιτιστικών αντικειμένων που τους ενδιαφέρουν (Brym, 2015: 277). Επιπλέον, περιγράφει δύο διαστάσεις που, σύμφωνα με τον Burawoy, καθορίζουν την παραγωγή της πνευματικής εργασίας: α) το κοινό στο οποίο απευθύνεται (που μπορεί να περιλαμβάνει ακαδημαϊκούς, υπεύθυνους πολιτικής, διάφορα τμήματα του κοινού και το κοινό συνολικά) και β) τον βαθμό στον οποίο η πνευματική εργασία προωθεί εργαλειακές αντί κανονιστικών αξιώσεων [«τι είναι» έναντι «τι θα έπρεπε να είναι»] (Brym, 2015: 277).

Ένα σημαντικό ερώτημα που προκύπτει είναι το πώς οι διανοούμενοι διαμορφώνουν την πολιτική και κοινωνική τους ταυτότητα και ποιος είναι ο ρόλος τους σε μια οργανωμένη κοινωνία. Η έρευνα γύρω από τους διανοούμενους έχει δώσει τρεις διαφορετικές απαντήσεις σχετικά με τη θέση τους σε ένα κοινωνικό σύστημα. Σύμφωνα με το άρθρο του Brym, παρουσιάζονται οι ακόλουθες τρεις κλασικές αναλύσεις της κοινωνιολογίας για τους διανοούμενους. Η πρώτη ανάλυση, θεωρεί τους διανοούμενους ως τάξη ή αυτοτελή τάξη. Δηλαδή, οι διανοούμενοι αποτελούν ξεχωριστή τάξη εντός του κοινωνικοπολιτικού πεδίου και παρεμβαίνουν με γνώμονα την ανάλυση των συμφερόντων της τάξης τους. Η δεύτερη ανάλυση, από την άλλη πλευρά, τους τοποθετεί σε μια σχετικά αταξική θέση. Ο Mannheim στο βιβλίο του *Ideology and Utopia* (1979: 10), εισάγει την έννοια της ελεύθερης διάνοησης², υποστηρίζοντας ότι οι διανοούμενοι επεμβαίνουν κυρίως με αξιακά

²Η έννοια της ελεύθερης διάνοησης, φαίνεται να υποδηλώνει έναν κοινωνικό επιστήμονα που, αιωρούμενος πάνω από την κοινωνία, δεν χρειάζεται να ανησυχεί για τα προσωπικά κίνητρα και συμφέροντα του ιδίου μέσα στην κοινωνία (όπως ισχυρίζεται ο Weber για το πρόβλημα του

κριτήρια, χωρίς να επηρεάζονται από τη θέση τους μέσα στην κοινωνία (Mendel, 2006: 30). Σε σχέση με τις δύο πρώτες προσεγγίσεις, μπορεί να ειπωθεί ότι στους διανοούμενους αναγνωρίζεται ένας ρόλος που περιέχει μια μορφή «άφεσης», ως προς τις θέσεις και τις πράξεις τους, λόγω του «ελιτίστικου» χαρακτήρα τους, που μπορεί να οδηγήσει σε δυνητικά αρνητικά αποτελέσματα για το κοινωνικό σύνολο.

Η τρίτη ανάλυση τοποθετεί τον διανοούμενο εντός του κοινωνικοπολιτικού πεδίου, αναγνωρίζοντας ότι οι νέοι διανοούμενοι αποτελούν υποκείμενα ενσωματωμένα σε ένα μεταβαλλόμενο δίκτυο ταξικών και άλλων ομαδικών δεσμών. Ο Gramsci υποστήριζε ότι ο νέος διανοούμενος δεν πρέπει να βασίζεται στην ευγλωττία αλλά στη δραστήρια ανάμειξη στην πρακτική ζωή, ως δημιουργός, οργανωτής και «μόνιμα πειστικός» [προπαγανδιστής] (Gramsci, 1972: 59). Αυτή η θέση διατυπώθηκε καθώς ο ίδιος, ως Ιταλός μαρξιστής και ενεργό μέλος των κοινωνικών κινημάτων της δεκαετίας του '20, προσπαθούσε να αμβλύνει τις διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των διανοουμένων και της εργατικής τάξης.

Η ταξική θέαση και ο Gramsci

Ο Karl Marx και ο Friedrich Engels, βασικοί θεμελιωτές της μαρξιστικής θεωρίας, υποστήριζαν ότι οι διανοούμενοι ανήκουν σε μια μικροαστική τάξη, η οποία με την ανάπτυξη του καπιταλισμού θα καταρρεύσει τελικά ενσωματωθεί στο προλεταριάτο. Στο κομμουνιστικό μανιφέστο (Marx, Engels: 1969: 25), υποστήριζαν ότι: *«Τι άλλο αποδεικνύει η ιστορία των ιδεών πέρα από το ότι η πνευματική παραγωγή (intellectual production) αλλάζει χαρακτήρα ανάλογα με την αλλαγή της υλικής παραγωγής; Οι κυρίαρχες ιδέες κάθε εποχής ήταν πάντα οι ιδέες της άρχουσας τάξης της»*. Σύμφωνα με τους ίδιους, στον σοσιαλισμό, οι τάξεις θα εξαφανιστούν και ένα άτομο θα μπορούσε να είναι αγρότης το πρωί, εργάτης το απόγευμα και φιλόσοφος το βράδυ (Brym, 2015: 278).

Ιστορικά, υπάρχουν προσπάθειες να συνδεθεί η διανοητική με τη χειρωνακτική εργασία σε διάφορα σοσιαλιστικά πειράματα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, είναι η προσπάθεια της Σοβιετικής Ένωσης να δημιουργήσει αυτό το είδος υποκειμένου, μέσω της έρευνας και της γνώσης που παρήγαγαν τα Σοβιετικά

διανοουμένου να επιλέξει αντικείμενο μελέτης). Απολύτως αποκομμένος από τις κοινωνικές υποθέσεις, είναι σε θέση να αποκτήσει μια αντικειμενική προοπτική για την κοινωνία, κάτι που ευχαριστεί όλους όσους φιλοδοξούν να διαμορφώσουν τις κοινωνικές επιστήμες με βάση το ιδανικό των φυσικών επιστημών (Mendel, 2006: 30).

Πανεπιστήμια. Η Σοβιετική οπτική, υποστήριζε ότι η ταξικού χαρακτήρα έρευνα, μπορούσε να δομήσει υποκείμενα με τις απαραίτητες πρακτικές και χειρωνακτικές γνώσεις, ενώ ταυτόχρονα να τους εξοπλίζει με το κατάλληλο πνευματικό υπόβαθρο, αξίες και ιδανικά.

Ωστόσο στην πράξη, το Σοβιετικό σύστημα, περισσότερο κατόρθωνε να ελέγχει τα υποκείμενα που συμμετείχαν στην κοινωνική ζωή ως διανοούμενοι, παρά να εξαλείψει τη διαλεκτική σχέση μεταξύ εργάτη και διανοουμένου. Η ελεγχόμενη παραγωγή γνώσης και έρευνας στα πανεπιστήμια δεν προωθούσε την κριτική σκέψη και δράση, αλλά αναπαρήγαγε και διατηρούσε το υπάρχων γραφειο-παθολογικό μοντέλο οργάνωσης του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Από την άλλη πλευρά, ο Gramsci, υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο μορφές στην ιστορική διαδικασία σχηματισμού των διανοουμένων. Στην πρώτη περίπτωση, αναφέρει ότι κάθε κοινωνική ομάδα που αναδύεται από τον πυρήνα μιας ουσιαστικής λειτουργίας στον κόσμο της οικονομικής παραγωγής, δημιουργεί ένα ή περισσότερα στρώματα οργανικών διανοουμένων. Αυτοί οι διανοούμενοι προσδίδουν ομοιογένεια και συνείδηση της αποστολής της ομάδας σε όλα τα πεδία. Στη δεύτερη περίπτωση, κάθε «ουσιαστική» κοινωνική ομάδα που προκύπτει από την προηγούμενη οικονομική δομή και ως έκφραση της ανάπτυξής της, βρίσκει ήδη υπάρχουσες κατηγορίες διανοουμένων. Αυτοί οι διανοούμενοι θεωρούνται συνεχιστές μιας αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας, ακόμη και κατά τις πιο περίπλοκες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές (Gramsci, 1972: 53).

Οργανικοί και εκκλησιαστικοί διανοούμενοι

Σύμφωνα με τον Gramsci, στα πλαίσια της πρωταρχικής συσσώρευσης και της ανάπτυξης της καπιταλιστικής παραγωγής, ως νέα μορφή οργάνωσης της εργασίας, παρατηρείται η ανάδυση νέων διανοουμένων. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι: *«ο καπιταλιστής συνενώνει τον τεχνικό της βιομηχανίας, τον επιστήμονα της πολιτικής οικονομίας, τον οργανωτή μιας νέας παιδείας, ενός νέου δικαίου (κ.λ.π.). Με αυτόν τον τρόπο, το νέο διανοητικό υποκείμενο αντιπροσωπεύει μια ανώτερη κοινωνική διεργασία που χαρακτηρίζεται από ανώτερη διευθυντική και τεχνική (διανοητική) ικανότητα»* (Gramsci, 1972: 53-54).

Για τον λόγο αυτό, οι ελίτ και τα ειδικευμένα στελέχη θα πρέπει να έχουν ρόλο οργανωτή της κοινωνίας, τόσο στον πολύπλοκο οργανισμό των υπηρεσιών, όσο

και στον κρατικό μηχανισμό. Πρέπει τουλάχιστον να επιλέγουν τα στελέχη και τους ειδικευμένους υπαλλήλους που θα αναλάβουν αυτούς τους ρόλους. Αυτοί είναι οι «οργανικοί» διανοούμενοι, οι οποίοι εξειδικεύονται σε μορφές της πρωταρχικής δραστηριότητας του νέου κοινωνικού τύπου που η νέα τάξη έχει οργανώσει. Ο λόγος που οδηγεί στη δημιουργία και ανάδειξη των οργανικών διανοουμένων είναι η επιτακτική ανάγκη της επέκτασης της τάξης (Gramsci, 1972: 54).

Στον δεύτερο πόλο, ο Gramsci αναφέρει τους εκκλησιαστικούς διανοούμενους, οι οποίοι κυριαρχούσαν στον χώρο της διανοήσης κατά τα φεουδαλικά χρόνια. Ο ρόλος τους ήταν να παράγουν γνώση και αξίες για το σύνολο των κοινωνιών και συγκεκριμένα: *«τη θρησκευτική ιδεολογία (φιλοσοφία και επιστήμη της εποχής), το σχολείο, την εκπαίδευση, την ηθική, το δίκαιο, την κοινωνική πρόνοια και την περίθαλψη»*. Αυτοί οι διανοούμενοι, είχαν στενές σχέσεις με τις αριστοκρατικές τάξεις και συνέβαλαν στη διατήρηση και αναπαραγωγή του συστήματος υπέρ των αριστοκρατών (Gramsci, 1972: 55).

Οι εκκλησιαστικοί διανοούμενοι μαζί με τους οργανικούς, κατέχουν έναν κρίσιμο ρόλο στη σχέση εργασία/κεφάλαιο. Είναι τα υποκείμενα που επιφορτίζονται με την οργάνωση των γενικών εξωτερικών σχέσεων της επιχείρησης και βοηθούν τον καπιταλιστή να οργανώσει τις ανθρώπινες μάζες – στο πλαίσιο της οικονομικής παραγωγής – διασφαλίζοντας την εμπιστοσύνη των εργατών και των άλλων στοιχείων της άμεσης (και έμμεσης) παραγωγικής διαδικασίας. Η οργάνωση αυτή αντλεί ηθική νομιμοποίηση από τη δύναμη των εκκλησιαστικών διανοουμένων, οι οποίοι αποτελούν τον σκληρό πυρήνα πολλών αιώνων για την «σωστή και ηθική» ανάπτυξη των πολιτών.

Η ανακάλυψη του Ιταλού μαρξιστή μέσα από ένα ιδιόμορφο εμπόρευμα

Ο Ιταλός μαρξιστής, σε αυτό το σημείο, κάνει μια πολύ σημαντική «ανακάλυψη», μια ανακάλυψη ο ορισμός της οποίας έμελλε να πάρει το κλειδί από τα χέρια των διανοουμένων της αστικής τάξης και του κλήρου και να το δώσει στο ιταλικό διεκδικητικό κίνημα του Εργατισμού και της Αυτονομίας, το οποίο θα άνοιγε το δικό του κουτί τις Πανδώρας, τριάντα χρόνια αργότερα. Ο Gramsci αναγνωρίζει μια αλληλένδετη και αναντικατάστατη σχέση για την παραγωγή υπεραξίας. Τη σχέση μεταξύ παραγωγής και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, τόσο εντός όσο και εκτός των στενών ορίων και τειχών της εργοστασιακής μονάδας. Η διατήρηση ή η

μεταβολή της σχέσης αυτής, επαφίεται σε δύο επιμέρους τομείς. Από τη μία πλευρά, στους οργανικούς διανοούμενους, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με τη διαμόρφωση του προλεταριάτου και της παραγωγικής τους διαδικασίας εντός του εργοστασίου. Από την άλλη, στους εκκλησιαστικούς διανοούμενους, οι οποίοι παρέχουν τα κατάλληλα εργαλεία που διασφαλίζουν την επ' αόριστον «ορθή» διατήρηση της επέκτασης του κεφαλαίου. Για να γίνει καλύτερα κατανοητή αυτή η θέση, το πώς δηλαδή το κεφάλαιο επεκτείνεται στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και τις επηρεάζει με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίσει την ομαλή λειτουργία και αναπαραγωγή του, ο Gramsci, δίνει το παράδειγμα του Five Dollars Day του Ford.

Ο Gramsci, στο τετράδιο φυλακής υπ' αριθμόν 22 με τίτλο *Αμερικανισμός και Φορντισμός*, ασχολήθηκε με το διπλασιασμό του μεροκάματου στην αυτοκινητοβιομηχανία της Ford το 1914, από 2,5 στα 5 δολάρια την ημέρα (Gramsci: 1988). Ο διπλασιασμός του μεροκάματου από τον Ford είχε προκαλέσει μια «επανάσταση» σε όλες τις δυτικές χώρες, καθώς, από τη μία, έδωσε τη δυνατότητα για την ανάπτυξη μιας ευρείας γκάμας επιχειρημάτων υπέρ του καπιταλιστικού συστήματος ως μοναδικού δρόμου προς την πρόοδο, ενώ, από την άλλη, οδήγησε τους μαρξιστές της εποχής σε ένα μεγάλο ιδεολογικό αδιέξοδο (Κοριά, 1985: 87).

Η σύγχυση των μαρξιστών, προερχόταν από την αδυναμία της ανάλυσης του Marx, γύρω από ένα εμπόρευμα, το οποίο έχει πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε σχέση με όλα τα υπόλοιπα εμπορεύματα που γεννιούνται μέσα από τη σχέση εργασίας/κεφαλαίου. Πρόκειται για το «παράξενο εμπόρευμα», το οποίο ενέχει μια ζωντανή μορφή και διαφέρει από το άψυχο κεφάλαιο. Ο λόγος για το εμπόρευμα της εργατικής δύναμης, με το οποίο ο Marx παιδεύτηκε αρκετά στην προσπάθεια ανάλυσής του. Η εργατική δύναμη έχει μία ειδοποιό διαφορά σε σχέση με όλα τα υπόλοιπα εμπορεύματα τα οποία είναι άψυχα. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός, ότι η εργατική δύναμη ενέχει ένα έμβιο χαρακτηριστικό, το οποίο ξεφεύγει από τα στενά όρια της οικονομικής ανάλυσης. Ο Marx προσπάθησε να αποφύγει την ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου εμπορεύματος, τελειώνοντας δια παντός στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* και αναφέροντας πως, η εργατική δύναμη και η αναπαραγωγή της, κοστίζουν μόνο όσο το δεδομένο κόστος της αξίας των μέσων αναπαραγωγής της. Άρα, η κίνηση του Ford (το Five Dollars Day), οδήγησε τους μαρξιστές σε ένα πλήρη αδιέξοδο.

Ο Marx αναφέρει στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* ότι ο εργάτης πληρώνεται αφού λειτουργήσει η εργατική του δύναμη και αφού πραγματοποιήσει σε εμπόρευμα, τόσο τη δική της αξία όσο και την υπεραξία. Τον εργάτη, όμως, τον απασχολούν μόνο τόσο όσο να παράγει διαρκώς το μεταβλητό κεφάλαιο (Marx, 1978: 587). Ο Marx συνεχίζει λέγοντας ότι το μεταβλητό κεφάλαιο είναι μόνο μία ειδική ιστορική μορφή εμφάνισης του κονδυλίου [Fonds, ποσού] σε μέσα συντήρησης ή του κονδυλίου εργασίας [Arbeitsfonds], που χρειάζεται ο εργάτης για την αυτοσυντήρηση και την αναπαραγωγή του και που σε όλα τα ζητήματα της κοινωνικής παραγωγής είναι πάντα υποχρεωμένος να το παράγει και να το αναπαράγει ο ίδιος (στο ίδιο, 587).

Για να επεξηγήσει καλύτερα, ο Marx δίνει έναν ορισμό της εργατικής δύναμης, λέγοντας ότι: *«(Με τον όρο) εργατική δύναμη, ή η ικανότητα για εργασία, εννοούμε το σύνολο των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων που υπάρχουν στο σώμα, στη ζωντανή προσωπικότητα ενός ανθρώπου και που τις βάζει σε κίνηση κάθε φορά που παράγει οποιουδήποτε είδους αξίες χρήσης»* (Marx, 1978: 180). Εδώ γεννάται μία εύλογη ερώτηση, μία ερώτηση που ο ίδιος ο Marx δεν βρέθηκε ή δεν ήθελε να βρεθεί αντιμέτωπος. Πώς υπολογίζεται η αξία αυτού του εμπορεύματος;

Ο Marx αρχικά, αναγνωρίζει ότι αυτό το εμπόρευμα είναι **ιδιόμορφο**³ αλλά για να μπορέσει να τελειώσει γρήγορα μαζί του, λέει πως αυτό το *ιδιόμορφο* εμπόρευμα της εργατικής δύναμης: *«έχει και αυτό μία αξία όπως όλα τα άλλα εμπορεύματα»*. *«Πώς καθορίζεται αυτή η αξία; Όπως η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος. Η αξία της εργατικής δύναμης καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή, επομένως και για την αναπαραγωγή αυτού του ειδικού είδους. Σαν αξία, η ίδια η εργατική δύναμη αντιπροσωπεύει μόνο ένα καθορισμένο ποσό αντικειμενοποιημένης σε αυτήν, κοινωνικής μέσης εργασίας.»* (Marx, 1978: 183).

Ιδιόμορφο το εμπόρευμα, ειδικό το είδος του εμπορεύματος, το κόστος αναπαραγωγής του ανάλογο με τα υπόλοιπα εμπορεύματα άρα, το κόστος της εργατικής δύναμης για τον Marx είναι το εξής: *«Η τιμή της εργατικής δύναμης υπολογίζεται με το κόστος του αθροίσματος της τιμής των τροφίμων, των ρούχων της κατοικίας και ό,τι άλλο είναι απαραίτητο στον εργάτη για ένα χρόνο όπως π.χ. κόστος*

³ «Τώρα πρέπει να εξετάσουμε από πιο κοντά αυτό το ιδιόμορφο εμπόρευμα, την εργατική δύναμη» (Marx, 1978: 183).

σπουδών, κόστος για να μεγαλώσει κλπ.» (Καφιέρο, 2009: 21). Ο Marx τελείωσε άπαξ και δια πάντως με αυτό το πρόβλημα, αλλά γεννάται πάλι ένα ερώτημα. Και ο Ford; Γιατί να διπλασιάσει το μεροκάματο ενώ ήδη καλυπτόταν στο σύνολο της η αξία της διατήρησης και της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης; Το ίδιο ερώτημα θα μπορούσαν να θέσουν και οι εργάτες της Fiat στο Τορίνο στις αρχές της δεκαετίας του '60 όταν η γραμμή παραγωγής είχε μπει μέσα στα εργοστάσια του ιταλικού κράτους, αλλά πληρώνονταν με το κομμάτι.

Ο Gramsci έρχεται να απαντήσει σε αυτό το ιδεολογικό αδιέξοδο με μία «ανακάλυψη» ενός βασικού χαρακτηριστικού της εργατικής δύναμης και της ανταλλακτικής της αξίας. Ο ίδιος, ήταν πρακτικός άνθρωπος, μεγαλωμένος μέσα στα κοινωνικά κινήματα της γενιάς του, έχοντας τη δυνατότητα να μελετήσει το εργατικό υποκείμενο στο μικροεπίπεδο της γειτονιάς, του σπιτιού, του μπαρ και της κινητοποίησης. Η ιδέα του Gramsci, που έγινε κτήμα και των Ιταλών εργατιστών της δεκαετίας του '60 και του φεμινιστικού κινήματος την περίοδο της Αυτονομίας, ήταν ότι η εργατική δύναμη εξαρτάται όχι μόνο από τις συνθήκες παραγωγής αλλά κι από τις γενικές κοινωνικές συνθήκες. *«Η ζωή στη βιομηχανία απαιτεί μία γενική μαθητεία, μία διαδικασία φυσικο-ψυχικής προσαρμογής σε καθορισμένους όρους εργασίας, διατροφής, κατοικίας, συνηθειών που δεν είναι κάτι το έμφυτο, το φυσικό αλλά πρέπει να αποκτηθεί» (Gramsci, 1988: 47).*

Μέσα από αυτή τη συλλογιστική, ο Gramsci αναγνώριζε ότι η δημιουργία της εργατικής δύναμης είναι ένα έργο που εκτείνεται πέρα και έξω από την παραγωγή, στους τόπους αναπαραγωγής του εργάτη. Επιπροσθέτως, η εργατική δύναμη μπορεί να είναι η δυνατότητα για εργασία, αλλά δεν είναι μόνο η γνώση των μέσων παραγωγής, των μηχανών ή των εργοστασίων, αλλά η αποδοχή αυτής της δυνατότητας και όχι η άρνησή της. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη της δυνατότητας για εργασία προϋποθέτει και την ύπαρξη ενός συγκεκριμένου πολιτισμού, μιας συγκεκριμένης ηθικής κοσμοθεωρίας, και ακριβώς στο σημείο αυτό, γίνεται εμφανής ο ρόλος του κράτους (Σπουδές στο Γαλανόμαυρο, 2020: 66). Η λογική αυτή, αποδεικνύεται περίτρανα από τον ίδιο το Ford, καθώς στο Five Dollars Day, ο διπλασιασμός του μισθού, απαιτούσε συγκεκριμένες προϋποθέσεις «καλής, ηθικής διαγωγής». *«Η καθαριότητα και η κοσμιότητα ήταν προσόντα κλειδιά, ενώ η χρήση καπνού και αλκοολούχων ποτών απαγορευόταν. Η χαρτοπαιξία ήταν και αυτή εκτός*

νόμου, όπως απαγορευόταν και να συχνάζουν εργάτες στα μπαρ και ιδιαίτερα στα ανδρικά μπαρ» (Κοριά, 1985: 89).

Ταυτόχρονα, την ίδια εποχή στην Αμερική, δημιουργείται μία όλο και στενότερη συνεργασία ανάμεσα σε επιχειρηματίες και εμπειρογνώμονες πανεπιστημιακού επιπέδου (κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, ψυχο-τεχνικούς κ.α). Όπως αναφέρει και ο John Lee, διευθυντής του Τμήματος Κοινωνιολογίας: *«Είχαμε σαφώς προβλέψει πως τα πέντε δολάρια την ημέρα, στα χέρια ορισμένων ανθρώπων, θα αποτελούσαν σοβαρό εμπόδιο στο δρόμο της κοσμιότητας και της ορθής ζωής και θα κινδύνευαν να τους μεταβάλλουν σε απειλή για την κοινωνία. Για αυτό και καθιερώθηκε εξαρχής, ότι αυτή την αύξηση δεν θα την έπαιρνε κανένας από όσους δεν θα ήταν σε θέση να τη χρησιμοποιήσουν με τρόπο φρόνιμο και συνετό»* (Κοριά, 1985: 89).

Οι μελέτες λοιπόν, είχαν ως στόχο τον έλεγχο με επιτόπιες έρευνες των εργατικών κατοικιών και των χώρων όπου συχνάζαν οι εργάτες, καθώς και της γενικής συμπεριφοράς τους, και ιδιαίτερα, του τρόπου που ξοδεύουν τον μισθό τους. Τέλος, κάθε εργάτης που δεν τηρούσε τις προϋποθέσεις για να μπορεί να έχει αυτό διπλασιασμό του μισθού από το Ford, έχανε κάθε άλλη θετική ευεργεσία. Στα πλαίσια του αμερικανικού κράτους, την εποχή εκείνη, η εντατικοποίηση της εργασίας από τον Taylor, η γραμμή παραγωγής και ο κατακερματισμός της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς και κάθε άλλο μέτρο από πλευράς του κράτους⁴, αποτελούσαν προσπάθειες πλήρους συμπίεσης με τις επιταγές του κεφαλαίου εκείνης της εποχής.

Ο Gramsci, κατέληγε πως δημιουργείται πια ένας νέος τύπος εργάτη και ανθρώπου, δηλαδή το νέο είδος εργατικής δύναμης που προσπαθούσε να δημιουργήσει το κράτος και η βιομηχανία των ΗΠΑ (και της Ιταλίας), που θα έδινε μια νέα ώθηση στην παραγωγική ανασυγκρότηση και που έπρεπε (ο εργάτης και άνθρωπος), να είναι εγκρατείς και μετρημένος, από τις διατροφικές μέχρι και τις σεξουαλικές συνήθειες (Gramsci, 1988: 79). Τι σήμαινε όμως αυτό; Σήμαινε ότι το κόστος της εργατικής δύναμης, δεν ορίζεται από αντικειμενικούς νόμους του συνολικού κόστους των αγαθών που απαιτούνται για την αναπαραγωγή, αλλά το κόστος της εργατικής δύναμης μεταβάλλεται εσωτερικά, μέσα από την αέναη

⁴ Όπως για παράδειγμα η ποτοαπαγόρευση.

διαμάχη μεταξύ της επέκτασης του κεφαλαίου και των συνεχών αρνήσεων, διεκδικήσεων και εναντιώσεων της εργατικής τάξης.

Για να τεθεί διαφορετικά, το κόστος της εργατικής δύναμης αποτελεί ένα δυναμικό φαινόμενο, ανάλογο με τις υποχωρήσεις και τις επιθέσεις του κεφαλαίου έναντι των διεκδικήσεων της εργατικής τάξης. Η θέση αυτή θα αποτελέσει και την κεντρική βάση του ιταλικού ρεύματος του αυτόνομου μαρξισμού και του διεκδικητικού κινήματος των δεκαετιών του '60 και του '70, καθώς θα γίνει προσπάθεια τόσο της διάλυσης της σχέσης μισθού/παραγωγικότητας, όσο και της έκφρασης αιτημάτων που θα θέτουν στην πρωτοκαθεδρία τις ανάγκες της εργατικής τάξης και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων. Παραδείγματα προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούν τόσο τα αιτήματα του Εργατισμού, προς την κατάργηση της αμοιβής με το κομμάτι και την εισαγωγή ενός ενιαίου μισθού κλάσης μεγαλύτερου, όσο και του φεμινιστικού κινήματος της δεκαετίας του '70, για την αναγνώριση της εργασίας των γυναικών στην αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού, μέσω της θέσπισης μισθού για την οικιακή εργασία.

Η δεκαετία του 1950

Η δεκαετία του 1950 αποτελεί ένα κρίσιμο σημείο καμπής για το ιταλικό προλεταριάτο και τα κατώτερα οικονομικά στρώματα, μια περίοδο ριζικού μετασχηματισμού, τόσο της φύσης της εργασίας όσο και της ιταλικής κοινωνίας εν γένει. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος είχε αφήσει στο Ιταλικό κράτος μια καταρρακωμένη οικονομία και έναν βιομηχανικό Βορρά σε κατάσταση αποσύνθεσης. Ενδεικτικά, η βιομηχανική παραγωγή αντιστοιχούσε μόλις στο ένα τέταρτο αυτής του 1938, η γεωργία μαράζωνε, ενώ ο τομέας των μεταφορών βρισκόταν σε πλήρη αποσύνθεση (Wright, 2012: 19).

Λογικά επακόλουθα για το ιταλικό προλεταριάτο, αποτελούσαν η ανεπαρκής διατροφή, οι μισθοί που δεν ανταποκρίνονταν ούτε στο ένα πέμπτο των μισθών του 1913 και μια έντονη τάση ενασχόλησης μόνο με ζητήματα που συνδέονταν άμεσα με την επιβίωσή του. Ως ένα πρώτο συμπέρασμα μπορεί να λεχθεί ότι, η εργατική τάξη βρισκόταν σε μια κατάσταση εξαθλίωσης και αδιεξόδου, αλλά σίγουρα υπολογίσιμη ως αντίπαλος στα επερχόμενα σχέδια ανοικοδόμησης του κεφαλαίου.

Η εργατική τάξη της Ιταλίας, αποτελεί ένα ενδιαφέρον παράδειγμα τα χρόνια εκείνα, λόγω της πλούσιας διεκδικητικής ιστορίας της ήδη από τις αρχές του εικοστού αιώνα. Μια διεκδικητική ιστορία η οποία ήταν συνάμα πυκνή χρονικά και πλούσια σε διδάγματα, τόσο επιχειρησιακά όσο και στο επίπεδο της ανάπτυξης της πολιτικής θεωρίας. Το εργατικό κίνημα της περιόδου, είχε εμπλουτιστεί με τα εργαλεία των εργατικών συμβουλίων του 1920, με τον ένοπλο αγώνα των παρτιζάνων του 1940 – που οδήγησαν στην εκτέλεση του Μουσολίνι – αλλά και με τις θέσεις του Antonio Gramsci και των μετέπειτα μελετητών του. Μέσα από αυτές τις εμπειρίες, το ιταλικό κεφάλαιο γνώριζε καλά ότι το προλεταριακό πνεύμα ήταν κάθε άλλο παρά αμελητέος παράγοντας για τη νέα δεκαετία και τις μεταρρυθμίσεις που σκόπευε να εισαγάγει.

Η δεκαετία του '50, πέρα από τις προσπάθειες του κεφαλαίου να ανακάμψει από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελούσε και δεκαετία όπου τόσο το ΙΚΚ και τα συνδικάτα όσο και το ΙΣΚ, βρίσκονταν σε μια φάση αναδιοργάνωσης. Η περίοδος αυτή βρίσκει τους εκφραστές των εργατικών συμφερόντων σε μια έντονη και διαρκή προσπάθεια επαναπροσδιορισμού των θέσεων τους για το μέλλον του εργατικού κινήματος, αναθεώρησης των σχέσεων με το σοβιετικό καθεστώς, αλλά και

αναζωπύρωσης του ενδιαφέροντος του προλεταριάτου προς τα ίδια τα κόμματα και τα συνδικάτα, ως φορείς νομιμοποίησης των διεκδικήσεων. Με άλλα λόγια, στόχος όλων των φορέων που μιλούσαν από τη σκοπιά της εργατικής τάξης, ήταν η ηγεμονική νομιμοποίησή τους, ως εκφραστές της τάξης αυτής.

Το ΙΚΚ αποτελούσε το ρεύμα με τις πιο βαθιές ρίζες στα εργοστάσια. Τη δεκαετία του '50, με αρχηγό το διορατικό του ηγέτη Palmiro Togliatti, προσπάθησε να συμπλεύσει τη μεγάλη μάζα των ιταλών εργατών με τη μικρή ομάδα των καπιταλιστών (Wright, 2012: 21). Ο Togliatti ήταν ένας διορατικός ηγέτης και η πρόσφατη εμπειρία των αποτυχημένων σοσιαλιστικών εξεγέρσεων σε χώρες του συμφώνου της Γιάλτας, κάθε άλλο παρά αμελητέες δεν ήταν. Επιπρόσθετα, η εμπειρία της «ήττας» των εργατικών συμβουλίων του 1920 οδηγούσε τον ίδιο μακριά από την προώθηση μιας διεκδικητικής ατζέντας, προσανατολισμένης στην ανοιχτή ταξική πάλη. Η ανοιχτή και άμεση ταξική πάλη, για το ΙΚΚ της δεκαετίας του '50 και των επόμενων δεκαετιών που θα ακολουθούσαν, δεν θα ήταν τίποτε άλλο παρά εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό του κράτους. Όπως θα παραδεχόταν και ο ίδιος για την συγκυβέρνηση του ΙΚΚ με το Κόμμα των Χριστιανοδημοκρατών μετά τον πόλεμο, οι όροι μπορεί να μην ήταν ευνοϊκοί αλλά: *«Η ηγεσία δέχτηκε, διότι είμαστε Ιταλοί και πάνω απ' όλα βάζουμε το καλό της χώρας μας, το καλό της Ιταλίας, την ελευθερία και την ανεξαρτησία της Ιταλίας, την οποία θέλουμε να δούμε λυτρωμένη και απελευθερωμένη»* (Wright, 2012: 21).

Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η σύμπλευση του ΙΚΚ με Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα, πέρα από τις πολιτικές επιδιώξεις του Togliatti, (ο ίδιος θεωρούσε πως πρέπει να οικοδομηθεί ένα «νέο κόμμα» των πλατιών μαζών μακριά από τις «σεχταριστικές λογικές» εκείνων των μειοψηφιών που στόχευαν στην επιβολή της εργατικής τάξης), οφείλονταν και στην αλλαγή της ηγεσίας της Σοβιετικής Ένωσης το 1956.

Το 1956 ως σημείο καμπής

Το 1956 αποτελεί μια χρονιά ορόσημο τόσο για το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα όσο και για το ιταλικό παράδειγμα. Στις 25 Φεβρουαρίου, λαμβάνει χώρα στην Σοβιετική Ένωση το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ. Το Συνέδριο αυτό, υπό την ηγεσία του νέου Γενικού Γραμματέα της ΕΣΣΔ Nikita Khrushchev, είχε ως στόχο την προώθηση της «αποσταλινοποίησης», «την ιδεολογική επιβολή» έναντι των μαοϊκών

θέσεων και την κριτική από το καθεστώς της Κίνας, αλλά και τη χάραξη νέων πολιτικών κατευθύνσεων σε τομείς όπως η οικονομία, η κουλτούρα και τα δικαιώματα. Επιπρόσθετα, οι μεταρρυθμίσεις αυτές θα πρέπει να ακολουθηθούν και από τα κόμματα που βρίσκονταν υπό την επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης, όπως ήταν και το ιταλικό.

Μερικές από τις θέσεις που εισήγαγε το Συνέδριο αυτό, ήταν «ο ειρηνικός δρόμος προς τον σοσιαλισμό», αναγνωρίζοντας πως το Οκτωβριανό παράδειγμα δεν θα πρέπει να αποτελεί το μόνο παράδειγμα δράσης προς την κατάκτηση της εξουσίας. Αντιστοίχως, ο «Ιταλικός Δρόμος προς τον Σοσιαλισμό» προέβαλλε τον ειρηνικό μετασχηματισμό της Ιταλίας σε μια σοσιαλιστική κοινωνία, μέσα από την αξιοποίηση των δημοκρατικών θεσμών, με στόχο την επιβολή μεταρρυθμίσεων σε μια απρόθυμη και αδιάλλακτη άρχουσα τάξη. Η προϋπόθεση για την επιτυχία αυτής της μεταρρυθμιστικής στρατηγικής ήταν η δημιουργία ενός ευρέος συστήματος συμμαχιών, το οποίο θα διείσδυε βαθιά σε πολλές κοινωνικές τάξεις, οι οποίες ιστορικά θεωρούνταν εχθρικές προς τον σοσιαλισμό (Hellman, 1975: 374).

Η νέα θέση του Συνεδρίου, υποστήριζε ότι τα κομμουνιστικά κόμματα θα πρέπει να λαμβάνουν μέρος στις αστικές κυβερνήσεις και να διεκδικούν την ανάληψη της εξουσίας, μέσα από τα όργανα των αστικών δημοκρατιών. Όπως το έθετε την ίδια εποχή και ο Togliatti: *«Τίθεται το πρόβλημα της δυνατότητας για την εργατική τάξη να κατακτήσει θέσεις εξουσίας μέσα σ' ένα κράτος που δεν έχει αλλάξει το χαρακτήρα ως αστικού κράτους, και συνεπώς, αν είναι δυνατή η πάλη από τα μέσα, για μια προοδευτική αλλαγή του χαρακτήρα του»* (Τολιάτι, 1964 : 15). Ο προβληματισμός αυτός αποτέλεσε, ή καλύτερα συνέχισε να αποτελεί, την κεντρική θέση (ο Ιταλικός Δρόμος προς τον Σοσιαλισμό). Η θέση αυτή υπήρξε ταυτόχρονα και η στάση του ΙΚΚ για τις δυο επόμενες δεκαετίες της έντασης, στο ιταλικό κράτος, καθώς και κάθε κίνηση του κόμματος, επιθετική ή αμυντική, έναντι των νέων πολύμορφων διεκδικητικών αγώνων. Ως αποτέλεσμα, το ΙΚΚ εξήλθε ενδυναμωμένο την μετά του 20^{ου} Συνεδρίου περίοδο, ενώ στα μάτια της ηγεσίας του, είχε εδραιωθεί η ορθότητα της επιλογής που είχε γίνει μεταπολεμικά, για τη δημιουργία ενός «νέου» εθνικού-λαϊκού κόμματος (Wright, 2012: 25).

Μετά το 20^ο Συνέδριο και την κατ' ουσίαν άνοδο του Χρυστσωφισμού, ο «παλιός» μαρξισμός, χωρίς να εγκαταλείπει αλλά μάλλον εντείνοντας τον παλιό

αντικειμενισμό, μέσα από τη θεωρία της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης, προχώρησε σε μια αναθεώρηση του παλιού σταλινικού οικοδομήματος και ταυτόχρονα μερικών βασικών μαρξιστικών κατηγοριών, με το πρόσχημα της κριτικής στο προηγούμενο καθεστώς. Έτσι, η ταξική πάλη πέρασε σε δεύτερη μοίρα έναντι μιας «ειρηνικής συνύπαρξης», προωθήθηκε ο ανταγωνισμός «μέσω του εμπορίου» και προτάθηκαν νέες θέσεις για τη «διεύρυνση» της εργατικής τάξης, αλλά και θέσεις περί της ουδετερότητας της επιστήμης (Καραμπελιάς, 1983: 12).

Το 1956 ως χρονιά, έμελλε να σημαδέψει και το ΙΣΚ, το οποίο μετά το 20^ο Συνέδριο, θα βίωνε μια θεμελιώδη ρήξη στο εσωτερικό του. Την περίοδο μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το ΙΣΚ βρισκόταν σε μια προσπάθεια εξαργύρωσης της υπεραξίας που έλαβε μέσα από τη μεγέθυνσή του. Η αύξηση της αναγνωρισιμότητάς του σε συνδυασμό με τη θέση του «πιο αριστερά» από τα υπόλοιπα δυτικά σοσιαλιστικά κόμματα, το οδηγούσαν σε μια ασαφή πολιτική κατεύθυνση και σε μια λεπτή ισορρόπηση μεταξύ σφύρας και άκμονος. Το ΙΣΚ καθ' όλη την περίοδο και μέχρι το 1956, βρισκόταν στο αντιθετικό σταυροδρόμι μεταξύ δύο πολιτικών στρατηγικών επιλογών. Από τη μια πλευρά, συνέχιζε τη στενή του σχέση με το ΙΚΚ, μέσω της σταθερής δέσμευσής του για «ενότητα δράσης⁵», από την άλλη, προσπαθούσε να οικοδομήσει μια νέα ταυτότητα που θα το διαφοροποιούσε από το Τολιατικό Κόμμα (Wright, 2012 : 25).

Οι τριγμοί στο Σοσιαλιστικό Κόμμα δεν άργησαν να φανούν μετά το ξέσπασμα του πολέμου της Κορέας. Η μια φράξια, εντός του κόμματος, διακήρυττε ανοιχτά την πλήρη στήριξη στην ΕΣΣΔ, ενώ η δεύτερη – με κύριο εκφραστή τον Rodolfo Morandi, ιστορικό στέλεχος και θεωρητικό – αναζητούσε τον «τρίτο δρόμο», έναν αυθεντικό επαναστατικό δρόμο ανάμεσα στον μπολσεβικισμό και τη σοσιαλδημοκρατία (Wright, 2012: 26). Όμως, η «απομυθοποίηση» του Στάλιν και του υπαρκτού σοσιαλισμού, οδήγησε στο «ξεφούσκωμα» των επαναστατικών αξιώσεων της κυρίαρχης αριστερής φράξιας του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Με τον τρόπο αυτό, το Σοσιαλιστικό Κόμμα άρχισε να χάνει, με σταθερούς ρυθμούς, τη στήριξη της εργατικής τάξης, καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950. Το

⁵ Το 1934 το ΙΚΚ και το ΙΣΚ κατέληξαν σε συμφωνία για ενότητα δράσης. Η συμμαχία των δυο κομμάτων βοήθησε στο δυνάμωμα όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων της χώρας. Μερικές χιλιάδες Ιταλοί εθελοντές πολέμησαν με τις Διεθνείς Ταξιαρχίες στον αγώνα του ισπανικού λαού κατά της γερμανικής και ιταλικής φασιστικής επίθεσης (1936–39). Ως αποτέλεσμα, το αντιφασιστικό κίνημα στην Ιταλία άρχισε να παίζει ουσιαστικό ρόλο στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930 (e-prologos.gr, 13/10/2021).

εργατικό κίνημα της Ιταλίας, τη δεκαετία αυτή, αποτελούταν κατά βάση από ένα σταθερά αυξανόμενο βιομηχανικό εργατικό δυναμικό, προλεταριακού χαρακτήρα, στο Βορρά, και ένα κάπως ανομοιογενές, με χαλαρούς δεσμούς, προβιομηχανικό, φεουδαλικού χαρακτήρα, αγροτικό δυναμικό, στο Νότο. Το ιταλικό προλεταριάτο προερχόταν από μία μακρά παράδοση ταξικής σύγκρουσης με πολιτικούς όρους, η οποία αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της ίδιας της λαϊκής κουλτούρας.

Η οργανωμένη εργατική τάξη της Ιταλίας είχε δομήσει μια διεκδικητική ιστορία τουλάχιστον τριών δεκαετιών, η οποία εκτεινόταν από τα εργοστασιακά συμβούλια της δεκαετίας του 1920 Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και στηριζόταν σε τουλάχιστον δύο βασικές συνιστώσες. Από τη μία, βασιζόταν στην ανάπτυξη και δράση των κοινωνικών κινημάτων και τη συνέχιση/αναπαραγωγή των κοινωνικών διεκδικήσεων σε βάθος χρόνου. Από τη άλλη, από την παράλληλη αλλά πάντα ριζωμένη στην πραγματικότητα, θεωρητική επεξεργασία και διαμόρφωση των εμπειριών και των κινηματικών διεκδικήσεων, μέσα από τη θεωρητική δουλειά και προσπάθεια των διανοουμένων. Αυτή αποτελούσε και την ιταλική «ιδιαιτερότητα», η αδιάλειπτη συνέχεια των κινημάτων και η παράλληλα αδιάκοπη θεωρητική έρευνα και αναζήτηση. Ειδικότερα, μετά τις διασπάσεις και τις ρίζεις που υπήρξαν εντός του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος και τη συνεχή αποδυνάμωσή του, ένα μέρος των συνδικάτων όσο και του ανένταχτου εργατικού δυναμικού, στράφηκαν προς το κόμμα του Togliatti, ενώ ένα άλλο μέρος, προς την αναζήτηση νέων μορφών οργάνωσης και δράσης μακριά από τους θεσμικούς φορείς εκπροσώπησης.

Raniero Panzieri

Ο Raniero Panzieri υπήρξε μία θεμελιακή φιγούρα για αυτό που αποτέλεσε τον ιταλικό Εργατισμό της δεκαετίας του '60. Θα μπορούσε να ειπωθεί, και όχι ως υπερβολή, ότι ο Panzieri διαδραμάτισε τον ρόλο του συνδετικού κρίκου ανάμεσα στη «διάλυση» του Σοσιαλιστικού Κόμματος και τη «γένεση» μιας νέας μαρξιστικής διεκδικητικής προσέγγισης, για το ιταλικό κίνημα των δεκαετιών του '60 και του '70. Για τον λόγο αυτό, κρίνεται σκόπιμη η παρουσίαση εκείνων των γεγονότων που επηρέασαν τη σκέψη του Panzieri, μέχρι και τη δημιουργία των κόκκινων τετραδίων (Quaderni Rossi), και την τάση του μαρξισμού που ονομάστηκε Εργατισμός.

Ο Panzieri προερχόταν από το Σοσιαλιστικό Κόμμα αποκτώντας και ο ίδιος μια σοσιαλιστική εμπειρία. Από τη μία πλευρά, είχε την εμπειρία του αγωνιστή

σοσιαλιστή, στα πλαίσια της «ενότητας δράσης», έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσα από την άμεση συμμετοχή στους μαζικούς αγώνες στο Νότο και τις καταλήψεις της στη Σικελία. Ταυτόχρονα, η δική του σοσιαλιστική εμπειρία, ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την ερμηνεία του μαρξισμού, όπως αυτή αναπτύχθηκε τη δεκαετία του '50 από τον Rodolfo Morandi, και τις αναζητήσεις του ίδιου για έναν «τρίτο δρόμο» (Negri, 2023: 6).

Ως προς το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, ο Panzieri βρέθηκε στην πλευρά της φράξιας της μοραντικής ομάδας. Οι Μοραντικοί Σοσιαλιστές, επέμεναν σε κάποιες αυτόνομες και ιδιαίτερες πλευρές του ιταλικού σοσιαλισμού και έδιναν έμφαση στη διαρκή άρνηση να αποδεχτούν τη διεθνή στρατηγική του κομμουνιστικού κινήματος. Με άλλα λόγια, διαφωνούσαν πλήρως στην προσκόλληση της δικής τους γραμμής σε διπλωματικές λύσεις που η Σοβιετική Ένωση, η Τρίτη Διεθνής, το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ και η Κομινφόρμ, προωθούσαν σε παγκόσμιο επίπεδο (Negri, 2023: 6). Για τον λόγο αυτό, η ομάδα του Morandi, ασκούσε μια πολύ έντονη κριτική εντός του Σοσιαλιστικού Κόμματος, επιμένοντας στις αυτόνομες και ανεξάρτητες μορφές της προλεταριακής συμπεριφοράς και στις ιδιαίτερες εθνικές συνθήκες.

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι, τα πρώτα του κείμενα, αποτελούσαν πολεμικές που αφορούσαν το πεδίο της κουλτούρας. Ο ίδιος υποστήριζε πως η φτώχεια του ιταλικού μεταπολεμικού μαρξισμού, οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην ευρέως διαδεδομένη ταύτιση της αλήθειας, του κόμματος και της τάξης. Έτσι, στις αρχές του 1957, υποστήριζε ότι το πρωταρχικό καθήκον θα πρέπει να είναι: *«η επαναφορά του μαρξισμού στο φυσικό του πεδίο, δηλαδή αυτό της διαρκούς κριτικής»*, κάτι που θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσα από την αποδέσμευση *«από τον έλεγχο της κομματικής ηγεσίας και της κομματικής καθοδήγησης»* (Wright, 2012: 30). Είναι πλέον εμφανής η επιρροή της ομάδας του Morandi στις θέσεις του Panzieri και ένα χρόνο μετά το 20^ο Συνέδριο, έγινε αντιληπτό το τεράστιο χάσμα που υπήρξε στο εσωτερικό του Σοσιαλιστικού Κόμματος, καθώς για τον ίδιο δεν υπήρχε πια γυρισμός.

Η πρώτη θεωρητική συμβολή του Panzieri σε αυτό που σχηματικά ονομάστηκε τη δεκαετία του '60, ιταλικός Εργατισμός, αποτέλεσαν οι «Θέσεις για τον εργατικό έλεγχο», οι οποίες δημοσιεύθηκαν το 1958 στο περιοδικό Mondo Operaio (Εργατικός Κόσμος). Οι Θέσεις αποτελούσαν έναν άκρως κριτικό και

σύνθετο στοχασμό, προσπαθώντας να εξηγήσουν τη στροφή που συνέβη στο εσωτερικό του ιταλικού σοσιαλισμού, ως συνέπεια της αποσταλινοποίησης και της ουγγρικής κρίσης (Negri, 2023: 7). Στο κείμενο αυτό, ο Panzieri είδε για πρώτη φορά την αναγκαιότητα της ανάπτυξης – στο εσωτερικό της ταξικής πάλης και της εισαγωγής στο εσωτερικό της συνδικαλιστικής συζήτησης – «μιας θεματικής για την εξουσία καθαυτή». Δηλαδή, μιας θεματικής για την εμφάνιση και το περιεχόμενο ταξικών αιτημάτων που δεν είχαν παραγωγικούς ή συνδιαχειριστικούς στόχους, όπως, για παράδειγμα, στα παλιά εργατικά συμβούλια, αλλά ούτε και συνεργατικούς, κάτι που υπήρχε τότε στα συνδικάτα, ή τουλάχιστον, σε κάποιες συγκεκριμένες φράξιες τους (Negri, 2023: 7-8).

Αυτό που προσπαθούσε ο Panzieri να προωθήσει μέσα από τις Θέσεις αυτές, ήταν πως ο εργατικός έλεγχος⁶ θα έπρεπε να εμφανίζεται ως ζήτημα εξουσίας. Με άλλα λόγια, το αίτημα του ιδίου ήταν να υπάρξει μια ιδιαίτερη οργάνωση της εργατικής τάξης στο εσωτερικό της παραγωγής, τέτοια ώστε να προσφέρει νέες ευκαιρίες αγώνα και να ανοίγει, από καιρού εις καιρών, νέους χώρους εξουσίας. Να εγκαθιδρύει δηλαδή μια συνέχεια των αγώνων έστω και σταδιακή, στοχεύοντας στις αντιφάσεις, έτσι όπως αυτές προκύπτουν στο επίπεδο της διαχείρισης της εργασιακής διαδικασίας. Αυτό θα αποτελούσε και τη βάση μιας ταξικής ανάλυσης της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Το πιο αξιοσημείωτο μέρος των «Θέσεων για τον εργατικό έλεγχο» αποτελούσε η επιμονή του συγγραφέα στην άποψη ότι τελικός κριτής των μορφών και των στόχων του αγώνα ενάντια στον καπιταλισμό, θα πρέπει να είναι η ίδια η εργατική τάξη. Ο Ιταλικός Δρόμος προς τον Σοσιαλισμό, δεν θα έπρεπε να περιοριστεί στη σφαίρα του κοινοβουλίου, παρόλο που θεωρούσε σημαντικό για τα αριστερά κόμματα να βρίσκονται εντός του θεσμικού πεδίου. Αντ' αυτού, ο αγώνας για τον σοσιαλισμό απαιτούσε την ανανέωση του εργατικού κινήματος *«από τα κάτω και με μορφές ολικής δημοκρατίας»* (Wright, 2012: 31). Όπως θα έγραφε ο Tronti, πάνω από μισό αιώνα αργότερα, ενθυμούμενος τον Panzieri: *«δεν ήταν, και δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι, κομμουνιστής. Η παράδοσή του ήταν αυτή του επαναστατικού*

⁶ Η έννοια του εργατικού ελέγχου ως σύστημα διαχείρισης ήταν μια έννοια που έβλεπε τον εργάτη ως αυτόνομο παραγωγό και το εργατικό δυναμικό του εργοστασίου ως μια αυτόρρη οντότητα. Εβλεπε μόνο τη σχέση μεταξύ των εργατών και των ατομικών εργοδοτών ή εταιρειών και δεν εμπιστευόταν την «πολιτική» με την ευρεία έννοιά της, δηλαδή τη σχέση μεταξύ οργάνωσης και εξουσίας, κόμματος και επανάστασης (Bologna, 1972: 6).

συνδικαλισμού, με μια δόση αναρχικού σοσιαλισμού, που το παλιό Σοσιαλιστικό Κόμμα ιστορικά έφερε μέσα του. Αλλά ο «εργατικός έλεγχος» ήταν μια μαγική λέξη που μας ξύπνησε από αυτόν τον δογματικό λήθαργο – το «κόμμα όλου του λαού» των Σοσιαλιστών» (Tronti, 2012: 5).

Η δεκαετία του 1960

Ο Ψυχρός Πόλεμος σε συνδυασμό με την αμερικανική στήριξη στο κόμμα των Χριστιανοδημοκρατών και το οικονομικά συρρικνωμένο ιταλικό κράτος, έδωσαν την ώθηση στο ιταλικό κεφάλαιο, να εξασφαλίσει χαμηλούς μισθούς και μια σιδηρά πειθαρχία στους εργασιακούς χώρους, σε μια περίοδο όπου η ανεργία και η σταδιακή εκβιομηχάνιση των αγροτικού δυναμικού, ήταν ευρέως διαδεδομένη (McAdam et. al., 2004: 30). Αυτό το μοντέλο οργάνωσης της εργασίας – χαμηλοί μισθοί-εντατικοποίηση της παραγωγής-εισαγωγή νέων τεχνολογιών – ενισχύθηκε και από την εξαίρεση της εργατικής τάξης και των συμμάχων της, από τη διακυβέρνηση του 1947.

Ένα ακόμα επακόλουθο, αποτέλεσε το γεγονός ότι στις αρχές της δεκαετίας του '60, η αριστερά και κυρίως το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, δεν είχαν την ίδια υποστήριξη από τη Σοβιετική Ένωση, όπως αυτή που λάμβαναν οι Χριστιανοδημοκράτες από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο λόγος ήταν διπλός: αφενός, η μη εμπλοκή στην πολιτική διακυβέρνηση, όπως υποστηρίχτηκε το 1947 και αφετέρου, οι τριγμοί και οι διασπαστικές τάσεις/φράξεις που δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό τόσο της αριστεράς γενικότερα όσο και στο εσωτερικό των δύο μεγάλων αντιπροσώπων της (ΙΚΚ και ΙΣΚ), μετά την ανάληψη της ηγεσίας της Σοβιετικής Ένωσης από τον Nikita Khrushchev και το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ.

Ως προς τη στήριξη που λάμβαναν τα δύο μεγάλα κόμματα από τον λαό, αξίζει να αναφερθεί πως το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα (σε πλήρη σύμπλευση με τα λεγόμενα του Gramsci), προερχόταν από μια μακρά παράδοση ήδη από την εποχή του φεουδαρχισμού, όπου τον μεγαλύτερο ρόλο στη διαμόρφωση της παρεχόμενης γνώσης και της κουλτούρας και των αξιών, οργάνωνε η Καθολική εκκλησία. Μπορεί το μοντέλο διακυβέρνησης της Ιταλίας στα μέσα του 20^{ου} αιώνα να είχε αλλάξει ριζικά από αυτό του 17^{ου}, όμως, η Καθολική εκκλησία εξακολουθούσε να κατέχει μια ισχυρή θέση ως σύμμαχος και «οργανωτής» της κοινωνικής ζωής. Το Καθολικό δόγμα σε συνδυασμό με την αντιφασιστική κληρονομιά του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, αποτελούσαν δυο βασικά αξιακά χαρακτηριστικά για τους υποστηρικτές του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος (Tarrow, 1989: 40).

Από την άλλη πλευρά, το Κομμουνιστικό Κόμμα, έβρισκε την ισχυρότερη υποστήριξή του σε μια δυναμική αγροτική βάση. Παρόλο που το ιταλικό κεφάλαιο

διεξήγαγε μια μεγάλης κλίμακας αναδιάρθρωση στην παραγωγική διαδικασία, μια διαδικασία εκβιομηχάνισης που διαρκούσε για πάνω από μια δεκαετία, το Κομμουνιστικό Κόμμα εξακολουθούσε να έχει μια σχετική αδυναμία ως προς τη στήριξη των εργατών του βιομηχανικού τριγώνου του Βορρά⁷. Η περιορισμένη στήριξη του βιομηχανικού τριγώνου σε συνδυασμό με τη φιλοδοξία της οργάνωσης του αγροτικού Νότου και της μεσοαστικής τάξης, οδήγησε σε μια στρατηγική συμμαχιών από τον Togliatti, που αποτέλεσε τον «Ιταλικό Δρόμο προς τον Σοσιαλισμό» (Tarrow, 1989: 40). Όπως μπορεί εύκολα να γίνει αντιληπτό, ο ανταγωνισμός μεταξύ των δυο μεγάλων κομμάτων, δεν εξελίχθηκε ποτέ σε έναν άμεσο ανταγωνισμό μεταξύ καπιταλιστών και εργατών.

Αυτή η κουλτούρα έλλειψης σκληρού ανταγωνισμού τόσο της μαρξιστικής όσο και της Καθολικής τάσης, οδήγησε σε μια πλειάδα από μορφές συνδιαλλαγής-επικοινωνίας, που γρήγορα έθεσαν στο περιθώριο την ατμόσφαιρα του ψυχρού πολέμου που υπήρχε σε άλλα κράτη. Ως αποτέλεσμα των χαλαρότερων ανταγωνιστικών πρακτικών, η πολιτική στράτευση, με το ένα ή με το άλλο κόμμα, έπαιζε πολλές φορές τον ρόλο της πολιτικής κριτικής. Όμως, σε ένα πολιτικό σύστημα που μπορεί να μην επικρατεί η συμφιλίωση στην κορυφή, δεν σημαίνει πως δεν υπάρχουν μορφές συνδιαλλαγής στη βάση. Παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι, καθόλη τη διάρκεια του συγκρουσιακού κύκλου των περίπου είκοσι χρόνων του ιταλικού εργατικού και αυτόνομου κινήματος – και κυρίως κατά τη δεύτερη φάση του, αυτή της Αυτονομίας – το Κομμουνιστικό Κόμμα, μέσα από τη στρατηγική του ιστορικού συμβιβασμού, υπερψήφισε μια σειρά από μέτρα, κυρίως κατασταλτικά, σε πλήρη συμπόρευση με τους κυβερνώντες Χριστιανοδημοκράτες.

Το σύστημα των κομμάτων

Το σύστημα των κομμάτων αποτελεί έναν όρο που αναφέρεται στον ισχυρό δεσμό που αναπτύχθηκε στη ιταλική πολιτική σκηνή – ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '40 – και αναφέρεται τόσο στον έλεγχο και την επιρροή, όσο και στις πολιτικές παρεμβάσεις των δύο μεγάλων κομμάτων (ΧΔΚ και ΙΚΚ) με σκοπό τη ρύθμιση της διαδικασίας αναπαραγωγής των τάξεων (Bologna, 2009: 10). Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το ιταλικό κράτος, δομήθηκε μεν πάνω σε ένα

⁷Από τα τέλη του 19ου αιώνα και ειδικότερα κατά την οικονομική ακμή της δεκαετίας του 1950-1960, η Βόρεια Ιταλία και ιδιαίτερα οι πόλεις του Τορίνο, της Γένοβα και του Μιλάνο, αναδείχθηκαν ως οι πιο σημαντικές περιοχές για την ιταλική βιομηχανική ανάπτυξη, ενισχύοντας το κύρος τους ως πλουσιότερου και πιο βιομηχανοποιημένου τμήματος της Ιταλίας.

δημοκρατικό καθεστώς, αλλά η διακυβέρνηση χαρακτηριζόταν από διάφορα προβλήματα που συνηγορούσαν υπέρ μιας αδύναμης δημοκρατίας. Αρχικά, το νέο δημοκρατικό καθεστώς, χαρακτηριζόταν από μια αδύναμη εκτελεστική εξουσία, κυρίως εξαιτίας του φόβου αυταρχικής διαχείρισης της κυβέρνησης. Ως αποτέλεσμα, το κοινοβούλιο δεν παραχωρούσε στον πρωθυπουργό αποτελεσματική δύναμη αποφασιστικών αρμοδιοτήτων ώστε να μπορεί να ασκεί τα καθήκοντά του. Συνέπεια αυτού του τρόπου οργάνωσης της νεοσύστατης δημοκρατίας ήταν το γεγονός ότι η κυβέρνηση έπρεπε να θέτει σε προτεραιότητα τη δύναμη των κομματικών μηχανισμών και, πολλές φορές, των συγκεκριμένων ομάδων συμφερόντων, που εκπροσωπούσαν επιμέρους συμφέροντα εις βάρος των γενικών πολιτικών στρατηγικών και της ίδιας της πολιτικής.

Για τους λόγους αυτούς, σε συνδυασμό τόσο με τη δύναμη που ασκούσε η Καθολική εκκλησία, όσο και η αριστερά – παρόλο που δεν είχε άμεση εξουσία στα χέρια της – οι μόνες στρατηγικές που μπορούσαν να συμφωνηθούν από τις κυβερνήσεις, ήταν κυρίως πολιτικές διαμοιρασμού και πατροναρίσματος (Tarrow, 1989: 42). Μέσα από αυτή την ιδιόμορφη μορφή ενός «κράτους νυχτοφύλακα»⁸, το κράτος πάτρωνας, δομούταν και αναπαραγόταν μέσα από συμμαχίες με τις μακροχρόνιες πολιτικές επιλογές, και τη λειτουργία του αόρατου «χεριού της αγοράς».

Ως αποτέλεσμα, το σύστημα των κομμάτων, κατάφερε να ελέγχει τους βασικούς τομείς της οικονομίας και των υπηρεσιών, ως προς τη διαχείριση της εργατικής τάξης. Αρχικά, ο έλεγχος αυτός εμπεριείχε και έναν εσωτερικό έλεγχο, ο οποίος κατάφερε να διαπραγματεύεται με τον αμερικανικό ιμπεριαλισμό και τις ντόπιες και πολυεθνικές εταιρίες, ζητήματα που αφορούσαν τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, τον ρυθμό ανάπτυξης της εργατικής τάξης, αλλά και το είδος της εργατικής τάξης που χρειαζόταν το κεφάλαιο σε μια δεδομένη περίοδο (Bologna, 2014: 76). Μια εργατική τάξη που στα πλαίσια της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης και της εισαγωγής νέων τεχνικών πάνω στη μαζική παραγωγή, περνούσε από τον εργάτη τεχνίτη – που μέσα από την ειδίκευση και την τέχνη του μπορούσε να

⁸ «Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα το κράτος χαρακτηρίζεται ως «κράτος-νυχτοφύλακας», υπό την έννοια ότι η παρέμβασή του στην οικονομική και κοινωνική σφαίρα υπήρξε περιορισμένη, καταλείποντας στις δυνάμεις της αγοράς ευρύτατα περιθώρια αυτορρύθμισης», Κοντιάδης, Ξ. (Έθνος: 25/10/ 2011).

επιβάλλει τους δικούς του ρυθμούς στη συσσώρευση του κεφαλαίου – στον ανειδίκευτο εργάτη της γραμμής παραγωγής και του χρονομέτρου (Κοριά, 1985: 28).

Το σύστημα των κομμάτων με άλλα λόγια, μπορούσε να οργανώσει τη δυναμική των ταξικών σχέσεων με τρόπο που να εξασφαλίζει την πολιτική σταθερότητα. Με τον τρόπο αυτό, μπορούσε να αναπτυχθεί μια κοινωνία που θα αποτελούνταν αποκλειστικά από παραγωγούς, από μισθωτή εργασία και από κεφάλαιο (Bologna, 2014: 77). Οι πολιτικές επιπτώσεις στην κοινωνική δομή είχαν ως αποτέλεσμα την εξισορρόπηση των επαναστατικών συνεπειών της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Αυτό λειτούργησε ως αντίβαρο στην αύξηση της εργατικής τάξης, μέσω της ασύμμετρης ανάπτυξης της μικροαστικής τάξης και των μεσαίων στρωμάτων εισοδηματιών. Τα στρώματα αυτά, που αναπτύχθηκαν εντός του ιταλικού προλεταριάτου, δεν ήταν ενάντια στην εργατική τάξη, αλλά «αυτόνομα». Αντί να παράγουν, αποταμίευαν, συμβάλλοντας έτσι στην κοινωνική ανακύκλωση των εισοδημάτων τους (στο ίδιο: 77).

Για τον Tronti (2012: 1), η συνθήκη που επέτρεψε την ύπαρξη του Εργατισμού ήταν η δραματική αύξηση των εργοστασιακών εργατών του '50, σε συνδυασμό με μια κουλτούρα βαθιά χρωματισμένη από τα δύο μεγάλα κόμματα που εκπροσωπούσαν τον εργάτη-μάζα⁹, το καθένα από τα οποία ζούσε στη δική του διανοητική κοσμοθεώρηση. Κατά τον ίδιο, οι πρώτοι θεωρητικοί του Εργατισμού προέρχονταν από την αριστερή πτέρυγα του Σοσιαλιστικού Κόμματος, μιλούσαν για την αυτονομία του ιταλικού παραδείγματος, καθώς και για μια οπτική της εργατικής τάξης, η οποία θα πρέπει να αντιλαμβάνεται την πολιτική και να δρα για τον εαυτό της.

⁹ Πρόκειται για το εργατικό δυναμικό το οποίο ενείχε χαρακτηριστικά μάζας. Αποτελούνταν από τους εργάτες των μεγάλων εργοστασίων της «μαζικής» αλυσίδας παραγωγής, οι οποίοι δεν κατείχαν κάποια ιδιαίτερη γνώση πάνω στην παραγωγική διαδικασία, όπως οι παλιοί τεχνίτες, ήταν ανειδίκευτοι και άρα φθηνά εργατικά χέρια, ενώ προέρχονταν κυρίως από τις αγροτικές περιοχές του Νότου. Ταυτόχρονα, ήταν βαθιά επηρεασμένοι από την εργασία με το κομμάτι, την εντατικοποίηση της παραγωγής, μέσα από τους τεύλορικούς ρυθμούς, ενώ κατά βάση δεν ήταν πολιτικοποιημένοι.

Μέρος Δεύτερο

Πολιτικές ευκαιρίες και ο συγκρουσιακός κύκλος

Όταν υπάρχουν μεγάλες μεταβολές στις παραγωγικές διαδικασίες και εντατικοποιείται η προσπάθεια του κεφαλαίου να αποσπάσει υπεραξία από την παραγωγή, σε συνδυασμό με την αυξημένη πίεση πάνω στην εργασία του εργαζομένου, όταν υπάρχουν διεθνείς διασπάσεις της εργασίας, τότε δημιουργούνται νέες εσωτερικές δυνάμεις και δομούνται νέες σχέσεις. Σε τέτοιες περιόδους εμφανίζονται και αναπτύσσονται νέα κοινωνικά δίκτυα, τα οποία διαχέουν νέες πληροφορίες και δυσарέσκεις, ενώ διαμορφώνεται μια έμπρακτη προσπάθεια αλληλεγγύης μεταξύ των υποκειμένων ή ομάδων που βλέπουν να υποχωρούν τόσο τα δικαιώματά τους όσο και το βιοτικό τους επίπεδο. Είναι σε αυτές τις περιόδους που οι πολιτικές ευκαιρίες επεκτείνονται, ενώ απειλείται η θέση ήδη εδραιωμένων ομάδων, όταν εμφανίζονται και νέες διεκδικητικές ομάδες που ακόμα δεν έχουν πρόσβαση σε πόρους, στη θεσμική εκπροσώπηση ή στις υπηρεσίες. Σε τέτοιες περιόδους οι προαναφερθείσες ομάδες, θα προσπαθήσουν να στρέψουν τα αιτήματα και τις δυσарέσκεις τους προς το κράτος, ζητώντας θετικά ευεργετήματα, όμως το κράτος τείνει να αντιμετωπίζει σοβαρές οικονομικές δυσκολίες (Tarrow, 1989: 49).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Tarrow (2011: 160), οι άνθρωποι κινητοποιούνται όταν αποκτούν πρόσβαση σε εξωτερικούς πόρους, πιστεύουν ότι μπορούν να τερματίσουν τις αδικίες και διακρίνουν ευκαιρίες για τη χρήση αυτών των πόρων. Ως εκ τούτου, η κινητοποίηση αυξάνεται όταν οι άνθρωποι απειλούνται από ένα κόστος που πλήττει τα συμφέροντα, τις αξίες ή το αίσθημα δικαιοσύνης τους, αλλά εξακολουθούν να βλέπουν μια ευκαιρία να πετύχουν. Όταν ανοίγει η θεσμική πρόσβαση, εμφανίζονται ρήγματα μέσα στις ελίτ, οι σύμμαχοι γίνονται διαθέσιμοι και η κρατική ικανότητα για καταστολή μειώνεται, τότε οι διεκδικητές βλέπουν ευκαιρίες να προωθήσουν τις αξιώσεις τους. Όταν αυτά συνδυάζονται με υψηλά επίπεδα απειλής αλλά φθίνουσα ικανότητα καταστολής (από την πλευρά του κράτους ή των επισήμων φορέων), τέτοιες ευκαιρίες παράγουν συγκρουσιακά επεισόδια. Όμως πότε υπάρχει ένας συγκρουσιακός κύκλος; Σύμφωνα πάλι με τον Tarrow (1993: 284-286), ένας διεκδικητικός κύκλος μπορεί να αναγνωριστεί όταν υπάρχουν τα εξής χαρακτηριστικά:

A) Εντατικοποίηση της σύγκρουσης: Όταν οι διεκδικήσεις αρχίζουν να εμφανίζονται σε διάφορους κοινωνικούς τομείς, προκαλούν αναταραχή και τραβούν το ενδιαφέρον των ελίτ. Στο ιταλικό παράδειγμα, ο συγκρουσιακός κύκλος ξεκινά στους φοιτητικούς και εργατικούς τομείς, μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1960, και προκαλεί έντονες τριβές με τις ντόπιες κυβερνητικές και εργοστασιακές ελίτ.

B) Γεωγραφική και τομεακή διάχυση: Κατά τη διάρκεια των διεκδικητικών γεγονότων, ένας συγκρουσιακός κύκλος αναπτύσσεται, όταν υπάρχει διάχυση των διεκδικήσεων σε περισσότερες πόλεις μιας επικράτειας, και σε νέους διεκδικητικούς τομείς. Στο ιταλικό παράδειγμα, οι φοιτητικές διεκδικήσεις της Τοσκάνης, της Πίζας και της Ρώμης, επεκτείνονται στα πανεπιστήμια, στο σύνολο των μεγάλων πόλεων. Το ίδιο ισχύει και με τις εργατικές διεκδικήσεις που από το εργοστασιακό τρίγωνο του Βορρά, εξαπλώνονται στα εργοστάσια της Τοσκάνης, της Ρώμης, του Μπέργκαμο και των υπολοίπων μεγάλων πόλεων, μέχρι την Καλαβρία. Επιπρόσθετα, ο ιταλικός συγκρουσιακός κύκλος διαχύθηκε και σε νέους τομείς διεκδίκησης, όπως για παράδειγμα, οι εργάτες των σιδηροδρόμων, οι δημόσιοι υπάλληλοι – και κατά την περίοδο της Αυτονομίας – στο φεμινιστικό και νεολαιίστικο κίνημα και στις γειτονιές, μέσα από την αυτομείωση και τις καταλήψεις σπιτιών.

Γ) Οργανώσεις του κοινωνικού κινήματος: Οι συγκρουσιακοί κύκλοι συνήθως ξεκινούν από απρόβλεπτα γεγονότα και σχεδόν ποτέ δεν ελέγχονται πλήρως από μια μόνο οργάνωση του κινήματος. Η κορύφωση του κύματος διαμαρτυρίας, συχνά χαρακτηρίζεται από φαινομενικά αυθόρμητη συλλογική δράση. Στην πραγματικότητα όμως, τόσο οι προηγούμενες παραδόσεις οργάνωσης, όσο και οι νέες μορφές οργάνωσης, διαμορφώνουν τις στρατηγικές και τα αποτελέσματά τους. Επιπλέον, οι υπάρχουσες οργανώσεις δεν αντικαθίστανται απαραίτητα από νέες, κατά τη διάρκεια του κύματος. Στο βαθμό που αυτές οι οργανώσεις γίνονται οι κύριοι φορείς ενός κύματος διαμαρτυρίας, η ένταση της διαμαρτυρίας δεν θα σταματήσει απλώς επειδή μια συγκεκριμένη ομάδα έχει ικανοποιηθεί, κατασταλεί ή κουραστεί, από τη ζωή στους δρόμους. Στο ιταλικό παράδειγμα, υπάρχει μια πληθώρα οργανώσεων, θεσμικών και εξωθεσμικών καταβολών, και μια οργανωτική άνθιση και διεκδικητική στόχευση, εξαιτίας των αξιακών πλαισιώσεων του Εργατισμού και της Αυτονομίας. Το ενδιαφέρον στον ιταλικό διεκδικητικό κύκλο, είναι ότι κατά τη διάρκεια των φάσεών του, εμφανίζονται τόσο παραδοσιακές λενινιστικές οργανώσεις

– όπως η Potere Operaio και η Lotta Continua – όσο και νέες οργανωτικές δομές – όπως η Lotta Femminista και οι Ινδιάνοι της Μητρόπολης –.

Δ) Νέα νοηματικά πλαίσια: Οι κύκλοι διαμαρτυρίας χαρακτηρίζονται από την παραγωγή νέων ή μετασχηματισμένων συμβόλων, πλαισίων νοήματος και ιδεολογιών, που δικαιολογούν και εξευγενίζουν τη συλλογική δράση. Γύρω από αυτά μπορεί να κινητοποιηθεί ένα διεκδικητικό σύνολο. Τα πλαίσια αυτά, συνήθως αναδύονται ανάμεσα σε εξεγερσιακές ομάδες και εξαπλώνονται προς τα έξω. Αυτές οι νέες πολιτισμικές κατασκευές γεννιούνται, δοκιμάζονται και εξελίσσονται, μέσα στον κύκλο διαμαρτυρίας. Αργότερα, μπορεί να εισέλθουν στην πολιτική κουλτούρα σε πιο διάχυτη και λιγότερο μαχητική μορφή, λειτουργώντας ως πηγή συμβόλων που θα κινητοποιήσουν μελλοντικούς διεκδικητικούς δρώντες. Δυο από αυτά τα πλαίσια που δομήθηκαν, εννοιολογήθηκαν και επηρέασαν τον ιταλικό συγκρουσιακό κύκλο, είναι ο Εργατισμός και η Αυτονομία. Και τα δύο πλαίσια εξελίχθηκαν κατά τη διάρκεια του συγκρουσιακού κύκλου. Για παράδειγμα, το πλαίσιο της Αυτονομίας, το οποίο αρχικά αφορούσε την αυτόνομη οργάνωση εκτός των επίσημων φορέων εκπροσώπησης, μετά τη δεκαετία του '70 σήμαινε και την απομάκρυνση από τις ιεραρχικές, λενινιστικές οργανώσεις που ηγούνταν των διεκδικητικών δράσεων κατά την περίοδο του Εργατισμού.

Ε) Διεύρυνση των διεκδικητικών ρεπερτορίων: Ένα βασικό χαρακτηριστικό των συγκρουσιακών κύκλων, είναι οι μορφές δράσης που υιοθετούνται από τους κινηματικούς δρώντες. Οι πιο επιτυχημένες και εύκολα μεταβιβάσιμες, γίνονται μέρος του μελλοντικού ρεπερτορίου συλλογικής δράσης, ακόμη και σε πιο ήσυχες περιόδους. Στην Ιταλία, κατά τη διάρκεια του συγκρουσιακού κύκλου, εξαιτίας της διάχυσής του σε πολλούς κοινωνικούς τομείς με ιδιαιτερότητες, παρατηρείται μια άνθηση στα διεκδικητικά ρεπερτόρια. Από πορείες, απεργίες, διαδηλώσεις και οδοφράγματα, μέχρι απεργίες μισάωρου, με σκοπό το μπλοκάρισμα της αλυσίδας παραγωγής, αλλά τη μικρότερη δυνατή απώλεια στα μεροκάματα. Επιπρόσθετα, την περίοδο της Αυτονομίας, παρατηρείται ένας εμπλουτισμός διεκδικητικών ρεπερτορίων με καταλήψεις στέγασης, μποϊκοτάζ, αυτομείωση σε διάφορους τομείς των κοινωνικών αγαθών, χρήση των αυτοοργανωμένων ραδιοφώνων, και συμβολικές δράσεις του φεμινιστικού κινήματος και των Ινδιάνων της Μητρόπολης.

Οι πολιτικές ευκαιρίες στα μέσα της δεκαετίας του 1960

Το ιταλικό κράτος, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, βρισκόταν σε μια διαδικασία μετάβασης, σε ένα καθεστώς ώριμου καπιταλισμού. Η διαδικασία αυτή μπορεί εύκολα να αναγνωσθεί, αφού η προσπάθεια εκείνης της δεκαετίας, στρεφόταν στη μετατροπή του αγροτικού πληθυσμού της υπαίθρου, σε ένα ανειδίκευτο βιομηχανικό – κατά κύριο λόγο – εργατικό δυναμικό, βασισμένο στη φθηνή εργασία και στην εντατική παραγωγή. Αυτό το μεταρρυθμιστικό/μεταβατικό πρόγραμμα, όπως είναι λογικό, άφηνε έκθετες παλιές ομάδες συμφερόντων (κλασσικό παράδειγμα οι παλιοί συνδικαλισμένοι εργάτες τεχνίτες, οι μικρές παραγωγικές μονάδες, χειρονακτικές εργασίες που χάνονταν από την τεχνολογική πρόοδο κ.α.) αλλά ταυτόχρονα, έδινε τη δυνατότητα σε διεκδικητικές ομάδες, να αναγνωρίσουν νέες πολιτικές ευκαιρίες.

Η μετάβαση αυτή μαζί με τη μεγέθυνση του βιομηχανικού καπιταλισμού, δημιουργούσε μια διάβρωση στις πολιτικές σταθερές, που διατηρούνταν για πάνω από σαράντα χρόνια. Με τον τρόπο αυτό, το συγκρουσιακό κύμα, έμελλε να διαπεράσει ένα μεγάλο σύνολο τομέων του ιταλικού κοινωνικού ιστού. Μαζί με τις αλλαγές στη σφαίρα του παραγωγικού κεφαλαίου όμως, το εργατικό δυναμικό του τριτογενούς τομέα και κυρίως η μεσαία τάξη, άρχισε να λαμβάνει υψηλή μόρφωση και άρα να απαιτεί περισσότερα.

Σύμφωνα με τον Tarrow (1989: 49-53), στο ιταλικό πολιτικό σύστημα, υπήρχε μία ευρέως διαδεδομένη συζήτηση για τη μετάβαση στον ώριμο καπιταλισμό, το κόστος της αλλά και τα οφέλη. Από την πλευρά της διοικούσας αρχής, η συζήτηση επικεντρωνόταν στο σχεδιασμό, στις τεχνικές ανάγκες της κοινωνίας, στα προβλήματα του υπάρχοντος βιομηχανικού μοντέλου και τις σχέσεις που αυτό αναπαρήγαγε. Στον ακαδημαϊκό τομέα, η συζήτηση περιστρεφόταν γύρω από το πώς μπορεί να πολιτικοποιηθούν οι κουλτούρες που αναπτύσσονταν στη ιταλικές μητροπόλεις, ενώ γινόταν μια προσπάθεια εισαγωγής νέων διεκδικητικών δρώντων.

Οι διαφωνίες στράφηκαν γύρω από την έλλειψη ενός σύγχρονου συστήματος διαχείρισης των σχέσεων μέσα στην παραγωγή, καθώς οι managers της εποχής, αρνούσαν να αλλάξουν τον πατερναλιστικό και καταπιεστικό τρόπο διαχείρισης των εργαζομένων, ενώ οι μεγάλες βιομηχανίες, δεν αναγνώριζαν τα προβλήματα που επιδεικνύονταν από τα συνδικάτα τους, ούτε και το δικαίωμα των συνδικαλιστικών

συναθροίσεων των εργαζομένων. Το ΙΚΚ διεξήγαγε μία πιο θεωρητική και επιτηδευμένη συζήτηση, ενώ άρχισε σταδιακά να κερδίζει έδαφος ένας διάλογος γύρω από τη στρατηγική και τον ρόλο της παραγωγικής μεσαίας τάξης, η οποία πλέον απέκτησε σε μεγάλο βαθμό ανώτερη εκπαίδευση και, συνεπώς, παρουσίαζε νέα αιτήματα. Η μεταστροφή αυτή, από την αναζήτηση στήριξης στον ασθμαίνοντα αγροτικό τομέα προς την εύρεση νέων συμμάχων μέσα στη μεσαία τάξη – η οποία είχε αυξηθεί ποσοτικά λόγω της ανάπτυξης του καπιταλισμού – κατέληξε να αποτελέσει τη βασική κριτική των νέων οργανώσεων του Εργατισμού. Μια κριτική που στρεφόταν στους επισήμους φορείς εκπροσώπησης, και κυρίως, στο ΙΚΚ και τα συνδικάτα.

Οι Σοσιαλιστές από την άλλη πλευρά, επικεντρώνονταν στην ανάλυση ενός μελλοντικού τους ρόλου, μέσα σε μία μελλοντική κυβέρνηση, παρά στην προσπάθεια ανάλυσης του ιταλικού καπιταλισμού της παρούσης. Αυτές οι συζητήσεις, των αρχών της δεκαετίας του '60, μαζί με τις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που της είχαν προκαλέσει, οδήγησαν τους Ιταλούς να συνειδητοποιήσουν τις προφανείς αλλαγές, κάτω από τις οποίες αναγνώρισαν μια μελλοντική βελτιστοποίηση της συνταγματικότητας και των πιθανών μελλοντικών διεκδικήσεων.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, άρχισαν να μεταβάλλονται και οι παγκόσμιες ισορροπίες, καθώς η προεδρεία του Kennedy και οι αλλαγές στην Καθολική εκκλησία, αποδυνάμωσαν τον αντικομμουνισμό και τη θρησκευτική προσκόλληση. Ακόμη, η ρήξη του '56 – μεταξύ Κομμουνιστικού και Σοσιαλιστικού Κόμματος – άνοιξε το δρόμο στο δεύτερο, για πιθανές μελλοντικές συμμαχίες. Οι Χριστιανοδημοκράτες, δεδομένων αυτών των μεταβολών και θέλοντας να διατηρήσουν την εξουσία και να απομονώσουν το Κομμουνιστικό Κόμμα, προχώρησαν σε ένα νέο κυβερνητικό συνασπισμό. Το 1963-64, έγινε μια μεταστροφή στην πολιτική εκπροσώπηση καθώς, μετά τις εκλογές, δημιουργήθηκε για πρώτη φορά ένας κεντροαριστερός συνασπισμός μεταξύ Σοσιαλιστικού Κόμματος και Χριστιανοδημοκρατών.

Μπορεί το Σοσιαλιστικό Κόμμα να μην είχε μεγάλη δυναμική μέσα στην κυβέρνηση και να απογοήτευσε κάποιες κοινωνικές ομάδες που εκπροσωπούσε, όμως έθεσε στην πολιτική ατζέντα προτάσεις αναδιαμόρφωσης σε τομείς όπως η εκπαίδευση, ο κρατικός προγραμματισμός, το συνταξιοδοτικό και οι συλλογικές

συμβάσεις. Μπορεί ελάχιστες από αυτές τις πολιτικές προτάσεις να έγιναν δεκτές από το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα, όμως, η μεταρρυθμιστική προσπάθεια έδειξε το δρόμο σε νέους διεκδικητές για μελλοντικές διεκδικήσεις. Επιπροσθέτως, η κεντροαριστερή στροφή δημιούργησε τριγμούς εντός του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος, ενώ δημιουργήθηκαν πολλές φράξιες και διακομματικές συνεργασίες (Tarrow, 1989: 55). Η αναποτελεσματικότητα, η γραφειοκρατική τυπολατρία, ο παρασιτισμός και η διαφθορά του ιταλικού κρατικού μηχανισμού, βρίσκονταν συνεχώς στο στόχαστρο καταγγελιών. Ταυτόχρονα, ένα τμήμα της ανώτερης μεσαίας τάξης μέσα στο κόμμα, θεώρησε ότι η κύρια αντίφαση στη σύγχρονη Ιταλία, έγκειτο στην αντίθεση μεταξύ της οικονομικής προόδου και των αρχαϊκών κρατικών δομών, βλέποντας σε αυτή την αντίφαση, τη βάση του *malgoverno*¹⁰ (Weber, 2014: 128).

Η συγκυβέρνηση τελικά απέτυχε για το ΧΔΚ, καθώς, όχι μόνο δεν απομονώθηκε το ΙΚΚ, αλλά διατήρησε και διεύρυνε τόσο την εκλογική του βάση στους δήμους – που είχε εκλεγμένους και το Σοσιαλιστικό Κόμμα – όσο και την ηγεμονική υπεροχή του στα συνδικάτα. Επιπροσθέτως, η κεντρώα στρατηγική του ΧΔΚ δεν κατάφερε να ενσωματώσει τους νέους διεκδικητές, που έθεταν συνεχώς νέα αιτήματα και αναζητούσαν τρόπους εισαγωγής στη θεσμική πολιτική. Ίσως δεν θα ήταν υπερβολικό να ειπωθεί ότι, αν και αρχικά φαινόταν πως ο συν-κυβερνητικός ρόλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος δεν είχε μεγάλη σημασία, οι διάλογοι που άνοιξαν στη δημόσια σφαίρα και τα αιτήματα που αφορούσαν πολλούς τομείς του κοινωνικού ιστού, αποτέλεσαν τη σημαντικότερη πηγή πολιτικών ευκαιριών για τις συλλογικές δράσεις που ακολούθησαν λίγα χρόνια αργότερα. Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα, το μόνο που χρειαζόταν ήταν να αναγνωριστούν οι ευκαιρίες αυτές και να μετατραπούν σε διεκδικητικά αιτήματα και κατ' επέκταση φαινόμενα.

Στον τομέα της παιδείας, διεξαγόταν ένας διάλογος σε εθνικό επίπεδο ήδη από τη δεκαετία του '50, καθώς, από τη μία πλευρά, υπήρχαν διάφορα ακαδημαϊκά αιτήματα, ενώ από την πλευρά του κεφαλαίου, τα μεγάλα εργοστάσια ζητούσαν όλο και περισσότερο τεχνικό δυναμικό. Το 1962 και κάτω από το βάρος των πιέσεων, η κυβέρνηση ψήφισε ένα μεταρρυθμιστικό νόμο, που κατακρίθηκε και έδωσε την ευκαιρία να αναδυθεί ένα συγκρουσιακό φοιτητικό κίνημα. Το κίνημα αυτό,

¹⁰ Κακή διακυβέρνηση.

αποτέλεσε τον καταλύτη για τα γεγονότα του ιταλικού διεκδικητικού κύκλου που ακολούθησαν πέντε χρόνια αργότερα.

Στον βιομηχανικό τομέα, υπήρχε έντονη δυσαρέσκεια από την πλευρά των εργατών πάνω σε διάφορα ζητήματα που αφορούσαν τόσο την εργασία, όσο και τον μισθό. Αρχικά, όπως προαναφέρθηκε, η μεταρρύθμιση στον βιομηχανικό τομέα, η εντατικοποίηση της εργασίας, ο μισθός με το κομμάτι, η αύξηση της ανεργίας των ειδικευμένων εργατών/τεχνητών και η κάλυψη θέσεων με φθηνά, ανειδίκευτα εργατικά χέρια, εσωτερικών μεταναστών του Νότου, οδηγούσε σε μια μεγάλη δυσαρέσκεια. Η δυσαρέσκεια αυτή ενισχυόταν από την πεποίθηση μεγάλου μέρους του εργατικού δυναμικού, ότι τα συνδικάτα και οι επίσημοι φορείς εκπροσώπησης δεν μπορούσαν να βελτιώσουν την κατάστασή τους. Ταυτόχρονα, ο παλιός συλλογικός δρών, η εργατική τάξη, είχε αρχίσει να κερδίζει έδαφος μέσα από την είσοδο νέων διεκδικητών, όπως οι εργάτες του Νότου και η νεοεμφανιζόμενη μεσαία τάξη. Οι διεκδικήσεις αμοτέρων έδωσαν ώθηση στην «παλιά» εργατική τάξη, για νέες μορφές οργάνωσης και δράσης (Tarrow, 1989: 58).

Ακολουθώντας τη δυναμική της μεταβαλλόμενης συγκυρίας του Tarrow (Σεφεριάδης, 2006: 14), οι πολιτικές ευκαιρίες που εμφανίστηκαν τη δεκαετία του '60 διέυρυναν την πρόσβαση των διεκδικητών στο πολιτικό σύστημα. Αυτό γίνεται αντιληπτό μέσω της αποδυνάμωσης της ηγεμονικής εκπροσώπησης του ΙΚΚ, με την είσοδο του Σοσιαλιστικού Κόμματος στην εξουσία, καθώς και μέσω των ομάδων συμφερόντων που του ασκούσαν κριτική. Στη διαδικασία αυτή, αποδυναμώθηκε ο αντικομμουνισμός και ξεπεράστηκε ο πατερναλιστικός τρόπος οργάνωσης και χειραγώγησης της κοινωνίας. Ο ώριμος καπιταλισμός ή, τουλάχιστον, η μετάβαση σε αυτόν, έφερε διάφορες διασπάσεις στις ελίτ του ιταλικού κράτους. Από τη στιγμή που το κεφάλαιο άρχισε να συναγωνίζεται πάνω στις νέες μορφές παραγωγής, στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών και στην ανάγκη διαχείρισης ενός νέου είδους προλεταριακού υποκειμένου, η κεντροαριστερή στροφή των Χριστιανοδημοκρατών σημαντικές πολιτικές ευκαιρίες για τις κινηματικές διεκδικήσεις. Επιπρόσθετα, η Καθολική εκκλησία είδε να χάνει έδαφος μέσα από τις νέες κουλτούρες που αναπτύσσονταν στην κοινωνία, και κυρίως ανάμεσα στους νέους (Tarrow, 1989: 58).

Ως προς τους συμμάχους με επιρροή, αυτοί εμφανίστηκαν τόσο στους ακαδημαϊκούς κύκλους, μέσα από τη διαφωνία στην προσπάθεια της εκπαιδευτικής

μεταρρύθμισης, όσο και από τις ομάδες κοντά στη θεσμική αριστερά και το Σοσιαλιστικό Κόμμα, η συγκυβέρνηση του οποίου, άνοιξε έναν διάλογο για μεταρρυθμίσεις σε διάφορους τομείς της εργασίας, των δικαιωμάτων και της εκπαίδευσης. Στον τομέα της καταστολής, η Della Porta (1995: 59) αναφέρει ότι, στο ιταλικό κράτος, υπήρξαν διάφορες φάσεις ύφεσης και έντασης της κατασταλτικής λειτουργίας του. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960 και συγκεκριμένα την περίοδο πριν το Θερμό Φθινόπωρο (1963-67), στις απεργίες και τις εργατικές ή φοιτητικές διαδηλώσεις που έλαβαν χώρα, δεν υπήρξε καθόλου χρήση άκρατης βίας και κανένας διαδηλωτής δεν σκοτώθηκε, σε αντιδιαστολή με τη δεκαετία του '50 (στο ίδιο: 58). Η κατασταλτική βία χρησιμοποιούνταν μόνο σε κάποιες καταλήψεις δημοσίων κτηρίων, χωρίς όμως τη χρήση όπλων και μόνο όταν οι διαβουλεύσεις δεν κατέληγαν σε μια ειρηνική λύση.

Αυτό που γίνεται αντιληπτό σε αυτή την πρώτη καταγραφή των πολιτικών ευκαιριών που εμφανίστηκαν τη δεκαετία του '60, είναι ότι το ιταλικό σύστημα, ακριβώς λόγω του μεταβατικού σταδίου που βρισκόταν, προς τον ώριμο καπιταλισμό, βρέθηκε αντιμέτωπο με μια ραγδαία αλλαγή της κοινωνικής δυναμικής στο εσωτερικό του. Γίνεται εμφανές ότι, μαζί με το κεφάλαιο μεταβάλλονταν και οι κοινωνικές σχέσεις, και οι σχέσεις πάνω στην εργασία και τη διεκδίκηση, καθώς και ο πατερναλιστικός χαρακτήρας της εκκλησίας και του κράτους¹¹. Ταυτόχρονα, μεταβάλλονταν η εκπροσώπηση, οι ανάγκες και οι απογοητεύσεις. Έτσι, το κράτος βρισκόταν αντιμέτωπο με ένα χαοτικό σύστημα νιοστών στατιστικών πιθανοτήτων, που κάθε του κίνηση μπορούσε να οδηγήσει σε απρόβλεπτες μεταβολές του κοινωνικού και διεκδικητικού περιβάλλοντος. Η θέση αυτή, δεν υπονοεί οποιαδήποτε *a priori* εμφάνιση ενός διεκδικητικού κινήματος, έδινε όμως τη δυνατότητα στην ανάπτυξη ενός τέτοιου κινήματος, στην περίπτωση βέβαια που οι πολιτικές ευκαιρίες θα αναγνωρίζονταν ως τέτοιες.

Το εύλογο ερώτημα που γεννάται είναι το αν αναγνωρίστηκαν οι πολιτικές ευκαιρίες και αν νοηματοδοτήθηκαν ως τέτοιες, στην περίπτωση του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος. Ήδη από το 1965 έως το 1967, κατά μέσο όρο,

¹¹ Μέσα από τον πατερναλιστικό χαρακτήρα τόσο του ΧΔΚ όσο και της Καθολικής εκκλησίας, είχε δομηθεί ένα σύστημα διακυβέρνησης πάνω σε ένα δημόσιο τομέα, ο οποίος ήταν γεμάτος ευνοούμενους τόσο του κόμματος όσο και της εκκλησίας. Αυτοί είχαν κερδίσει την εκαστοτε θέση ως ανταπόδοση στις υπηρεσίες που προσέφεραν, μέσα από την πολιτική τους αφοσίωση (Weber, 2014: 128).

διαδραματίζονταν περίπου τριακόσια διεκδικητικά γεγονότα, όπως πορείες, διαδηλώσεις, δημόσιες διαβουλεύσεις, και διαφόρων μορφών παρεμποδίσεις. Οι συμβατικές και μη μορφές δράσης, προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τα συνδικάτα και άλλους επίσημους φορείς (κόμματα της αριστεράς και οργανώσεις αυτών), και στρέφονταν κυρίως σε εργασιακά αιτήματα γύρω από τον μισθό και τις συνθήκες εργασίας εντός της παραγωγής. Στις δράσεις αυτές, τα ποσοστά της άκρας αριστεράς ή οργανώσεων του κινήματος, εκτός των επίσημων φορέων, ήταν μόλις στο 15%. Το ενδιαφέρον χαρακτηριστικό αυτής της τριετίας, είναι ότι σταθερά, αν και υπήρχε μια σχετική «θεσμική» ηγεμονία, υπήρχε μια συνεχής μείωση των ποσοστών των θεσμοθετημένων οργανώσεων μέσα στις συλλογικές δράσεις (Tarrow, 1989: 68). Με άλλα λόγια, από το '65 έως το τέλος του Θερμού Φθινοπώρου, άρχισαν να εμφανίζονται και να οργανώνονται μια σειρά από οργανώσεις εκτός του θεσμικού τόξου.

Μια πρώτη απάντηση μετά την έναρξη του συγκρουσιακού κύκλου δόθηκε από το φοιτητικό κίνημα της περιόδου 1967-69. Οι φοιτητές μαζί με την «παλιά φρουρά» των επίσημων φορέων¹², αποτέλεσαν τους πρώιμους διοικητές, οι οποίοι άνοιξαν το δρόμο για ένα συγκρουσιακό κύκλο, μέσα από την αμφισβήτηση του υπάρχοντος συστήματος, ως ένα σύστημα ευάλωτο, μέσα από αρνήσεις, οι οποίες μπορούσαν να δουλέψουν από αιτήματα τα οποία μπορούσαν να ικανοποιηθούν. Το φοιτητικό κίνημα, ανοίγοντας τον δρόμο, είναι αυτό που ενστερνίστηκε και έδωσε την ώθηση στον Εργατισμό και την Αυτονομία να μεταβάλλουν τη συνέχεια του συγκρουσιακού κύκλου, διαμορφώνοντας μια ακροαριστερή και, εν τέλει, εξτρεμιστική πολιτική κουλτούρα διεκδίκησης (Wright, 2012: 115).

¹² Συνδικάτα, κόμματα της αριστεράς και οργανώσεις γύρω από τα κόμματα αυτά.

Αξιακές πλαισιώσεις, ο κλασσικός Εργατισμός και η Αυτονομία

Τα κοινωνικά κινήματα διαποτίζονται από την πολιτική κουλτούρα των συστημάτων μέσα στα οποία αναπτύσσονται. Οι στρατηγικές που υιοθετούνται από τους συλλογικούς δρώντες, επηρεάζονται από το ευέλικτο και μεταβλητό πνεύμα των καιρών (zeitgeist)¹³, το οποίο απηχεί τις εξελίξεις του οικονομικού κύκλου, καθώς και ορισμένα σταθερά χαρακτηριστικά της εθνικής πολιτικής κουλτούρας (Della Porta, Diani, 2010: 355-356). Οι διεκδικητές, για να μπορέσουν να διατηρήσουν το επίπεδο δράσης τους, θα πρέπει να είναι σε θέση όχι μόνο να διατηρούν σε υψηλούς ρυθμούς τις καμπάνιες και τις δράσεις τους, ως προς τη διεκδίκηση των αιτημάτων τους, αλλά και να πλαισιώσουν τη δράση τους με γενικές αξίες, οι οποίες δομούνται μέσα σε ένα πλέγμα κοινών αντιλήψεων.

Αυτό γίνεται μέσα από τα ερμηνευτικά πλαίσια νοηματοδότησης που σύμφωνα με τον David Snow (1986: 464): «υποδηλώνουν «σχήματα ερμηνείας» που επιτρέπουν στα άτομα «να εντοπίζουν, να αντιλαμβάνονται, να αναγνωρίζουν και να επισημαίνουν» περιστατικά στον χώρο της ζωής τους και στον κόσμο γενικότερα». Με τον τρόπο αυτόν: «αποδίδοντας τα γεγονότα ή τα ουσιαστικά περιστατικά, τα πλαίσια λειτουργούν για να οργανώσουν την εμπειρία και να καθοδηγήσουν τη δράση, είτε ατομική είτε συλλογική. Έτσι μέσα από την εννοιολόγηση, προκύπτει ότι η ευθυγράμμιση (του δρώντος) με το ερμηνευτικό πλαίσιο, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε ένα κίνημα, ανεξάρτητα από τη φύση ή την έντασή του». Επιπρόσθετα, όσοι επιχειρούν διεκδικητικές πλαισιώσεις, στοχεύουν στην από-νομιμοποίηση κυρίαρχων πολιτικών και κοινωνικών συμβάσεων (Σεφεριάδης, 2006: 26-27).

Ο Tarrow (1989: 128) αναφέρει ότι μέσα σε έναν συγκρουσιακό κύκλο διαμαρτυρίας, βασικό ζητούμενο αποτελεί η γεφύρωση και η επέκταση των παλιών αξιακών πλαισιώσεων, έτσι ώστε να δομηθούν νέες αντιλήψεις και να πλαισιώσουν έναν διεκδικητικό τομέα, ο οποίος συνεχώς διευρύνεται από νέες κοινωνικές ομάδες. Οι αξιακές πλαισιώσεις συνήθως εννοιολογούνται στα αρχικά στάδια ενός συγκρουσιακού κύκλου από τους πρώιμους διεκδικητές και, στη συνέχεια, αποτελούν κοινό σημείο αναφοράς, δράσης και συμμαχιών μεταξύ των διεκδικητικών ομάδων

¹³ Είναι το γενικό πολιτιστικό, πνευματικό, ηθικό και/ή πολιτικό κλίμα μέσα σε ένα έθνος ή ακόμη και σε συγκεκριμένες ομάδες, παράλληλα με τη γενική ατμόσφαιρα, τα ήθη και την κοινωνικοπολιτιστική κατεύθυνση ή διάθεση μιας εποχής.

και των οργανώσεων του τομέα του κοινωνικού κινήματος. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Σεφεριάδη (2021: 36), οι αξιακές πλαισιώσεις διαμορφώνουν και τις κινηματικές προσδοκίες, τις εναλλακτικές στις οποίες προσβλέπουν οι κινηματικοί δρώντες.

Εργατισμός

Ο κλασσικός Εργατισμός αποτελεί ένα από τα δύο ερμηνευτικά πλαίσια τα οποία προέκυψαν νωρίς στον ιταλικό συγκρουσιακό κύκλο. Ο Εργατισμός ως ερμηνευτικό πλαίσιο, προέρχεται από το εργατικό κίνημα των αρχών του 20^{ου} αιώνα και στις αρχές της δεκαετίας του '60, θεωρούσε ότι οι ανάγκες του προλεταριάτου, αποτελούσαν τον κατάλληλο μοχλό για την επαναστατική δραστηριότητα, και την κατάλληλη διεκδικητική στρατηγική. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου του Tronti (2012: 2): *«Ο Εργατισμός ξαναδούλεψε τη λαμπρή φράση του Marx – το προλεταριάτο που θα επιτύχει τη δική του χειραφέτηση θα ελευθερώσει όλη την ανθρωπότητα –για να διαβάσει: η εργατική τάξη, ακολουθώντας τα δικά της, μερικά συμφέροντα, δημιουργεί μια γενική κρίση στις σχέσεις του κεφαλαίου. Ο Εργατισμός σηματοδότησε έναν τρόπο πολιτικής σκέψης. Σκέψη και ιστορία συναντήθηκαν σε μια ευθεία, άμεση και μετωπική σύγκρουση»*.

Σε αυτή τη θέση, ο Tarrow (1989: 129) προσθέτει ότι ο Εργατισμός είναι η αναγνώριση εκείνη, ότι οι ανάγκες του προλεταριάτου αποτελούν την κατάλληλη διεκδικητική βάση για την επαναστατική δραστηριότητα, και η βασική του γνώση είναι η κατάλληλη πηγή για μια στρατηγική καθοδήγηση. Οι πρώτοι διεκδικητές, προερχόμενοι κυρίως από τη διάσπαση του Σοσιαλιστικού Κόμματος, μέσα από διανοούμενου χαρακτήρα περιοδικά όπως τα «κόκκινα τετράδια» (Quaderni Rossi) και η «εργατική τάξη» (Classe Operaia), καταπιάστηκαν με την παλιά ιδέα της «εργατικής κεντρικότητας».

Η εργατική κεντρικότητα αποτελούσε μια αντίληψη και, συνάμα, ένα ενοποιητικό στοιχείο στον χώρο του Εργατισμού. Η ιδέα αυτή όριζε ότι η εργατική τάξη αποτελούσε την κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής παραγωγής και αναπαραγωγής της κοινωνίας, ταυτιζόμενη με την υπαγμένη στην άμεση παραγωγική διαδικασία εργασία, ενώ το προνομιακό πεδίο της πολιτικής σύγκρουσης έπρεπε να είναι ο αγώνας για τον μισθό (Wright, 2012: 83). Εξάλλου, το εργοστάσιο, ο χώρος της άμεσης παραγωγής (σε πρώτη φάση για τους εργατιστές), αποτελούσε το

προνομιακό πεδίο διεκδίκησης, εξαιτίας του ότι πάνω στη μηχανή συναντάται το σημειακό στοιχείο παραγωγής της υπεραξίας, και η εργατική δυνατότητα άρνησης και επιβολής του ίδιου του εργάτη, έναντι της παραγωγικής διαδικασίας και του κεφαλαίου.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό του ερμηνευτικού πλαισίου του operaismo, είναι ότι προώθησε ένα πλαίσιο αλληλεγγύης μεταξύ των όχι και τόσο ομοιογενών ομάδων της άκρας αριστεράς. Ήταν περισσότερο ο συμβολισμός του Εργατισμού που δημιούργησε τους δεσμούς σε αυτές τις ετερόκλητες ομάδες. Ένας συμβολισμός που συνέδεε το τώρα με την παράδοση του ιταλικού επαναστατικού σοσιαλισμού, και λύανε το έδαφος για τη διάχυση ενός διεκδικητικού κινήματος, σε ένα μεγάλο σύνολο τομέων του κοινωνικού ιστού (Tarrow, 1989: 130). Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το φοιτητικό κίνημα των μέσων της δεκαετίας του '60, το οποίο υιοθέτησε τα χαρακτηριστικά και τους συμβολισμούς του Εργατισμού.

Ο συμβολισμός αυτός γίνεται εύκολα αντιληπτός όταν το 1966, οι φοιτητές της κοινωνιολογίας του πανεπιστημίου του Τρέντο, υποστήριζαν ότι το πανεπιστήμιο αποτελούσε ένα αναπόσπαστο κομμάτι της παραγωγικής διαδικασίας, ετοιμάζοντας τους φοιτητές για το εργοστάσιο (Tarrow, 1989: 129). Επιπρόσθετα, ο Εργατισμός επεκτάθηκε ακόμα περισσότερο μέσα στο φοιτητικό κίνημα όταν, το 1967, στο πανεπιστήμιο της Πίζας, οι φοιτητές αναγνώρισαν τους εαυτούς τους ως εργάτες και διεκδίκησαν τόσο ένα μισθό από το κράτος, όσο και την ένωση των αγώνων τους με αυτούς των εργατών¹⁴.

Αυτονομία

Ένα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό που αναφέρει ο Melucci και, κατά τον γράφων, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό στη ρήξη των Ιταλών εργατιστών με τον «επίσημο» εκφραστή της εργατικής τάξης, το ΙΚΚ, έχει να κάνει με την αναγνώριση των διαφορετικών ταυτοτήτων εντός του κινήματος, και το πώς τις αντιλαμβάνονταν οι διεκδικητές. Ο Melucci αναφέρει ότι, σε μία κατάσταση σύγκρουσης μεταξύ του αυτοπροσδιορισμού του δρώντος και του ετεροπροσδιορισμού του από τους άλλους, εκρήγνυται και παίρνει τη μορφή της αμοιβαίας απόρριψης της ταυτότητας. Οι ταυτότητες των δρώντων ορίζονται επίσης στο πλαίσιο των κυρίαρχων πολιτικών

¹⁴ Περισσότερα πάνω στο θέμα στο κεφάλαιο Tesi di Pisa.

διαφορών/διαιρετικών τομών, σε μία δεδομένη κοινωνία (Della Porta, Diani, 2010: 205).

Το ΙΚΚ, κατάφερε να ηγεμονεύσει τον χώρο των εργατικών διεκδικήσεων και αντιπροσώπευσης των συμφερόντων της εργατικής τάξης μέχρι το 1960, μέσα από μια διευρυμένη συμμαχία ομάδων, θεσμών και κοινωνικών τάξεων. Αυτό οδήγησε κάποιους διανοούμενους και οργανωτές των εργατικών αγώνων, να θεωρήσουν πως τα πραγματικά και βαθύτερα συμφέροντα των εργατών, ο πυρήνας της εργατικής διεκδίκησης, αποτυγχάνει να εκπροσωπηθεί από το κόμμα. Η θέση για την εργατική κεντρικότητα αποτέλεσε μια πρώτη προσπάθεια επανανοηματοδότησης παλιών ερμηνευτικών πλαισίων που σχετίζονταν με τη θέση της εργατικής τάξης, όπως την εξέφραζε το ΙΚΚ. Αυτή η επανανοηματοδότηση υπήρξε αντανakλαστική της μεταστροφής του ΙΚΚ από τη διεκδίκηση των άμεσων εργατικών συμφερόντων προς τη στρατηγική αναζήτησης εκλογικής βάσης στην παραγωγική μεσαία τάξη, που θεωρείτο ως το πολιτικό μέλλον του κόμματος. Αυτή η μετατόπιση εστίασε στην ανάγκη του ΙΚΚ να προσελκύσει νέες κοινωνικές ομάδες για να διασφαλίσει τη διεύρυνση της επιρροής του στο πολιτικό σκηνικό, ενώ ταυτόχρονα αμφισβητούσε τον παραδοσιακό ρόλο του ως εκπρόσωπος των εργατικών συμφερόντων (Tarrow, 1989: 129).

Οι Ιταλοί εργατιστές προσπάθησαν να δομήσουν μια πολιτική ταυτότητα που θα εναντιώνεται στους επίσημους φορείς εκπροσώπησης. Η Αυτονομία, ως ερμηνευτικό πλαίσιο, αποτελούσε τη βάση μέσα από την οποία οι εργατικοί αγώνες, ορίζονταν ως οι διεκδικητικοί αγώνες της εργατικής τάξης για τον εαυτό της, απαλλαγμένη από τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης, οι οποίοι θεωρούνταν ως εχθροί της ταξικής πάλης. Η έννοια της Αυτονομίας ήρθε να καλύψει το πρόβλημα της αντιπροσώπευσης και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο τόσο για την οργάνωση, όσο και για τη δράση του εργατικού και του φοιτητικού κινήματος της δεκαετίας του '60. Ως ερμηνευτικό πλαίσιο η Αυτονομία, μετασχηματίστηκε κατά την πάροδο των διεκδικητικών χρόνων, καθώς ο συγκρουσιακός κύκλος μεταβαλλόταν. Η έννοια της Αυτονομίας είχε τέσσερεις διαφορετικές εκφάνσεις στα χρόνια του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος.

Πρώτα και κύρια, στα πλαίσια των εργατικών διεκδικήσεων, Αυτονομία σήμαινε την αυτόνομη οργάνωση και διεκδίκηση των εργατών μέσα στα εργοστάσια,

Αυτονομία δράσης από τα συνδικάτα και τα κόμματα (κυρίως ΙΚΚ και ΙΣΚ), αλλά και την αυτόνομη δράση των συνδικάτων, από τα «μητρικά» τους κόμματα. Για τον λόγο αυτό και μετά από μεγάλες πιέσεις του κινήματος, μετά το Θερμό Φθινόπωρο, στα μεγάλα εργοστάσια δημιουργήθηκαν συμβούλια διαχείρισης, μέσα στα οποία, οι εργάτες θα συζητούσαν τα προβλήματα της εργασίας τους. Δεύτερον, στα πλαίσια των φοιτητικών αγώνων, η Αυτονομία για τους Ιταλούς φοιτητές σήμαινε την απαγκίστρωση από και την κατάργηση, εντός των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, της ηγεμονίας των πολιτικών ομάδων, που ανήκαν στα μεγάλα κόμματα. Επιπρόσθετα, η Αυτονομία σήμαινε το δικαίωμα να διαχειρίζονται τις δικές τους οργανωτικές δομές, το δικαίωμα να οργανώνουν τις σπουδές με βάση τις δικές τους ανάγκες, αλλά και να έχουν λόγο πάνω στη διοίκηση των ιδρυμάτων.

Μια τρίτη έννοια της Αυτονομίας αφορούσε τη σχέση των πολιτών με τον κλήρο. Η Αυτονομία του κοινωνικού στρεφόταν ενάντια στην ηγεμονία της Καθολικής εκκλησίας και την ιεραρχία της. Οι διεκδικητές έθεταν υπό αμφισβήτηση την ηγεμονία του Βατικανό, πάνω στα ζητήματα του δόγματος και του τρόπου με τον οποίο το Βατικανό ήλεγχε τους ιερείς, ενώ αιτούνταν την Αυτονομία του υποκειμένου πάνω στην πίστη¹⁵. Τέλος, η μητροπολιτική Αυτονομία είναι αυτή που εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70, όταν το κίνημα του Εργατισμού άρχισε να αποδυναμώνεται, και σταδιακά οι ομάδες του να οδηγούνται στο αδιέξοδο. Στην περίπτωση αυτή, η Αυτονομία επανανομηματοδοτήθηκε ως η αυτόνομη οργάνωση και δράση, αυτόνομη από κάθε ιεραρχική δομή (ακόμα και από τις οργανώσεις του Εργατισμού) και τη θέση αιτημάτων, όχι στο όνομα της εργατικής τάξης, αλλά με βάση την κάλυψη των υποκειμενικών αναγκών.

Οι νέες διεκδικητικές ομάδες που οργανώθηκαν σε μεγάλο βαθμό μέσα ή μετά από τα γεγονότα του ιταλικού '68, έστρεψαν το βλέμμα τους από το εργοστάσιο στις μητροπολιτικές διεκδικήσεις. Μέσα από τα συμβούλια γειτονιάς, τις καταλήψεις, τους κοινωνικούς χώρους και τα αυτοοργανωμένα ραδιόφωνα, οι διεκδικητές

¹⁵ Η διάχυση των διεκδικήσεων του ιταλικού συγκρουσιακού κύκλου δεν επηρέασε μόνο το εργατικό και το φοιτητικό κίνημα, αλλά και ένα μεγάλο σύνολο κοινωνικών τομέων. Ένας από αυτούς ήταν και ο εκκλησιαστικός, που στα χρόνια του Θερμού Φθινοπώρου, οι διεκδικητές εντός του, έθεσαν μια σειρά από αιτήματα γύρω από το δόγμα. Αιτήματα που αφορούσαν την ηγεμονία του Βατικανό, τη διοίκηση των εκκλησιών, τις αποσπάσεις κληρικών λόγω πολιτικών πεποιθήσεων, τη σχέση του δόγματος με τις κυβερνήσεις αλλά και την αυτονομία στον τρόπο έκφρασης της πίστης (Taftow, 1989: 196-197). Η αλήθεια είναι πως στα χρόνια του Θερμού Φθινοπώρου, υπήρξε μια σημαντική διεκδικητική κινητικότητα στον εκκλησιαστικό τομέα αλλά και διάφορες εν τέλει, αλλαγές και ανακατατάξεις με τις οποίες όμως, η παρούσα εργασία, δεν θα μελετήσει εις βάθος.

προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα δικό τους αυτόνομο χώρο οργάνωσης και δράσης, μακριά από τις επιταγές της κοινωνίας. Έθεσαν αιτήματα για το κόστος ζωής και διαβίωσης, τις συνθήκες εργασίας και τον ρόλο των γυναικών, τον ελεύθερο χρόνο και την ψυχαγωγία, τα διαζύγια και την άμβλωση, ενώ οργανώθηκαν και διεκδίκησαν, έξω και πέρα από τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης και το κράτος.

Οι βασικές οργανωτικές δομές

Η ικανότητα κινητοποίησης των κοινωνικών κινημάτων καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις ειδικές ανά χώρα πολιτικές-δομικές διασπάσεις, οι οποίες, με τη σειρά τους, έχουν τις ρίζες τους στις κοινωνικές και πολιτιστικές διαιρέσεις μιας δεδομένης κοινωνίας (Kriesi et al., 2015: 13). Η δύναμη του κύματος διαμαρτυρίας, προέρχεται από την κινηματική βάση της μάζας, από μια αύξηση στην πολιτική και κοινωνική σύγκρουση, από την ανάπτυξη νέων κοινωνικών δρώντων, από τα αιτήματα τους και από την εξάπλωση των ευκαιριών για την έκφρασή τους (Tarrow, 1989: 242). Όμως, πώς γίνεται η θέση, η διάχυση και η καθοδήγηση τόσο των αιτημάτων, όσο και των δράσεων των κοινωνικών δρώντων; Η στρατηγικές και οι κατευθύνσεις ενός κινήματος, οργανώνονται και οριοθετούνται από τις οργανώσεις – παλιές και νέες – εντός του. Οι πρώτες στοχεύουν στη μεγέθυνση του πεδίου επιρροής τους, ενώ οι δεύτερες να προσελκύσουν νέα διεκδικητικά υποκείμενα και να αποκτήσουν πρόσβαση στην πολιτική (στο ίδιο: 242). Στα υποκεφάλαια που ακολουθούν γίνεται μια σκιαγράφηση των σημαντικότερων οργανωτικών δομών του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος κατά την περίοδο του Εργατισμού.

Quaderni Rossi

Τα πρώτα χρόνια, η εργατίστικη θεωρία δομήθηκε από μαρξιστές διανοούμενους γύρω και μέσα από τα περιοδικά και τους μικρούς κύκλους συζητήσεων. Τα κόκκινα τετράδια (Quaderni Rossi), ήταν το πρώτο περιοδικό του Εργατισμού που στράφηκε στη **συν-έρευνα** μέσα στα εργοστάσια. Η συν-έρευνα είχε ως στόχο τη μελέτη και την εξαγωγή συμπερασμάτων με τη χρήση της κοινωνιολογίας. Η κοινωνιολογία χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο μελέτης των αναγκών και της ταξικής σύνθεσης του εργοστασιακού προλεταριάτου (Wright, 2012: 49). Το περιοδικό – με κύριους εκφραστές τον Panzieri, τον Negri και τον Tronti – έθετε στο κέντρο βάρους του τον αγώνα εντός του εργοστασίου, ενώ έκανε πολύ θετική αίσθηση τόσο σε οργανώσεις της αριστεράς όσο στην FIOM¹⁶ και την CGIL¹⁷. Τα κόκκινα τετράδια γεννήθηκαν στο εσωτερικό της σοσιαλιστικής κρίσης του 1956 και ενόψει της εμφάνισης στην κεντροαριστερά – η οποία συνδυάζεται με μια

¹⁶Federazione Impiegati Operai Metallurgici (Ομοσπονδία Υπαλλήλων και Εργατών της Μεταλλουργίας).

¹⁷Confederazione Generale Italiana del Lavoro (Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας της Ιταλίας). Ειδικότερα στο Τορίνο υπήρχε μια σχετική ελευθερία κινήσεων μεταξύ του κόμματος και του συνδικάτου της FIOM που άνηκε στην CGIL και εξαιτίας της βαριάς ήττας των προηγούμενων ετών, το συνδικάτο ήταν ανοιχτό σε νέες θεματικές.

γενικότερη κρίση – μιας σειράς διανοούμενων κομμουνιστών στελεχών, που την περίοδο εκείνη, προσπαθούσαν να ανανεώσουν την ανάλυσή τους πάνω στην καπιταλιστική ανάπτυξη (Negri, 2023: 10). Το 1964 και μετά από διαφωνίες που οδήγησαν σε διασπάσεις, δημιουργήθηκε (από την ομάδα γύρω από τον Tronti), το περιοδικό εργατική τάξη «Classe Operaia».

Η βασικότερη συμβολή των κόκκινων τετραδίων στην ανάπτυξη της θεωρίας του operaismo, ήταν η θεωρία του κοινωνικού εργοστασίου. Ο Tronti επηρεάστηκε από το Lukacs που στο «History and Class Consciousness» (1967: 103), υποστήριζε ότι: *«επειδή στο εργοστάσιο εμπεριέχεται με συμπυκνωμένο τρόπο, η δομή ολόκληρης της καπιταλιστικής κοινωνίας [...] η μοίρα του εργάτη γίνεται η μοίρα της κοινωνίας στο σύνολό της. Πράγματι, αυτή η μοίρα πρέπει να γίνει καθολική, διαφορετικά η εκβιομηχάνιση δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί προς αυτή την κατεύθυνση»*. Η θέση που αναπτύχθηκε από τον Tronti, βλέποντας το εργοστάσιο ως χώρο εξουσίας (Blackout, 2006: 2), ανέφερε ότι: *«κάθε επίθεση στην εργασία (από την πλευρά του κεφαλαίου), μεταθέτει τον ταξικό ανταγωνισμό σε υψηλότερο, πιο κοινωνικοποιημένο επίπεδο, έτσι ώστε οι παραγωγικές σχέσεις να ταυτίζονται όλο και περισσότερο με την κοινωνική σχέση του εργοστασίου και η κοινωνική σχέση του εργοστασίου να αποκτά ένα όλο και πιο άμεσο πολιτικό περιεχόμενο»*.

Η συλλογιστική του Tronti οδηγείται στην άποψη ότι: *«στο υψηλότερο επίπεδο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, η κοινωνική σχέση, γίνεται μια στιγμή της σχέσης παραγωγής, ολόκληρη η κοινωνία γίνεται μια συνάρθρωση της παραγωγής. Με άλλα λόγια, η κοινωνία, στο σύνολο της, υπάρχει ως μια λειτουργία του εργοστασίου και το εργοστάσιο επεκτείνει την αποκλειστική κυριαρχία του πάνω στο σύνολο της κοινωνίας»* (Tronti, 2019: 26). Η παραπάνω συλλογιστική οδηγούσε τον συγγραφέα στην άποψη ότι, ακριβώς λόγω της κοινωνικοποίησης του κεφαλαίου, η εργατική τάξη που βρίσκεται εντός της άμεσης παραγωγική διαδικασίας, θα πρέπει να είναι εκείνη που θα αντιπαρατεθεί στο κεφάλαιο, μέσα από την οργάνωση και τη δράση της (Wright, 2012: 57).

Classe Operaia

Μια δεύτερη σημαντική περιοδική έκδοση από μια οργανωμένη ομάδα εργατών διανοούμενων γύρω από τον Tronti – που είχαν αποχωρήσει από τα κόκκινα τετράδια – υπήρξε το περιοδικό Classe Operaia. Αποτελεί το περιοδικό με τη

μεγαλύτερη επιρροή στους εργατιστικούς κύκλους και όχι μόνο, καθώς μέσα από τα τεύχη του παρουσιάστηκαν κάποιες αντιλήψεις που επηρέασαν όλο το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα. Οι βασικές θέσεις που αναπτύχθηκαν, αφορούσαν την εργατική κεντρικότητα και συγκεκριμένα, για την Classe Operaia, η εργατική τάξη ταυτιζόταν με την υπαγμένη στην άμεση παραγωγική διαδικασία εργασία, ενώ ο εργάτης, αποτελούσε τη φιγούρα εκείνη, που βρισκόταν ακριβώς στο κέντρο αυτής της παραγωγικής διαδικασίας. Για τον λόγο αυτό, το κεντρικό πεδίο της πολιτικής σύγκρουσης θα πρέπει να είναι η έμφαση στον αγώνα για τον μισθό, καθώς η εργατική τάξη, αποτελούσε την κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής παραγωγής (Wright, 2012: 83).

Μέσα από το περιοδικό αυτό, προωθήθηκε για πρώτη φορά στον χώρο του Εργατισμού, η έντονη εναντίωση στους επίσημους φορείς εκπροσώπησης, τα κόμματα και τα συνδικάτα. Πρόκειται για τη θέση της αυτόνομης πολιτικής οργάνωσης που, από πρόταγμα τη δεκαετία του '60, θα οδηγούνταν σε ένα ολόκληρο κίνημα της Αυτονομίας μετά το 1973. Όπως διαβάζουμε μέσα από τις σελίδες του περιοδικού: *«Η εργατική πάλη, είναι κάτι πολύ σημαντικό για να το εμπιστευτούμε στους βουλευτές»* (Classe Operaia, 1964: 1). Για να ενισχύσουν το επιχείρημα της αυτονομίας των εργατικών διεκδικήσεων, ο Tronti μέσα από τις ίδιες σελίδες, έγραφε: *«ο συνδικαλιστικός αγώνας έχει δύο όψεις: την εργατική, δηλαδή την ακατάπαυστη σύγκρουση γύρω από τον χωρισμό (της αξίας) σε αναγκαία εργασία και υπεραξία και τη συνδικαλιστική, δηλαδή το διαρκή εξορθολογισμό του κεφαλαίου, που θέτει σε κίνηση την εργασία»* (Classe Operaia, 1964: 22).

Η ομάδα υποστήριζε ότι ο Gramsci, πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, είχε δώσει τον καλύτερο ορισμό για τον χαρακτήρα του συνδικαλισμού, ως πάγια νομοθετικού και προσανατολισμένου στη σύναψη συμβάσεων. Ο ίδιος ο Gramsci (1975:76) υποστήριζε ότι: *«αυτό που μπορεί να προσφέρει (το συνδικάτο) στο προλεταριάτο είναι έμπειροι γραφειοκράτες και τεχνικοί εμπειρογνώμονες για τα βιομηχανικά ζητήματα γενικού χαρακτήρα, αλλά δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση της προλεταριακής εξουσίας»*. Ξαναδιαβάζοντας τον Gramsci, ο Tronti, πρόσθεσε ότι: *«η εργατική εξουσία, η αυτόνομη οργάνωση την εργατικής τάξης, είναι η πραγματική διαδικασία απομυστικοποίησης γιατί αποτελεί την υλική βάση της επανάστασης»* (Wright, 2012: 43).

Μετά την ανάδυση του κοινωνικού κεφαλαίου, η λειτουργία του συνδικαλισμού αναγκαστικά άλλαξε και μετατράπηκε σε «περιστασιακό αντίπαλο και μόνιμο συνεργάτη της δημοκρατικής δομής της κοινωνίας». Ως αποτέλεσμα οποιαδήποτε μορφή αυτόνομης συνδικαλιστικής οργάνωσης εκτός του κόμματος, όπως είχε προταθεί από τμήματα της CGIL, μπορούσε μονάχα να επισπεύσει τη διαδικασία μέσω της οποίας, ο συνδικαλισμός μετατρέπεται σε μια όλο και πιο οργανική λειτουργία του καπιταλιστικού σχεδιασμού (Wright, 2012: 88).

PSIUP¹⁸

Ο ευρύτερος χώρος της αριστεράς και του κομμουνισμού βίωσε το 1956 ένα κύμα διασπάσεων ενώ το «ενιαίο μέτωπο» μεταξύ σοσιαλιστών και κομμουνιστών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αποτελούσε πια παρελθόν. Για τον λόγο αυτό, πολλοί μαρξιστές και σοσιαλιστές διανοούμενοι, ασκώντας κριτική – ο εκάστοτε από τη σκοπιά του – οδηγήθηκαν σε νέα πολιτικά εγχειρήματα. Κάποια από αυτά, ως ένα βαθμό, είχαν να κάνουν με την ανάδειξη των αυτόνομων μαρξιστικών δομών του Εργατισμού και της άκρας αριστεράς, όμως υπήρξαν και πολιτικές προσπάθειες εντός του θεσμοθετημένου πολιτικού περιβάλλοντος.

Μετά την είσοδο του Σοσιαλιστικού Κόμματος στην κεντροαριστερή συγκυβέρνηση μαζί με τους Χριστιανοδημοκράτες, μια απογοητευμένη φράξια εντός του ΙΣΚ και οργανώσεις εντός της CGIL, ίδρυσαν το 1964, το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ενότητας των Εργατών (PSIUP) (Wright, 2012: 87, Tarrow, 1989: 159). Το νέο αυτό κόμμα, προσέλκυσε μέλη του ΙΣΚ, που ήταν δυσαρεστημένα με τη στενή συνεργασία μεταξύ του ΙΣΚ και της Χριστιανοδημοκρατίας. Αντίθετα, οι ιδρυτές του PSIUP προωθούσαν τη συνεργασία με το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Το κόμμα, μέχρι και τη διάλυσή του το 1972, αποτέλεσε έναν φορέα που οργάνωσε πολιτικά και κοινωνικά και στράτευσε ένα μεγάλο μέρος της άκρας αριστεράς και του κινήματος του Εργατισμού.

Στον βιομηχανικό τομέα, από το 1964 που ιδρύθηκε το PSIUP, μαζί με εργατικές επιτροπές (όπως η CUB¹⁹ στην Pirelli), ριζοσπασικοποιημένα συνδικάτα (όπως η FIOM) και το δίκτυο οργανώσεων της Potere Operaio, προσπαθούσαν να οργανώνουν εργατικούς αγώνες εντός των εργοστασίων. Επιπρόσθετα, η οργάνωση

¹⁸ Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria (Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ενότητας των Εργατών).

¹⁹ Comitato di Unitario Base (Ενιαία Επιτροπή Βάσης).

είχε ενεργή συμμετοχή στα γεγονότα της Fiat το 1969 (Tarrow, 1989: 91, 267). Όπως και στις υπόλοιπες βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες έτσι και στην Ιταλία, στα μέσα της δεκαετίας του '60, εκδηλώθηκε μια κρίση πειθάρχησης βαθιά ριζωμένη στους νέους ανθρώπους, σημάδια της οποίας είχαν ήδη καταγράψει τα Quaderni Rossi στην ιταλική βιομηχανία. Την ίδια περίοδο, καταγράφηκε επίσης η εμφάνιση μιας συγκεκριμένης «νεανικής» υποκουλτούρας που απέρριπτε πολλές από τις κυρίαρχες αξίες της αστικής κοινωνίας. Η νέα «αυτονομία» της νεολαίας, ως ένα ξεχωριστό στρώμα, βρήκε τη συμβολική της έκφραση στο φαινόμενο του ήρωα που η ζωή και η νιότη τελειώνουν μαζί (Hobsbawm, 2010: 416). Οι αξίες αυτής της υποκουλτούρας, εκφρασμένες μέσα από τη μουσική και το ντύσιμο, την αλλαγή της στάσης απέναντι στην οικογένεια και τη δουλειά, βρήκαν ιδιαίτερα πρόσφορο έδαφος στα μέλη των νεολαιίστικων οργανώσεων του IKK και του PSIUP.

Ειδικότερα, για ένα μεγάλο μέρος της νεολαίας του PSIUP, το παράδειγμα και ο μύθος της «κινεζικής πολιτιστικής επανάστασης» μαζί μ' αυτόν της αντίστασης της χώρας τους, συνέβαλαν στο να καταδικαστούν ως αποτυχίες τόσο τα πενιχρά δείγματα γραφής του «Ιταλικού Δρόμου» του Togliatti, όσο και τα τερατουργήματα (επηρεασμένοι από την άνοιξη της Πράγας) της Σοβιετικής εμπειρίας (Wright, 2012: 113). Το PSIUP μαζί με το IKK οργάνωσαν μια σειρά από διαδηλώσεις κατά του πολέμου στο Βιετνάμ, με τη φοιτητική νεολαία να έρχεται σε πρώτη επαφή με το διεκδικητικό κύκλο και να κάνει τα πρώτα της βήματα για την οργάνωση του Φοιτητικού Κινήματος των επόμενων χρόνων (Tarrow, 1989: 161).

Potere Operaio²⁰

Η Potere Operaio (μαζί με την Lotta Continua²¹, και Avanguardia Operaia²²) υπήρξε μία οργάνωση σε μία ξεχωριστή στιγμή της εξέλιξης του Εργατισμού. Η P.O. ιδρύθηκε το 1967, μέσα από τα γεγονότα του Πόρτο Μαγκέρα στη Βενετία και του φοιτητικού αναβρασμού, ενώ πολύ γρήγορα απέκτησε παρακλάδια – με χαλαρούς δεσμούς – στην Τοσκάνη και την Ρώμη, έχοντας και κάποια επιρροή στο εργοστασιακό τρίγωνο του Βορρά (Τορίνο-Γένοβα-Μιλάνο). Τα μέλη της ήταν

²⁰ Εργατική Εξουσία.

²¹ Διαρκής Αγώνας.

²² Εργατική Πρωτοπορία.

κυρίως εργάτες, πρώην μέλη του ΙΚΚ και συνδικάτων, φοιτητές και διανοούμενοι του ρεύματος του Εργατισμού, κυρίως γύρω από την εφημερίδα της La Classe²³.

Τα πρώτα χρόνια, η οργάνωση κρατούσε ανοιχτούς διάυλους επικοινωνίας με τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης αν και υπήρχε – όπως και στον υπόλοιπο χώρο του operaismo – η εναντίωση στα συνδικάτα και το κόμμα. Αυτοί οι διάυλοι επικοινωνίας πέρα από λόγους στρατηγικής, οφείλονταν και στο ότι κάποια μέλη της οργάνωσης ήταν ταυτόχρονα και μέλη είτε του PSIUP είτε του ΙΚΚ (Tarrow, 1989: 244). Επιπρόσθετα, οι διάυλοι αυτοί θα επέτρεπαν στην οργάνωση να επεκτείνει την επιρροή της σε διάφορους τομείς του κοινωνικού ανταγωνισμού κατά τη διάρκεια του συγκρουσιακού κύκλου. Για παράδειγμα, το PSIUP με την πάροδο του χρόνου άρχισε να ριζοσπαστικοποιείται όλο και περισσότερο μέχρι την οριστική διάλυσή του, ενώ το ΙΚΚ έβλεπε τόσο στον εργατικό του τομέα, όσο και στον φοιτητικό να αποδυναμώνεται. Εννοείται πως η αποδυνάμωση του ΙΚΚ δεν αποτελούσε προϊόν μόνο των εργατιστικών ομάδων, αλλά ήταν ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο γενικότερης απογοήτευσης των διεκδικητών για τις πολιτικές του κόμματος και των συνδικάτων σε διάφορες φάσεις του διεκδικητικού κύκλου. Όμως, οι οργανώσεις του Εργατισμού ήταν παρούσες για να απορροφήσουν και να ριζοσπαστικοποιήσουν παλιούς και νέους διεκδικητές.

Η σημαντικότερη οργάνωση της Ρ.Ο ήταν αυτή της Τοσκάνης καθώς βρέθηκε μέσα στο φοιτητικό κίνημα (επηρεάζοντας και ιδεολογικά της Θέσεις της Πίζας), ενώ στόχευε στο να διευρύνει τους διεκδικητικούς τομείς μέσα από την κινητοποίηση των εργατών και των φοιτητών στην Πίζα, το Λιβόρνο, τη Μάσσα και το Πιομπίνο (Della Porta, 1995: 86). Πέρα από την κινητοποίηση όμως, η οργάνωση ήθελε να κλιμακώσει και να ριζοσπαστικοποιήσει τους αγώνες στο σύνολο του κοινωνικού ιστού από τη σκοπιά της ταξικής αυτόνομης πάλης, μέσα από τη δημιουργία ενός εργατικού επαναστατικού κόμματος (Tronti, 2019: 261).

Για τον λόγο αυτό, η Ρ.Ο., είχε ως στόχο την αντιπροσώπευση της κινηματικής πραγματικότητας και τη ριζοσπαστικοποίηση της συλλογικής δράσης, που άρχισε να σχηματίζεται και να αποτελείται από πολλές επιτροπές σε εργοστάσια και άλλους εργασιακούς και κοινωνικούς χώρους (Ricciardi, 2015: 11). Επηρεάστηκε από την περίοδο εκείνη, καθώς δεκάδες χιλιάδες εργαζομένων αμφισβήτησαν

²³ Η Τάξη.

έμπρακτα την υπάρχουσα οργάνωση της εργασίας και μέσα από αυτή τη διαδικασία, μετασχημάτισαν ριζικά τη μορφή – αν όχι και το περιεχόμενο – του ιταλικού συγκρουσιακού κινήματος. Ο συνδυετικός κρίκος που ένωσε τα διάφορα διεκδικητικά υποκείμενα γύρω από την Ρ. Ο. ήταν η απογοήτευση που πήγαζε από το γεγονός ότι η μαχητικότητα που εκφράστηκε μέσα στα εργοστάσια, δεν είχε οδηγήσει σε μία ξεκάθαρη πολιτική αμφισβήτηση της κυριαρχίας του κεφαλαίου.

Επιπρόσθετα, ο Tronti, επηρεασμένος από την ιδέα του κόμματος της (επαναστατικής) πρωτοπορίας²⁴, θεωρούσε πως μόνο μια οργάνωση μπορεί να οδηγήσει και να οργανώσει την εργατική τάξη προς την εξέγερση που θα έφερνε το κόμμα της πρωτοπορίας. Μέσα στην οργάνωση, πέρα από τη συμμετοχή ή την υποκίνηση διεκδικητικών δράσεων, υπήρχε μια συνεχής και αδιάλειπτη προσπάθεια θεωρητικής επέκτασης του Εργατισμού. Έτσι, τα μέλη της οργάνωσης άρχισαν να επανεξετάζουν, όχι μόνο τη σχέση ανάμεσα στην ταξική σύνθεση και την οργάνωση, αλλά και το ίδιο το νόημα της ταξικής σύνθεσης ως κεντρικής αναλυτικής κατηγορίας (Wright, 2012: 157-158).

Η περίοδος εκείνη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και από το γεγονός ότι, οι εργατιστές άρχισαν να επανεξετάζουν και την ανάλυσή τους περί ταξικής σύνθεσης, ακριβώς γιατί εμφανίζονταν και νέα διεκδικητικά υποκείμενα στους εργασιακούς και όχι μόνο, χώρους. Υποκείμενα όπως οι φοιτητές, οι νέοι ανειδίκευτοι εργάτες από το Νότο, καθώς και οι γυναίκες ως συλλογικό υποκείμενο της κοινωνικής αλλαγής. Επιπρόσθετα, η Potere Operaio άρχισε να αναθεωρεί την ιδέα του Tronti περί

²⁴ Μια τάση του εργατισμού γύρω από την Classe Operaia και την Potere Operaio, θεωρούσε πως το επόμενο στάδιο της εργατικής διεκδίκησης είναι ένα κόμμα της επαναστατικής πρωτοπορίας. Η τάση αυτή επηρεάστηκε από τον Mario Tronti, ο οποίος υποστήριζε (στο Workers and Capital) πως η εργατική τάξη θα πρέπει να φτάσει μέσα από τους αγώνες της, στη δημιουργία του κόμματος της (επαναστατικής) πρωτοπορίας, το οποίο θα είναι σε θέση να καθοδηγεί, να οργανώνει και να διαπαιδαγωγεί διανοητικά (Gramsci, 1972: 67-68). Για να γίνει αυτό η εργατική τάξη: «Πρέπει να αποκοπεί από την κοινωνία του κεφαλαίου και να παραδοθεί στο κόμμα της εργατικής τάξης. Έτσι, για πρώτη φορά στην ιστορία οποιουδήποτε κοινωνικού σχηματισμού, οι νόμοι ανάπτυξης του κεφαλαίου θα φτιαχτούν για να υπηρετήσουν τη διαδικασία της ανατροπής του» (Tronti, 2019: 236).

Κάποια από τα μέλη της Ρ.Ο. όταν άρχισε να φθίνει η κινητοποίηση και η είσοδος νέων διεκδικητών στον συγκρουσιακό κύκλο στις αρχές της δεκαετίας του '70, μπροστά στο δίλημμα της θεσμοποίησης ή της βίας, βασισμένοι στην παλιά ιδέα του Tronti, δημιούργησαν τις Ερυθρές Ταξιαρχίες ως οργάνωση της κινηματικής πρωτοπορίας (Στρατηγικής Καθοδήγησης) που θα «δείχνει και θα ενισχύει τον δρόμο» της εργατικής τάξης προς τη δικτατορία του προλεταριάτου (Διαφωνούντες Ταξιαρχίτες, 2014: 329).

εργατικής κεντρικότητας και διεκδίκησης εντός του εργοστασίου, στρεφόμενη στην διεκδίκηση στον δρόμο αλλά και στα πανεπιστήμια²⁵ (Wright, 2012: 160).

Όμως, ποια ήταν τα αιτήματα της οργάνωσης; Αν και οι δεσμοί των κατά τόπους ομάδων της Ρ.Ο ήταν χαλαροί, η οργάνωση είχε κοινά διεκδικητικά αιτήματα που επηρέασαν καταλυτικά τις διεκδικήσεις κυρίως των εργατών μέσα στα εργοστάσια. Το βασικό αίτημα αφορούσε τις *ίσες μισθολογικές αυξήσεις και ένα ενιαίο μισθό* για όλους τους εργάτες, αντί για τον μισθό με το κομμάτι. Ένα τόσο απλό αίτημα, το οποίο όμως έκρυβε από πίσω του μια ολόκληρη ιδεολογική και κινηματική στρατηγική. Ο μισθός με βάση την παραγωγικότητα, που εφαρμόστηκε στο σύνολο του εργοστασιακού τομέα της Ιταλίας την δεκαετία του '60, έκρυβε κατά τους εργατιστές, συγκεκριμένες σκοπιμότητες του κεφαλαίου.

Ο μισθός με βάση την παραγωγικότητα, αρχικά δημιουργούσε μια εντατικοποίηση της εργασίας που οδηγούσε μεν σε αύξηση του ποσοστού υπεραξίας, αλλά και σε μια συνεχώς αυξανόμενη εργατική κινητικότητα. Επιπρόσθετα, ο μισθός με το κομμάτι, μαζί με τις ανάγκες της επέκτασης της βιομηχανίας, προσέλκυσε φθηνό, ανειδίκευτο, νεανικό, εργατικό δυναμικό από τον Νότο. Αυτό το εργατικό δυναμικό παρήγαγε φθηνότερα από τους παλιούς εργάτες τεχνίτες μέσα στη βιομηχανία, αμειβόταν καλύτερα λόγω της έντασης της παραγωγής και του μισθού με το κομμάτι ενώ δεν είχε σχεδόν καμία συνδικαλιστική γνώση. Οπότε η διοίκηση των εργοστασίων βγήκε διπλά κερδισμένη, καθώς η αποειδίκευση της εργασίας ενίσχυσε το ποσοστό κέρδους, ενώ τα φθηνά εργατικά χέρια αντικατέστησαν τα παλιά συνδικαλισμένα και ενισχύθηκε η διάσπαση εντός του εργοστασιακού προλεταριάτου.

Οπότε, η διεκδίκηση, από πλευράς του Εργατισμού, ενός ενιαίου μισθού στόχευε, πρώτον στην ενοποίηση του εργοστασιακού εργατικού δυναμικού και την αύξηση της διεκδικητικής του δύναμης. Δεύτερον, στην κάλυψη της διαπραγματευτικής ανικανότητας των επίσημων φορέων εκπροσώπησης και τρίτον, στην βελτίωση των συνθηκών εργασίας, καθώς η εντατικοποίηση οδηγούσε σε εργασιακή καταβαράθρωση του εργατικού υποκειμένου. Βέβαια, ο βαθύτερος

²⁵ Η στροφή στις διεκδικήσεις και εκτός του εργοστασίου αλλά η συμπόρευση με τους φοιτητές δεν είχε την ίδια δυναμική όπως την περίοδο της αυτονομίας των μέσων του '70. Ο λόγος αφορούσε κυρίως την προσκόλληση στους εργατικούς αγώνες. Οι φοιτητές και οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες οι οποίες διεκδικούσαν αιτήματα, φάνταζαν περισσότερο σαν ένας επικουρικός παράγοντας της εργατικής διεκδίκησης και όχι απαραίτητα της ίδιας σημασίας.

ιδεολογικός στόχος του αιτήματος για τον μισθό, αφορούσε την ιδέα της επιβολής της ίδιας της εργατικής τάξης έναντι του κεφαλαίου. Ο operaismo, ως μια νέα κριτική της πολιτικής οικονομίας, θεωρούσε πως η εργατική τάξη θα ελευθερωθεί αν και μόνο αν μπορέσει να βρεθεί αυτή σε προνομιακή θέση έναντι του κεφαλαίου και αντιστρέψει την σχέση εργασία – κεφάλαιο εις βάρος του δευτέρου. Όταν θα είναι το κεφάλαιο που θα θέτει αιτήματα και όχι η εργατική τάξη²⁶.

Το γεγονός όμως ότι η συγκεκριμένη οργανωτική δομή απαρτιζόταν – στο μεγαλύτερο ποσοστό της – από άντρες εργάτες, οι οποίοι έφεραν μαζί τους και συγκεκριμένες κοινωνικές αντιλήψεις και στερεότυπα της εποχής, οδήγησε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα σε ρήξη με το φεμινιστικό κίνημα²⁷. Τέλος, είχε καταφέρει να δομήσει ένα άτυπο δίκτυο με οργανώσεις σε διάφορες πόλεις, οι οποίες όμως δεν είχαν απαραίτητα ένα συνεκτικό σχέδιο δράσης μεταξύ τους, αλλά λειτουργούσαν με πιο χαλαρούς και αυτόνομους δεσμούς²⁸. Η οργάνωση, έδινε μεγαλύτερη βαρύτητα στους πολιτικούς αγώνες που θεωρούσε ότι επιτίθενται στις σχέσεις παραγωγής, από ότι στους οικονομικούς αγώνες που ήταν αμυντικοί, περιορισμένοι και απλά προσπαθούσαν να βελτιώσουν την οικονομική θέση της τάξης μέσα στον καπιταλισμό.

Η διάλυση της οργάνωσης το 1973, δεν έχει να κάνει τόσο με την καταστολή από την πλευρά του κράτους, όσο από τις δύο διαφορετικές τάσεις στο εσωτερικό της. Η πρώτη, στήριζε την τάση της οργάνωσης γύρω από τον Negri, η οποία σκόπευε να ξαναθέσει προς συζήτηση την έννοια της αυτονομίας της εργατικής τάξης και το εξελικτικό της μοντέλο, ενώ η δεύτερη, γύρω από τον κύκλο του Tronti, υποστήριζε ότι το κίνημα είναι έτοιμο για την «οικοδόμηση του επαναστατικού κόμματος». Με άλλα λόγια, η διαφωνία βασιζόταν στη διαμάχη μεταξύ της κλιμάκωσης της σύγκρουσης ή της θεσμοποίησης (Della Porta, Diani, 2010: 267).

²⁶Η ιδέα αυτή εμπεριέχεται σε ένα από τα σημαντικότερα γραπτά του Tronti, τη “Στρατηγική της Άρνησης”. Στο κείμενο αυτό, ο Tronti αναπτύσσει ένα επιχείρημα σχετικά με τη σπουδαιότητα της μεταστροφής της σχέσης εργατικής τάξης-κεφαλαίου εις βάρος του δευτέρου. Συνοπτικά, το επιχείρημα αυτό αναφέρει πως διαχρονικά, η εργατική τάξη είναι αυτή που έχει μάθει να υποκύπτει στις και να επιλύει τις ανάγκες του κεφαλαίου υπό το βάρος της ίδιας της εργασίας. Η άρνηση της εργασίας, είναι η «στάση» εκείνη κατά την οποία το υποκείμενο αλλά και η τάξη, θα μπορέσει να αντιστρέψει τη σχέση αυτή, με απώτερο σκοπό το κεφάλαιο να βρεθεί σε υποδεέστερη θέση έναντι της εργατικής τάξης. Μέσα από την αντιστροφή των θέσεων, θα είναι το κεφάλαιο που θα θέτει τα αιτήματα και η εργατική τάξη αυτή που θα ηγείται, θα αρνείται και θα επιβάλλεται.

²⁷Σημαντικό ρόλο στη ρήξη επέφερε και η εργατική κεντρικότητα και η σημασία στη διεκδίκηση του άντρα εργάτη μέσα στην άμεση παραγωγική διαδικασία. Αυτό γιατί, οι υπόλοιπες διεκδικήσεις κοινωνικών ομάδων, θεωρούνταν για ένα μέρος των εργατιστών, μειωμένης σημασίας.

²⁸Υπήρχαν πυρήνες της οργάνωσης στο Πόρτο Μαργκέρα, στο Βένετο, στο Μιλάνο, στην Τοσκάνη.

Lotta Continua

Όπως και όλες οι υπόλοιπες ομάδες του χώρου του Εργατισμού, έτσι και η Lotta Continua δομήθηκε πάνω στα τρία βασικά διλήμματα των κινηματικών οργανώσεων. Με ποιον τρόπο μία οργάνωση μπορεί να επεκτείνει την επιρροή της, πώς μπορεί η οργάνωση να δημιουργήσει διαύλους επικοινωνίας και να γεφυρώσει τις αποστάσεις μεταξύ των υπολοίπων διεκδικητικών φαινομένων του συγκρουσιακού κύκλου καθώς και πώς η συλλογική δράση, θα παράξει το κατάλληλο επίπεδο διατάραξης, χωρίς όμως να προκαλέσει το χάος της βίας και την αύξηση της καταστολής.

Η άνθηση του φοιτητικού κινήματος και η δημιουργία διεκδικητικών δεσμών και κοινών αγώνων μεταξύ φοιτητών και εργατών, ήταν που οδήγησαν στη δημιουργία της Lotta Continua. Όμως δεν ήταν μόνο οι δεσμοί και οι διαφοροποιήσεις που οδήγησαν στη δημιουργία αυτή. Ο Andriano Sofri, ένα από τα σημαντικότερα στελέχη του Εργατισμού στην Τοσκάνη και ένας εκ των ιδρυτών της P.O. Τοσκάνης, έβλεπε ότι ενώ το κίνημα βρίσκεται σε μια διαρκώς αυξανόμενη διαδικασία επέκτασης της διεκδίκησης σε διάφορους τομείς της κοινωνίας, η P.O. έμενε σε μεγάλο βαθμό προσκολλημένη στον εργάτη-μάζα του βιομηχανικού τομέα. Δεν είναι τυχαίο ότι η ομάδα της Τοσκάνης, βρέθηκε σχετικά γρήγορα στο πλευρό των φοιτητών και επηρέασε το φοιτητικό κίνημα της Κεντρικής Ιταλίας, ενώ στον εργοστασιακό Βορρά, οι άλλες οργανώσεις της P.O. (κυρίως η τάση Tronti) άργησαν να αναγνωρίσουν τις δυνατότητες του φοιτητικού κινήματος²⁹.

Η οργάνωση είχε σκελετική οργανωτική δομή, αποτελούμενη από ένα μικρό δίκτυο φίλων που σχηματίστηκε στον απόηχο των απεργιών στο εργοστάσιο της Fiat στο Τορίνο στα τέλη της δεκαετίας του '60. Κάποιοι φοιτητές από το κίνημα της Πίζας, βρέθηκαν στο Τορίνο, στα γεγονότα της Fiat και μαζί με άλλους ακτιβιστές και μέλη εργατιστικών οργανώσεων, δημιούργησαν την L.C. (Della Porta, 1995: 87). Μετά το επιτυχημένο πείραμα της ένωσης του φοιτητικού και του εργατικού κινήματος και την έκδοση της ομώνυμης εφημερίδας, η οργάνωση αποφάσισε να εντατικοποιήσει τη δράση της και να δημιουργήσει οργανώσεις σε όσες περισσότερες

²⁹Ο Bologna θα ανέφερε πως: «Θυμάμαι τη μεγάλη δυσκολία μας να ερμηνεύσουμε το βαθύτερο κοινωνικό μηχανισμό, να κατανοήσουμε τη σχέση μεταξύ του κινήματος στα πανεπιστήμια και τη διαμόρφωση της εργατικής τάξης. Κατά τη γνώμη μου, αυτό το γεγονός καθόρισε και τη μεγάλη πολιτική μας περιθωριοποίηση κατά τη λεγόμενη “αντιεξουσιαστική” περίοδο από το Φθινόπωρο του 1967 μέχρι τις αρχές του 1968, στη διάρκεια της οποίας ήμασταν ανίκανοι να εκτιμήσουμε τη φύση του φοιτητικού κινήματος» (Wright, 2012: 112).

ιταλικές πόλεις μπορούσε. Κατάφερε να δημιουργήσει «εστίες δράσης» στη Ρώμη, στη Βενετία, στο Τρέντο, στη Γένοβα, στη Φλωρεντία, όπου τα μέλη των συνελεύσεων, σε πολλές περιπτώσεις, έφταναν τα τετρακόσια ή και τα πεντακόσια άτομα (Παντιέρα, 22/07/2014).

Ως προς το οργανωσιακό δίλημμα που αφορούσε την επέκταση της επιρροής, την οργάνωση την απασχολούσαν τρεις διαφορετικές οπτικές που αποτελούσαν και ευρύτερες οπτικές του ιταλικού κινήματος. Η πρώτη οπτική θεωρούσε πως, αν και το 1969 το φοιτητικό κίνημα άρχισε να φθίνει, έπρεπε να κρατηθεί η αντικρατική του φύση και η δομή των αποκεντρωμένων ομάδων, ενώ διαφωνούσε με τη δημιουργία μιας επίσημης οργάνωσης, προτείνοντας επιτροπές δράσης στα πρότυπα του γαλλικού Μάη. Η δεύτερη οπτική πρότεινε τη δημιουργία ενός «πολιτικού γραφείου» με ομοσπονδιακές δομές, για να ανταγωνιστούν την άνοδο των Μαοϊστών. Από την άλλη, η τρίτη οπτική ζητούσε τη διάσπαση σε μια οργάνωση βάσης από τη μία, που θα εκπροσωπούσε συνδικαλιστικά αιτήματα, και από την άλλη, σε μια επαναστατική φοιτητική ομάδα που θα κατηύθυνε τις φοιτητικές μάζες (Tarrow, 1989: 265).

Ο Sofri, όμως, απέρριπτε αυτές τις προτάσεις, και δεδομένης της επιρροής από την προηγούμενη εργατίστικη εμπειρία (και τον Tronti), θεωρούσε πως έπρεπε να δομηθεί ένα επαναστατικό κόμμα. Ο ίδιος πίστευε ότι για να διατηρηθεί ο φοιτητικός ενθουσιασμός, μαζί με τη δύναμη της εργοστασιακής εργατικής τάξης, έπρεπε να δημιουργηθεί μια συνεργασία «εσωτερικής εμπροσθοφυλακής» που θα επιτρέψει στο κόμμα τόσο να προκαλεί και να κατευθύνει την κινητοποίηση στα εργοστάσια, όσο και να οργανώνει διεκδικήσεις σε όλα τα σημεία του κοινωνικού ιστού (Tarrow, 1989: 266).

Ο μακρόσυρτος Μάης

Το ιταλικό 1968 σε αντίθεση με το γαλλικό δεν υπήρξε ποτέ. Υπήρξε όμως ο «μακρόσυρτος Μάης» και ένας συγκρουσιακός διεκδικητικός κύκλος που διαχύθηκε σε βάθος σχεδόν δύο δεκαετιών. Η κορύφωσή του έγινε τη διετία 1968-69, με το Θερμό Φθινόπωρο του 1969 να αποτελεί και το οριακό σημείο καμπής του. Η διετία αυτή αποτελεί ένα κομβικό σημείο για τον κλασσικό Εργατισμό, καθώς υπερδιπλασιάζονται τα διεκδικητικά γεγονότα, ενώ δομούνται και οι πρώτες σημαντικές οργανώσεις εντός του χώρου του operaismo. Το πιο σημαντικό γεγονός στα αρχικά στάδια του συγκρουσιακού κύκλου δεν αφορούσε κάποια αυθόρμητη εξέγερση αλλά τη γενική απεργία στις 7 Μαρτίου του 1969, για τη μεταρρύθμιση των συντάξεων, που οργανώθηκε από την CGIL. Η απεργία συνέπεσε με τη συζήτηση στο κοινοβούλιο για το θέμα και ακολούθησε την κατάρρευση των διαπραγματεύσεων με την κυβέρνηση, η οποία αρχικά είχε δικαιολογήσει την αναβολή της απεργίας τον Νοέμβριο του 1967 (Lumley, 1983: 158). Η απεργία είχε ιδιαίτερη σημασία επειδή εξέφραζε ένα κύμα ενότητας από τα κάτω και διαμαρτυρίας κατά της κεντροαριστερής κυβέρνησης. Ήταν επίσης ένδειξη γενικής ηθικής αγανάκτησης για τη μεταχείριση των συνταξιούχων.

Τι ήταν όμως το ιταλικό 1968; Η καλύτερη απάντηση μπορεί να δοθεί μόνο μέσα από τους ίδιους τους κινηματικούς δρώντες της εποχής. Ο Oreste Scalzone, ένα από τα σημαντικότερα διανοητικά στελέχη του ιταλικού Εργατισμού και ενεργός δρών του φοιτητικού κινήματος της Ρώμης, αναφέρει ότι: *«Στην Ιταλία, το '68 ως '68 στην ουσία δεν υπήρξε. Με αυτόν τον όρο – '68 – περιγράφεται μια περίοδος που ξεκινά το 1962 (με την απεργία των εργατών στα εργοστάσια οικιακών συσκευών στο Μιλάνο και τις συγκρούσεις στην Πλατεία Στατούτο στο Τορίνο) και φτάνει στο '80, με τη μετωπική ήττα της εργατικής τάξης. Με αυτή την έννοια, συνεπώς, είμαστε μπροστά σε ένα φάσμα αγώνων, που κράτησαν σχεδόν μια εικοσαετία. Αν, έπειτα, θέλουμε να οριοθετήσουμε περισσότερο αυτή την περίοδο, οφείλουμε τουλάχιστον να τη θεωρήσουμε ως τη δεκαετία μετά το '68»* (Scalzone, 2019: 188).

Το ιταλικό '68, εκκινώντας εντός της παραδοσιακής αριστεράς και πολύ πριν το γαλλικό και το γερμανικό, δεν ενείχε – σε μεγάλο βαθμό – τα χαρακτηριστικά της «πολιτιστικής επανάστασης» της νεολαίας όπως τα παρουσιάζει ο Hobsbawm (2010: 411-440). Αυτό δεν σημαίνει ότι το ιταλικό κίνημα δεν βίωσε εκείνα τα χρόνια μια

σεξουαλική απελευθέρωση ή δεν αντιτάχθηκε στις παλαιότερες γενιές και δεν διεκδίκησε νέα δικαιώματα και ελευθερίες. Σε μεγάλο βαθμό η προσπάθεια που έγινε – η οποία θα αναλυθεί και παρακάτω – αφορούσε τη διάχυση του διεκδικητικού φαινομένου στον εργοστασιακό τομέα και τους βιομηχανικούς εργάτες, καθώς οι φοιτητές έβλεπαν σε αυτούς το μέλλον τους ως μορφωμένοι μεν, προλετάριοι δε.

Οι Ιταλοί φοιτητές όμως, δεν έπαψαν να γοητεύονται από τους συναδέλφους τους στη Ναντέρ και ειδικότερα για τον τρόπο διάχυσης του κινήματος. *«Ήταν σαν να βρισκόμασταν μπροστά στην ανάπτυξη μιας επαναστατικής κατάστασης, κυρίως λόγω της επαφής που υπήρχε μεταξύ του αγώνα των φοιτητών και όλης της υπόλοιπης χώρας. Στα εργοστάσια³⁰, στα γραφεία, εμφανίστηκε ένα κατακλυσμιαίο κίνημα, που θα εξέβαλε στη γενική απεργία»* (Scalzone, 2019: 74).

Movimento studentesco 1967-69

Όταν έκανε την εμφάνισή του το φοιτητικό κίνημα στα μέσα της δεκαετίας του '60, ήταν οι συνδικαλισμένοι φοιτητές και οι αυτοοργανωμένες φοιτητικές οργανώσεις εντός των πανεπιστημιακών χώρων, που παρείχαν τις ειδικές γνώσεις για την οργάνωση του διεκδικητικού κινήματος. Την περίοδο εκείνη υπήρχε ένα είδος «φοιτητικής βουλής», η UNURI³¹, η οποία αποτελούνταν από πολιτικές ομάδες φοιτητών, παρακλάδια των επίσημων πολιτικών φορέων.

Η μεγάλη δυσaréσκεια των φοιτητών προκλήθηκε από την προσπάθεια αναθεώρησης του εκπαιδευτικού συστήματος με την ψήφιση του νόμου GUI το 1966. Ο νόμος αυτός, μέσα από μια σειρά από μέτρα, μείωνε το μέγεθος του φοιτητικού σώματος, ενώ την ίδια στιγμή, η ζήτηση αυξανόταν από την πλευρά της κοινωνίας. Ο νόμος GUI, προκάλεσε τη μεγαλύτερη βουλευτική αντιπαράθεση εντός του κοινοβουλίου, στα μεταπολεμικά χρόνια του ιταλικού κράτους (Tarow, 1989: 155). Στα μέσα της δεκαετίας του '60, άρχισε να υπάρχει μια έντονη δυσaréσκεια για την αναδιοργάνωση του πανεπιστημιακού συστήματος σε διάφορους επίσημους φορείς της αριστεράς και εξαιτίας των γενικότερων συζητήσεων που απασχολούσαν διάφορους κλάδους της εργασίας, οι οποίοι εξεγείρονταν και διεκδικούσαν, η

³⁰Την περίοδο του γαλλικού Μάη, εκτός από τις συλλογικές δράσεις των φοιτητών, είχαν γίνει πολύ σκληρές εργατικές απεργίες στη Ρενώ, στα εργοστάσια Κλεόν και Φλιν, με αιτήματα που αφορούσαν τις μισθολογικές διεκδικήσεις και την οργάνωση της εργασίας.

³¹Unione Nazionale Universitaria Rappresentativa Italiana (Εθνική Ένωση Πανεπιστημιακής Αντιπροσώπευσης Ιταλίας).

UNURI, άρχισε να ριζοσπαστικοποιείται και να αποτελεί την πρώτη κινητοποιητική βάση για τις διεκδικήσεις του φοιτητικού κινήματος (Della Porta, 1995: 86).

Πιο συγκεκριμένα, η UGI³² – η οποία είχε ισχυρούς δεσμούς με το ΙΚΚ και το ΙΣΚ – απέκτησε πιο ριζοσπαστικές απόψεις και απομακρύνθηκε από τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης (Lumley, 1983: 74). Οι ισχυροί δεσμοί με το ΙΚΚ, ήταν αυτοί που είχαν εφοδιάσει το φοιτητικό κίνημα με τους κατάλληλους οργανωσιακούς πόρους και θα αποτελούσαν τη βάση για την περαιτέρω επέκταση της διεκδίκησης και του επηρεασμού του κινήματος από τις ομάδες του Εργατισμού. Ήταν στην κορύφωση του διεκδικητικού κινήματος, τη διετία 1967-69, που οι κοινές δράσεις εργατών και φοιτητών θα οδηγούσαν στη δημιουργία των περισσότερων νέων ομάδων του εργατίστικου ρεύματος.

Το 1966 τα πανεπιστήμια της Ρώμης βρίσκονταν σε ένα συνεχή αναβρασμό μετά από τη δολοφονία ενός φοιτητή από τους φασίστες του MSI³³. Ο κύκλος αγώνων, που άνοιξε το 1967, ήταν πολύ μεγαλύτερης κλίμακας από οποιονδήποτε προηγούμενο για το φοιτητικό κίνημα, ακόμα και από τις περιόδους που τα κόμματα είχαν μεγάλη επιρροή μέσα από τις φοιτητικές τους οργανώσεις. Το διεκδικητικό αυτό κίνημα, αποτελούνταν κυρίως από φοιτητές μέσο-αστικών καταβολών και ήταν το πρώτο μαζικό κίνημα έξω από του κόλπους του ΙΚΚ (McAdam et. al., 2004: 31). Το νέο κίνημα, ζωντανό και συγκρουσιακό, διακρινόταν όχι μόνο για τον όγκο του, αλλά και για τις έντονες προσπάθειες επαναπροσδιορισμού της ίδιας της έννοιας της πολιτικής. Στο φοιτητικό κίνημα της περιόδου, οικοδομήθηκαν νέες μορφές οργάνωσης, δόθηκε έμφαση στη «διαρκή συνέλευση» και με απλότητα και αγκυριότητα, σάρωσαν τους παραδοσιακούς φοιτητικούς θεσμούς. (Wright, 2012: 111). Ο Asor Rosa, στο κείμενό του «A separate branch of the working class», υποστήριζε ότι το νέο φοιτητικό κίνημα, έχει αποκτήσει μία άνευ προηγουμένου σπουδαιότητα στη μεταπολεμική ιταλική πολιτική σκηνή, επειδή αποτελούσε αναμφίβολα το πρώτο παράδειγμα μαζικού αγώνα που δεν ελεγχόταν από κανένα κόμμα (Rosa, 1968: 198).

Το φοιτητικό κίνημα έβαλε στην ημερήσια διάταξη την προοπτική μιας πραγματικής συμμαχίας εργατών-φοιτητών, που όμοιά της οι ριζοσπάστες φοιτητές όλων των άλλων χωρών, δεν είχαν καταφέρει. Στις φοιτητικές κινητοποιήσεις, ήδη

³²Unione Goliardica Italiana (Ιταλική Κολιαρδική Ένωση).

³³ Movimento Sociale Italiano (Ιταλικό Κοινωνικό Κίνημα).

από το 1966, συμμετείχαν χιλιάδες φοιτητές και μαθητές από τα γυμνάσια και τα λύκεια των αστικών κέντρων της Ιταλίας και σύντομα ένα μεγάλο κομμάτι του εκπαιδευτικού συστήματος, παρέλυσε. Η αλήθεια είναι πως τα πρώτα χρόνια του φοιτητικού κινήματος, οι φοιτητές μπορεί να αναγνώριζαν τη δυναμική των εργατών, αλλά οι εργατιστές – όπως ισχυριζόταν ο Bologna – χρειάστηκαν τουλάχιστον δύο χρόνια για να καταλάβουν αυτή τη δυναμική (Wright, 2012: 112).

Εδώ φαίνεται και μία από τις πρώτες αδυναμίες της τάσης του Tronti, να ερμηνεύσει τις διεκδικήσεις και τα καλέσματα των Ιταλών φοιτητών για συλλογική δράση, μένοντας οι ίδιοι (οι εργατιστές), προσκολλημένοι στους αγώνες εντός του εργοστασίου. Η απομόνωση αυτή βέβαια, θα μεταστρεφόταν από την άνοιξη του 1969 και από τη «μετανάστευση» των στελεχών του φοιτητικού κινήματος προς τη Fiat Mirafiori. Την εποχή εκείνη, τα εργοστάσια του Βορρά βρίσκονταν ήδη σε μία μεγάλη αναταραχή και αρκετά επιφανή στελέχη του φοιτητικού κινήματος, άρχισαν να ενστερνίζονται τις ιδέες του Εργατισμού και να παίρνουν μέρος ενεργά στις εργατικές διεκδικήσεις (Wright, 2012: 112).

Το 1967, νέοι διεκδικητές εισέρχονταν στη σκηνή και διαφορετικοί τομείς άρχισαν να εμπλέκονται – κυρίως στην εκπαίδευση – ενώ υπήρξε μία περαιτέρω πτώση στη θεσμοθετημένη διεκδίκηση (Tarrow, 1989: 64). Συγκεκριμένα, από το 1967 μέχρι το Θερμό Φθινόπωρο του 1969, οι σχέσεις του φοιτητικού κινήματος με το ΙΚΚ έφθιναν μέχρι το σημείο της πλήρους διακοπής, ενώ οι προϋπάρχουσες θεσμικές φοιτητικές οργανώσεις είτε διαλύθηκαν, είτε ριζοσπαστικοποιήθηκαν, είτε συγχωνεύτηκαν με τις νέες «εθνικές» οργανώσεις του κινήματος (Wright, 2012: 114). Όπως θυμάται και ο Scalzone (2019: 28) *«το πέρασμα από τις μειοψηφικές μαζώξεις με τις μικρές ελίτ, τα ιδεογράμματα και τις κωδικοποιημένες συζητήσεις, σε μια διάσταση μακράς, πλειοψηφικής πνοής και σε ένα μεγάλο αυτοδιευθυνόμενο κίνημα, που δεν εξαρτάτο ούτε από την καθοδήγηση του ΙΚΚ ούτε από αυτή του συνδικάτου, αποτέλεσε ένα μεθυστικό γεγονός»*.

Ενδεικτικά της δυναμικής του φοιτητικού κινήματος, είναι τα γεγονότα του Μαρτίου του 1968 στο Μιλάνο. Στις 8 Μαρτίου, λαμβάνει χώρα μια διαδήλωση με πάνω από δέκα χιλιάδες φοιτητές, οι οποίοι διαμαρτύρονταν στα γραφεία της αρμόδιας αρχής για την εκπαίδευση, για την παύση του πρύτανη του πανεπιστημίου του Μιλάνο από τα καθήκοντά του, λόγω του ότι δεν κάλεσε την αστυνομία, ενώ οι

φοιτητές είχαν καταλάβει το πανεπιστήμιο. Τρεις μέρες αργότερα, 10 και 11 Μαρτίου, στο κατειλημμένο πανεπιστήμιο του Μιλάνο, λαμβάνει χώρα ένα εθνικό συνέδριο φοιτητών, για να συζητήσουν το μέλλον του φοιτητικού κινήματος. Στις 21 Μαρτίου το Καθολικό πανεπιστήμιο βρίσκεται πάλι υπό κατάληψη, μετά από εκείνη του προηγούμενου Οκτωβρίου. Η κατάληψη του Μαρτίου, είχε ως στόχο να πιέσει τις ακαδημαϊκές αρχές να διαπραγματευτούν το ζήτημα της φοιτητικής συμμετοχής στα ακαδημαϊκά ζητήματα. Την επόμενη μέρα, μετά από μία αποτυχημένη επίθεση από φασίστες, φράσουν την είσοδο του πανεπιστημίου. Στις 23 Μαρτίου, μετά από εντολή του πρύτανη, η αστυνομία εκκενώνει το πανεπιστήμιο και σφραγίζει την είσοδο. Σαν άμεση απάντηση στην καταστολή, οι πρώην καταληψίες καταλαμβάνουν την Πλατεία Τζεμέλλι μπροστά από το Καθολικό πανεπιστήμιο. Στις 25 Μαρτίου λαμβάνει χώρα μια νέα μεγάλη διαδήλωση εναντίον της καταστολής της αστυνομίας, με συμμετοχή μαθητών και φοιτητών από όλα τα πανεπιστήμια του Μιλάνο και προσπάθησε να συνδεθεί με τους φοιτητές που είχαν κατασκηνώσει στην Πλατεία Τζεμέλλι. Οι μάχες που ακολούθησαν στα οδοφράγματα ήταν σφοδρές, με την αστυνομία να πραγματοποιεί πάνω από πενήντα συλλήψεις διαδηλωτών (Tarrow, 1989: 143).

Η Πλατεία Τζεμέλλι έμελλε να αποτελέσει σημείο αναφοράς για το φοιτητικό κίνημα, καθώς ανέδειξε τα βασικά χαρακτηριστικά που το διαμόρφωναν. Οι νέοι διεκδικητές, διακατέχονταν από οξυδέρκεια ως προς τις κινήσεις τους, υπήρχε συνεργασία μεταξύ των πανεπιστημίων και των σχολείων, ενώ ως προς τις μορφές που έλαβαν οι δράσεις τους, αναδείχθηκε ένα πλούσιο ρεπερτόριο σε πολύ στενό πολιτικό χρόνο.

Όμως, πάνω σε ποια βάση δομήθηκε το φοιτητικό κίνημα; Σύμφωνα με την Della Porta (1995: 26), οι φοιτητικές διαμαρτυρίες ενάντια στην προσπάθεια αναθεώρησης του ακαδημαϊκού συστήματος, γρήγορα επεκτάθηκαν ώστε να εμπεριέχουν διεκδικήσεις, όχι μόνο στον ακαδημαϊκό τομέα. Η διαμαρτυρία αυτή πλαισιώθηκε από δύο είδη διαλόγου. Έναν αντιαυταρχικό διάλογο και μία συζήτηση περί ταξικής σύγκρουσης. Η αντιαυταρχική τάση του φοιτητικού κινήματος, είχε μεγάλη δύναμη και δυνατότητα επιρροής κυρίως στο Τορίνο και τις πόλεις της Τοσκάνης, ενώ χρησιμοποιούσε κυρίως μορφές δράσεων όπως η κατάληψη και οι πορείες. Οι φοιτητές προσπαθούσαν, μέσα από τις συλλογικές τους δράσεις και τις καταλήψεις, να δομήσουν κοινότητες ξεχωρές από την κοινωνία και με διαφορετικό σύστημα αξιών.

Είναι αυτή η τάση που ο Tarrow (1989: 144) θα χαρακτήριζε αυθόρμητη, ουτοπική και βίαιη αλλά ταυτόχρονα, με οργανωσιακά χαρακτηριστικά και πραγματιστική. Οι ιδέες του φοιτητικού κινήματος επηρεάστηκαν από τη θεωρία και τις συγκρουσιακές εμπειρίες των ταξικών συγκρούσεων. Το φοιτητικό κίνημα αναγνώρισε τον εαυτό του μέσα από τον κλασικό Εργατισμό της άκρας αριστεράς, και στις νέες θεωρίες που δομήθηκαν γύρω από την Αυτονομία. Στο Τορίνο, η έμφαση δινόταν από την πρώτη στιγμή, στην κοινωνική συνοχή της ταξικής κυριαρχίας. Οι φοιτητές, απηχώντας τη θέση των Quaderni Rossi³⁴ για το κοινωνικό εργοστάσιο, θεωρούσαν πως ο ρόλος του φοιτητικού κινήματος ήταν να αμφισβητήσει τη λειτουργία των σχολών ως «άμεσο εργαλείο υποταγής», το οποίο μέσω της οργάνωσης της συναίνεσης και της παθητικότητας, *«χειραγωγούσε τους φοιτητές, πείθοντας τους να αποδεχθούν τον καταμερισμό της εργασίας και την ιεραρχική διαστρωμάτωση των ρόλων στους οποίους βασίζεται η κοινωνία»* (Bobbio και Viale στο Wright, 2012: 115).

Tesi di Pisa

Ένα από τα πρώιμα ιδεολογικά προϊόντα του φοιτητικού κινήματος παράχθηκε στο πανεπιστήμιο της Πίζας στην Τοσκάνη, το 1967. Το κίνημα της περιοχής, μέσα από τις συνελεύσεις στην κατειλημμένη σχολή, επηρεασμένο από τις θέσεις του Εργατισμού και από τις οργανώσεις που κάποιοι συμμετείχαν³⁵, συνέταξαν ένα κείμενο που προσπαθούσε να σκιαγραφήσει τόσο την ταξική θέση των φοιτητών, όσο και τη σχέση τους με την εργατική τάξη. Το κείμενο αυτό ονομάστηκε «Θέσεις της Πίζας». Οι συγγραφική του ομάδα, αποτελούνταν κυρίως από φοιτητές της τοπικής Potere Operaio, ενώ είχαν έρθει και σε επαφή με τον Tronti και τον Panzieri, από την οποία δυο χρόνια μετά, πολλά μέλη της ίδρυσαν την Lotta Continua. Οι βασικές Θέσεις που υποστηρίχθηκαν σε αυτό το κείμενο είναι πως ένα ποιοτικά καινούργιο μοντέλο καπιταλιστικής οργάνωσης της εργασίας δομείται στο ιταλικό κράτος. Ως επακόλουθο αυτής της νέας οργάνωσης του κεφαλαίου, μεταβαλλόταν και η σχέση του κοινωνικού καταμερισμού. Για τους συγγραφείς, πλέον οι κοινωνικές

³⁴ Ένα από τα σημαντικότερα περιοδικά του αυτόνομου μαρξισμού και του εργατισμού, που επηρέασε ιδεολογικά μεγάλο μέρος των πρώιμων διεκδικητών. Το περιοδικό ήταν καταλύτης και σημείο σύγκλισης διάφορων πολιτικών τάσεων, συμφερόντων και πολιτικών προσεγγίσεων, που θεωρούσαν τους εαυτούς τους, ως εσωτερική και εξωτερική αντιπολίτευση στο θεσμικό εργατικό κίνημα (Wildcat, 2021: 12).

³⁵ Κάποιοι φοιτητές, συμμετείχαν στις νεοσύστατες εργατιστικές ομάδες της Potere Operaio (Εργατική Εξουσία) την Potere Studentesco (Φοιτητική Εξουσία) αλλά και την Lotta Continua (Διαρκής Αγώνας).

φιγούρες των μισθωτών που παράγουν υπεραξία, λόγω της κοινωνικοποίησης του κεφαλαίου, δεν διαχωρίζονται σε τίποτα από τους χειρώνακτες εργάτες (Wright, 2012: 116).

Για να συγκεκριμενοποιήσουν αυτό το επιχείρημα, υποστήριζαν ότι αυτό επηρέαζε κυρίως τη διανοητική εργασία που παραγόταν μέσα στα πανεπιστήμια. Εκεί βρισκόταν και το κλειδί της διεκδίκησης, καθώς ο κατακερματισμός και η γενίκευση της διανοητικής εργασίας, γεννούσαν ένα «διανοητικό προλεταριάτο», το οποίο θα ήταν επιδεκτικό σε πολιτικές και υλικές διεκδικήσεις. Οι Θέσεις κατέληγαν ότι ο φοιτητής θα πρέπει να θεωρείται πρώτα και κύρια εργατική δύναμη στη διαδικασία ειδίκευσής της. Η εξέχουσα σημασία των Θέσεων της Πίζας βρίσκεται στο ότι για πρώτη φορά γίνεται μια προσπάθεια να συνδεθεί ο Εργατισμός με μια κοινωνική ομάδα, που δεν βρίσκεται όμως μέσα στην άμεση παραγωγική διαδικασία. Οι φοιτητές γνωρίζουν ότι δεν είναι άμεσα εργάτες, όμως τοποθετούν τους εαυτούς τους μέσα στον συνολικό κύκλο αναπαραγωγής του κεφαλαίου (Lumley, 1983: 76).

Το να ορίσουν οι φοιτητές τους εαυτούς τους ως εργάτες, πέρα από το ιδεολογικό υπόβαθρο, είχε και δύο στρατηγικές λειτουργίες. Η πρώτη είχε να κάνει με τη επίσημη αριστερά και την εναντίωση των φοιτητών στην εικόνα του ότι οι φοιτητές δεν είναι οτιδήποτε άλλο από ερασιτέχνες της μπουρζουαζίας. Η δεύτερη στόχευε στη διαβεβαίωση ότι αποτελούν ένα αυτόνομο κοινωνικό κίνημα, χρησιμοποιώντας όμως μια συλλογιστική που θα γινόταν κατανοητή από τις υποκουλτούρες της αριστεράς. Ο σκοπός δεν ήταν να απορροφηθούν οι φοιτητές από το προλεταριάτο, αλλά να αναγνωριστούν ως αυτόνομοι κοινωνικοί δρώντες, χρησιμοποιώντας μια γλώσσα που θα καταλάβαινε η αριστερά (Tarrow, 1989: 149). Η συλλογιστική αυτή, επιβεβαιώνεται και από τα αποτελέσματα των ερευνών της Della Porta (1995: 27) σχετικά με του τί είδους ρεπερτόρια δράσης ακολουθούσαν οι φοιτητές, μέχρι το Θερμό Φθινόπωρο: *«Τα ρεπερτόρια δράσης του κινήματος ακολούθησαν την αρχή της "περιορισμένης παραβίασης των κανόνων", ενώ η υποκουλτούρα του κινήματος δικαιολογούσε τη βία ως "αναγκαιότητα" για να αντιμετωπιστεί η κρατική καταστολή ή η βία των κοινωνικών αντιπάλων. Καμία όμως ομάδα ή παρακλάδι δεν ειδικεύτηκε στη χρήση βίαιων ρεπερτορίων».*

Ρεπερτόρια δράσης του φοιτητικού κινήματος

Στην περίπτωση των Ιταλών διεκδικητών, οι πολιτικές εύκαιρες εμφανίστηκαν εντός του θεσμοθετημένου περιβάλλοντος. Για να καταστεί δυνατή μια διεκδικητική δράση θα πρέπει να υπάρχουν οι κατάλληλοι πόροι, οι οποίοι αντλούνται από τους διεκδικητές, μέσα από συμμάχους με επιρροή. Οι πόροι είναι αυτοί που θα επιτρέψουν σε ένα διεκδικητικό κίνημα να διαμορφώσει είτε να αντιγράψει τα κατάλληλα ρεπερτόρια, που θα πλαισιώσουν τη δράση του. Όμως, ποιά ρεπερτόρια δράσης τελικά επιλέγουν οι δρώντες μέσα στις συλλογικές δράσεις;

Ο Tilly (1978: 151) υποστηρίζει πως τα ρεπερτόρια, που είναι διαθέσιμα σε συλλογικές μορφές δράσης είναι περιορισμένα, παρόλο που υπάρχει δυνατότητα στα υποκείμενα μιας πληθώρας μορφών έκφρασης των αιτημάτων τους. Οι απλοί άνθρωποι περιορίζονται τόσο από την έλλειψη πόρων, όσο και κατά κύριο λόγο, από τον φόβο της καταστολής που τους διακατέχει. Για τον λόγο αυτό, συχνά επιλέγουν ήδη εδραιωμένα συμβατικά ρεπερτόρια συλλογικής δράσης, όπως για παράδειγμα την πορεία, την απεργία, την καθιστική διαμαρτυρία (Tarrow, 1989: 60). Για τον Tarrow, λίγοι άνθρωποι θα ξεφύγουν από αυτά τα κλασικά ρεπερτόρια δράσης και μόνο μέσα από τις απρόβλεπτες καταστάσεις που παράγονται από την ένταση των διεκδικητικών κινήματων, κατά τη διάρκεια της κορύφωσης του συγκρουσιακού κύκλου.

Η προσπάθεια του φοιτητικού κινήματος να επιτύχει τους στόχους του και να μπορέσει να προσελκύσει στις τάξεις του τα διαφορετικά κομμάτια της φοιτητικής αριστεράς, το οδήγησαν σε έναν συνδυασμό συμβατικών, συγκρουσιακών και, σε κάποιες περιπτώσεις, βίαιων μορφών δράσης. Το κίνημα, γνώριμο με τις συμβατικές μορφές δράσης της ιταλικής αριστερής εμπειρίας των τελευταίων σαράντα χρόνων, χρησιμοποιούσε τη διδαγμένη εμπειρία, ενώ εισήγαγε δικές του ευφάνταστες λεπτομέρειες και επανανοηματοδοτούσε τα παλιά εργαλεία. Για παράδειγμα, οργάνωνε διαδηλώσεις που κρατούσαν εβδομάδες, χρησιμοποιούσε βίαιη ρητορική, με σπάνια χρήση φυσικής βίας, ενώ δημιουργούσε μια ατμόσφαιρα καρναβαλιού. Οι χώροι που χρησιμοποιούσε εξάλλου – από την στιγμή της κατάληψής τους – μετατρέπονταν σε ζωντανά σημεία έκφρασης και διεκδίκησης.

Η κατάληψη, που έγινε η βασική μορφή δράσης, δεν χρησιμοποιούνταν μόνο ως μορφή πίεσης προς τους θεσμούς – αυτή ήταν η επίσημη οπτική του ΙΚΚ για τη χρήση της κατάληψης – αλλά, κατά κύριο λόγο, για να δημιουργήσουν τους δικούς

τους, ξέχωρους από την κοινωνία διεκδικητικούς χώρους, να πραγματοποιούν συνελεύσεις, αντιμαθήματα, εκδηλώσεις και εργαστήρια με σκοπό να δομήσουν νέες διαπροσωπικές και πολιτικές σχέσεις και νέα δίκτυα επικοινωνίας. Την περίοδο εκείνη για παράδειγμα, σε πολλές κατειλημμένες σχολές εγκαταστάθηκαν ραδιόφωνα του κινήματος, που έκαναν ευκολότερη την αντιπληροφόρηση και την επικοινωνία με τους υπόλοιπους τομείς του κοινωνικού κινήματος. Όταν γινόταν οτιδήποτε σε κινηματικό επίπεδο, ήταν τα ραδιόφωνα που κινητοποιούσαν άμεσα το κίνημα για δράση. Η κατάληψη ενισχυόταν με μορφές δράσης όπως η παρεμπόδιση με την απειλή χρήσης βίας από την πλευρά των διεκδικητών στις φοιτητικές πορείες, διαδηλώσεις και δημόσιες συγκεντρώσεις, ενώ οι βίαιες έφοδοι σε κλειστές σχολές οδηγούσαν σε ένα γενικότερο κλίμα αναταραχής της εύρυθμης λειτουργίας των παραγωγικών τομέων του κράτους (Tarrow, 1989: 76).

Το Θερμό Φθινόπωρο και η βία

Μέχρι την άνοιξη του 1968 έχει αναπτυχθεί ένας πλήρης συγκρουσιακός κύκλος με τον αριθμό των γεγονότων να υπερδιπλασιάζονται σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Πέρα από τους φοιτητές, που αποτελούσαν κατά κάποιον τρόπο την «πρωτοπορία», σε έναν μεγάλο αριθμό εργοστασιακών μονάδων το εργατικό δυναμικό απεργεί, καταλαμβάνει και διαδηλώνει. Νέοι διεκδικητές σε νέους τομείς, αρχίζουν να οργανώνονται και να διεκδικούν. Χαρακτηριστικά, ο κύκλος επεκτείνεται στους δημοσίους υπαλλήλους, όπως οι εργάτες στους σιδηροδρόμους, οι βιομηχανικοί εργάτες του δημοσίου τομέα, των μέσων μαζικής μεταφοράς και οι ακαδημαϊκοί καθηγητές. Ταυτόχρονα, η επίσημη θεσμική εκπροσώπηση στα γεγονότα – από τη μεριά των οργανώσεων, των συνδικάτων και των κομμάτων – βρίσκεται σε κατακόρυφη πτώση. Το '68 ως διεκδικητική χρονιά, οδήγησε το ΙΚΚ και τα συνδικάτα του σε μια κατάσταση πλήρους σύγχυσης καθώς δεν είχαν παρά ένα μικρό ποσοστό ελέγχου πάνω στα διεκδικητικά γεγονότα.

Όπως αναφέρει ο Tarrow (1989: 64): *«το ποσοστό των εκδηλώσεων στις οποίες εμφανίστηκαν γνωστές οργανώσεις, μειώθηκε σε λιγότερο από το ήμισυ του συνόλου. Μόνο το ένα τέταρτο περιλαμβάνει τώρα τα συνδικάτα και μόνο το πέντε τοις εκατό τα κόμματα ή τις μαζικές οργανώσεις τους»*. Κατά τη διάρκεια του Θερμού Φθινοπώρου, ήταν η περίοδος που επρόκειτο να αναθεωρηθούν πάνω από εξήντα εθνικές συμβάσεις εργασίας ενώ, όσον αφορά τη διαμάχη μεταξύ εργοδοσίας και εργατών, οι ταξικές συγκρούσεις ήταν οξείες και παρατεταμένες. Το 1969 συγκεκριμένα, πάνω από το 25% του εργατικού δυναμικού της Ιταλίας κατέβηκε σε απεργίες – περίπου πεντέμισι εκατομμύρια εργάτες – ενώ εκατοντάδες χιλιάδες εργατών διαδήλωσαν, κατέλαβαν εργοστάσια και χρησιμοποίησαν διάφορες μορφές παρακώλυσης της παραγωγής (Katsiaficas, 2007: 54).

Το τέλος του '69 και οι αρχές του '70, αποτελούν μια περίοδο που εντείνονται οι κινηματικές διεκδικήσεις των εργατών και των εργαζομένων στον τριτογενή τομέα παραγωγής, ενώ μειώνονται οι φοιτητικές κινητοποιήσεις. Είναι η ίδια περίοδος που το κίνημα κάνει δειλά τα πρώτα του βήματα διεκδίκησης σε τομείς όπως η κουλτούρα, η θρησκεία και η πόλη, ως πεδία διεκδίκησης που δεν έχουν άμεση σχέση με τις εργατικές διεκδικήσεις και την παραγωγική διαδικασία. Ταυτόχρονα, τα συνδικάτα αρχίζουν να αποκτούν πιο ριζοσπαστικά αιτήματα, με σκοπό να

μπορέσουν να ξανακερδίσουν – και εν μέρει το καταφέρνουν – τον έλεγχο των εργοστασιακών εργατών (Tarrow, 1989: 64). Ωστόσο, δεν είναι οι μόνοι που προσπαθούν να επηρεάσουν το εργατικό δυναμικό. Το φοιτητικό κίνημα, αντιλαμβανόμενο πως υπάρχει μια σχετική ύφεση εντός του, λόγω κούρασης³⁶, της στροφής προς τα εργοστάσια και της αύξησης της καταστολής της αστυνομίας, αναγνώρισε πως πρέπει να επεκταθεί και να ριζοσπαστικοποιηθεί, στρεφόμενο στο πλευρό των εργατών και των διεκδικήσεών τους.

Όπως αναφέρει και ένα από τα σημαντικότερα στελέχη του φοιτητικού κινήματος και μέλος της Lotta Continua, ο Luigi Bobbio: *«Σε αυτό το σημείο, η ιδιωτική τους ζωή (των φοιτητών) περιστρεφόταν εξ ολοκλήρου γύρω από την πολιτική, αλλά είχαν χάσει τον προσανατολισμό τους. Η περίοδος μεταξύ 1968 και 1969 ήταν πολύ οδυνηρή, γιατί παρά την αφοσίωσή μας στην πολιτική δράση, δεν μπορούσαμε να την εφαρμόσουμε στην πράξη καθώς ότι επιχειρούσαμε αποτύγχανε. Τελικά, αρχίσαμε να κατευθύνουμε τις πολιτικές μας φιλοδοξίες προς τη Fiat»* (Della Porta, 1995: 27).

Μέχρι τα μέσα του 1968 και παρά τις μεγάλες προσπάθειες των εργοστασίων να κρατήσουν τους φοιτητές μακριά από τις πόρτες τους, η σύνδεση μεταξύ φοιτητών και εργατών είχε επιτευχθεί στις περισσότερες βιομηχανικές πόλεις. Αυτή η σύνδεση οδήγησε και την Potere Operaio του Βένετο³⁷, μετά τους επιτυχημένους αγώνες στο Πετροχημικό εργοστάσιο της Montedison του Πόρτο Μαργκέρα³⁸, να στραφεί ανοιχτά προς τη στήριξη των νέου διεκδικητικού σώματος.

³⁶Οι μακροχρόνιες καταλήψεις και η συνεχή παρουσία στο δρόμο μειώνουν την αντοχή των δρόντων. Η συγκρουσιακή ύφεση είναι απόρροια της επενέργειας τριών βασικών παραγόντων. Α) Της φυσικής εξάντλησης των διεκδικητών, Β) των μορφών δράσης που μπορούν να φαντάζουν ως και ανέφικτες μετά από ένα σημείο και Γ) της κρατικής παρέμβασης και καταστολής (Σεφεριάδης, 2006: 32).

³⁷Η ομάδα της Ρ.Ο στο Βένετο, μέχρι τα γεγονότα του Πόρτο Μαργκέρα και την είσοδο του φοιτητικού σώματος ως νέων διεκδικητών, κρατούσε μια στενή σχέση με την CGIL. Μετά τα γεγονότα του 1968 που η ομάδα του Βένετο έπαιξε καθοριστικό ρόλο, ήρθε η ανοιχτή ρήξη με την CGIL και τα κόμματα της αριστεράς.

³⁸Στο Πόρτο Μαργκέρα, οι διαμάχες για τις βαθμολογίες της παραγωγικότητας την άνοιξη και στη συνέχεια για ένα μόνον παραγωγής τον Ιούλιο, οδήγησαν σε υποδειγματικές περιπτώσεις βιομηχανικής δράσης στους πιο προηγμένους τεχνολογικούς τομείς. Η υψηλή ένταση κεφαλαίου και η συνεχής διαδικασία παραγωγής στα εργοστάσια, τα έκαναν ιδιαίτερα ευάλωτα στις διαταραχές των διεκδικητών. Παρά τις επιθυμίες των συνδικάτων, τα οποία ένιωθαν υποχρεωμένα να τηρήσουν τον «ειρηνικό τύπο» στη σύμβαση του 1966, ανεξάρτητες μαζικές συνελεύσεις καλούσαν σε απεργίες κάθε δεύτερη μέρα.

Κατά τη διάρκεια αυτής της διαμάχης, οι αποφάσεις λαμβάνονταν από ανοιχτές συνελεύσεις, παρακάμπτοντας τα συνδικάτα. Το αποτέλεσμα των συνελεύσεων και των απεργιών ήταν να δοθεί περισσότερη προσοχή στις προτάσεις της Potere Operaio και των φοιτητών, παρά στους συνδικαλιστικούς αξιωματούχους. Η συλλογική σύμβαση για τη χημική βιομηχανία προέβλεπε οριακές αυξήσεις (1,5%), διαφορετικές ανά κατηγορία, αλλά οι εργατιστές απαιτούσαν αύξηση 5.000

Η ανάγκη ένωσης των φοιτητών με τους εργάτες σε έναν ανοιχτό και γενικευμένο αγώνα ενάντια στο συνολικό σχέδιο του κεφαλαίου, ήταν το βασικό πρόταγμα εκείνης της διετίας. Όμως, τα λάθη του παρελθόντος για ακόμη μια φορά, οδήγησαν την οργάνωση του Βένετο να στηρίζει το νέο διεκδικητικό σώμα, θεωρώντας δε πως η επιτυχία του, καθώς και η πραγματική σύνδεση των φοιτητών με τους εργάτες, μπορεί να επιτευχθεί μόνο στο σημείο της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας, το εργοστάσιο (Wright, 2012: 120). Η θέση αυτή συνοδευόταν και με την αναγνώριση της ομάδας, ότι τα φοιτητικά συμφέροντα θα πρέπει να ήταν εκείνα που θα προωθούν τα εργατικά, οδηγώντας ένα τμήμα του φοιτητικού κινήματος στην πλήρη αντίθεση με την Ρ.Ο και κατ' επέκταση, στην αποστράτευση.

Η αποστράτευση μέρους του φοιτητικού κινήματος, οδήγησε στην περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση μιας μεγάλης μάζας φοιτητών και στην ένταξή τους, στις οργανώσεις του Εργατισμού και στη διεκδίκηση στα εργοστάσια. Είναι την ίδια περίοδο κατά την οποία χιλιάδες εργοστασιακοί εργάτες, αρχίζουν να καταλαμβάνουν τα εργοστάσια, όχι με στόχο την αυτοδιαχείριση, αλλά για να τα μετατρέψουν σε οργανωτικές βάσεις σύνδεσης με τους νέους συμμάχους. Επιπροσθέτως, ριζοσπαστικοποιημένοι φοιτητές μαζί με εργαζομένους στα γραφεία, αρχίζουν να δημιουργούν στενότερες σχέσεις με τους εργάτες, ενισχύοντας τόσο τα αιτήματα όσο και τους αγώνες. Δεν είναι τυχαίο που ένα από τα πιο δημοφιλή συνθήματα εκείνης της περιόδου ήταν: «*Το εργοστάσιο είναι το δικό μας Βιετνάμ*» (Katsiaficas, 2007: 56).

Pirelli

Στις 13 Φεβρουαρίου 1968, οι τρεις συνδικαλιστικές συνμοσπονδίες και η διοίκηση της Pirelli, υπέγραψαν εθνική συμφωνία για τον κλάδο της βιομηχανίας ελαστικών. Η συμφωνία, όπως και αυτές που ακολούθησαν το 1969, δεν είχε την υποστήριξη του μεγαλύτερου μέρους των εργατών της Pirelli και προκάλεσε περαιτέρω διαφωνίες για τα ανεπίλυτα θέματα. Ως εκ τούτου, τα εργοστάσια έγιναν οι τόποι αυτού που ονομάστηκε «διαρκής σύγκρουση». Οι αιτίες της απογοήτευσης

λιρετών για όλους. Ένας στόχος εξισωτικός αλλά και – όπως εκτιμούσαν οι ίδιοι – ένας στόχος για τον οποίο οι περισσότεροι εργάτες πίστευαν ότι «*άξιζε να αγωνιστούν*». Αποδείχθηκε μια διορατική κίνηση, καθώς η ευρεία απήχηση της ιδέας, υποχρέωσε για ακόμα μια φορά την CGIL να υιοθετήσει τα αιτήματα που προωθούσε η ομάδα.

Οι ιδέες της Εργατικής Αυτονομίας που θεωρητικοποιήθηκαν από τις ομάδες των εργατιστών, φάνηκαν να έχουν την πρακτική τους εφαρμογή. Σύμφωνα με αυτές, οι αγώνες ενσάρκωναν την αυτονομία της αυτοοργάνωσης και την αυτονομία των μορφών δράσης και στόχων των εργαζομένων από τον κύκλο του κεφαλαίου. (Lumley, 1983: 164, Wright, 2012: 135).

και της δυσαρέσκειας – πάνω στην άμεση παραγωγική διαδικασία – ήταν παρόμοιες σε πολλές περιπτώσεις με αυτές που ανησύχησαν τον κλάδο της μηχανολογίας και συγκεκριμένα τους εργάτες της Sit Siemens. Το φοιτητικό κίνημα της χώρας αποτελούσε την απόδειξη πως υπήρχαν διαφορετικές και αποτελεσματικότερες μορφές οργάνωσης, πέρα από τις παραδοσιακές του κόμματος και του συνδικάτου (Wright, 2012: 141).

Σε μια πρώτη προσπάθεια αυτοοργάνωσης εντός των εργοστασιακών χώρων, μερικοί εργαζόμενοι στην Pirelli, οργάνωσαν μια ανεξάρτητη ομάδα βάσης, την CUB (Ενιαία Επιτροπή Βάσης), η οποία αναγνωρίστηκε σε εθνικό επίπεδο ως μοντέλο αυτονομίας των εργατών. Δευτερευόντως, οι απεργίες μείωσης της παραγωγής, σήμαναν μια καινοτομία στη δημιουργία νέων μορφών βιομηχανικής δράσης (Lumley, 1983: 177). Η εργατική αυτομείωση, αποτέλεσε και ένα πρώτο πείραμα διαχείρισης της ίδιας της παραγωγικότητας και της παραγωγής υπεραξίας. Οι εργάτες διέθεταν πλέον στα χέρια τους μια νέα μορφή δράσης και ταυτόχρονα ένα ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί. Τα επόμενα χρόνια, η αυτομείωση ως μορφή δράσης, θα πέρναγε στα χέρια του κινήματος της Αυτονομίας και από το εργοστάσιο, στα χέρια των κατοίκων της γειτονιάς.

Τον πρώτο μήνα του 1969, ξέσπασε αναταραχή σε ορισμένα τμήματα, εξαιτίας των αξιολογήσεων πάνω στην παραγωγή αλλά και των κινδύνων υγείας. Οι εργαζόμενοι μείωναν την ένταση της παραγωγής τους³⁹, για να κρατήσουν χαμηλές τις ταχύτητες εργασίας, και απείχαν από τις υπερωρίες. Ως αντάλλαγμα, για έξι ημέρες συνεχούς παραγωγής την εβδομάδα, η εταιρεία προσέφερε μια άμεση παραχώρηση μιας εβδομάδας – των σαράντα ωρών – με κατανεμημένες ημέρες ανάπαυσης. Οι γυναίκες θα εργάζονταν με μερική απασχόληση. Ωστόσο, η πρόταση απορρίφθηκε. Επιπρόσθετα, υπήρχε αντίσταση στην εργασία το Σάββατο βράδυ, την οποία οι εργαζόμενοι είχαν αρνηθεί ανοιχτά, μη δεχόμενοι να εργαστούν αυτήν τη βάρδια (Lumley, 1983: 178).

³⁹ Η αυτομείωση της παραγωγής από τους εργαζόμενους, έγινε ένα επικείμενο μέσο βιομηχανικής δράσης για διάφορους ακτιβιστές, συμπεριλαμβανομένων αυτών στο εργοστάσιο, στους αριστερούς κύκλους, τα συνδικάτα και τα ευρύτερα κοινωνικά κινήματα. «Η μείωση των ρυθμών εργασίας είναι ένα αριστούργημα συνείδησης και τεχνικής ικανότητας. Είναι σαν ένα συγκρότημα, να έχει καταφέρει να παίξει ένα δύσκολο συμφωνικό ορχηστρικό κομμάτι, χωρίς τον διευθυντή και σε ένα ρυθμό που έχει συμφωνηθεί και ρυθμιστεί από τους μουσικούς των μεμονωμένων οργάνων.» (Lumley, 1983: 180).

Siemens

Σε αντίθεση με τις άλλες εργοστασιακές μονάδες που βίωσαν τις εκρήξεις των διεκδικήσεων τους πρώτους μήνες του 1968, η διοίκηση της Sit-Siemens δεν ήταν γνωστή για καταπιεστικές και πατερναλιστικές πρακτικές. Ωστόσο, η διαφορά στην αντιπροσώπευση μεταξύ του συνδικάτου και της εργατικής βάσης του εργοστασίου, σήμαινε ότι η κινητοποίηση πήρε μορφές μη ελεγχόμενες, ιδιαίτερα μέσω της αυτόνομης δράσης διαφορετικών εργατικών ομάδων. Ήδη από το 1966, μια επιτροπή απεργίας είχε οργανωθεί ανεξάρτητα από το συνδικάτο, κατά τη διάρκεια της εθνικής διαμάχης για τη συλλογική σύμβαση, και είχε καταφέρει να προωθήσει μια διαδήλωση που έπληξε το κύρος της Διεθνούς Έκθεσης του Μιλάνο (Lumley, 1983: 168). Παρόλο που αυτή η ομάδα θα διαλυόταν μετά την υπογραφή της συλλογικής σύμβασης, είχε καταφέρει να εντοπίσει τα κύρια παράπονα, ιδίως του γυναικείου εργατικού δυναμικού.

Η πρώτη απεργία στην Sit-Siemens του Θερμού Φθινοπώρου, πλαισιώθηκε με μια συμμετοχή των εργαζομένων στα γραφεία, άνω του 90%. Η αυτόνομη επιτροπή που οργανώθηκε εντός του εργοστασίου, ήρθε σε ευθεία ρήξη με το συνδικάτο για τα ζητήματα των τακτικών και των αιτημάτων, υποστηρίζοντας – η πρώτη – πως: *«ο αγώνας γίνεται για την κατάργηση της μισθωτής εργασίας και εναντίων του συστήματος των αφεντικών»*. Η αυτόνομη επιτροπή του εργοστασίου επιπρόσθετα, παρά τη θέληση του συνδικάτου, εισήγαγε τη γενική συνέλευση ως το σώμα λήψης των αποφάσεων της απεργίας (Katsiaficas, 2007: 55). Επιπλέον, η σύγκρουση μεταξύ εργατών και υπαλλήλων της διοίκησης ήταν συχνή, ενώ πιο ασυνήθιστη ήταν η διάχυση των μοντέλων συμπεριφοράς της εργατικής τάξης προς τη μεσαία τάξη. Αν και οι μαχητικοί εργάτες, μερικές φορές, επιτίθεντο στο υπαλλήλους της διοίκησης, σε μερικές εταιρείες, όπως η Sit-Siemens, οι επιτυχίες των εργατών ενέπνευσαν τους υπαλλήλους να γίνουν πραγματικά ριζοσπαστικοί (Tarrow, 1989: 94-95).

Ως προς τα αίτια της κινητοποίησης των εργατών της Sit Siemens, αυτά μπορούν να εντοπιστούν μέσα στο γενικότερο συγκρουσιακό κύκλο και συγκεκριμένα στις επιδιώξεις του εργατικού κινήματος. Η αναβάθμιση για τους εργαζομένους στις χαμηλότερες βαθμίδες, η εξάλειψη των κινδύνων υγείας και ο διαπραγματευτικός καθορισμός των τιμών με το κομμάτι, αποτελούσαν τα βασικά αιτήματα. Οι δράσεις οργανώθηκαν σε επίπεδο εργοστασίου και περιλάμβαναν εσωτερικές πορείες και εισβολές στα γραφεία. Παρόλο που η συμφωνία που

επετεύχθη μεταξύ της διοίκησης και των συνδικάτων θεωρήθηκε ανεπαρκής, καμία αποτελεσματική πρόταση δεν προέκυψε, επειδή η διαπραγματευτική θέση και το κύρος της εσωτερικής επιτροπής ενισχύθηκαν σημαντικά μεταξύ της μάζας των εργατών (Lumley, 1983: 168-169). Με άλλα λόγια, οι εργάτες επεδίωξαν να βελτιώσουν την κατάστασή τους, εντός των υπάρχοντων πλαισίων αμοιβών και εργασιακών ρυθμίσεων. Το μόνο νέο στοιχείο, ήταν η απαίτηση για ολικές αυξήσεις μισθών. Αρχικά, προτάθηκε η καθολική αύξηση των μισθών χωρίς κάποια συγκεκριμένη λεπτομέρεια. Γρήγορα όμως, στηρίχτηκε και υιοθετήθηκε ως στρατηγική, από ομάδες του χώρου του operaismo, όπως η Lotta Continua.

Τα μεγάλα πλεονεκτήματα που αναγνώρισαν οι διεκδικητές της Sit Siemens ήταν ότι το καθολικό αίτημα για μεγαλύτερο μισθό θα βελτίωνε τις συνθήκες διαβίωσης και αναπαραγωγής όλων των εργαζομένων, μειώνοντας τις διαφοροποιήσεις, καθώς και το γεγονός ότι το αίτημα αυτό κατανοείται εύκολα από όλους, χωρίς να απαιτείται η μαθηματική εμπειρία που απαιτείται για να υπολογιστούν οι αυξήσεις των ποσοστών των μισθών. Προς ενίσχυση του αιτήματος για τον μισθό, στο ίδιο εργοστάσιο, μια ομάδα γυναικείων μελετών – αποτελούμενη από εργάτριες της Sit-Siemens – έγραψε πως: *«Μετά το τέλος του οκταώρου, στο εργοστάσιο, οι γυναίκες δουλεύουν στο σπίτι (πλένοντας, σιδερώνοντας, μαντάρνοντας για το σύζυγο και τα παιδιά). Συνεπώς, υφίστανται περαιτέρω εκμετάλλευση ως σύζυγοι και μητέρες, χωρίς αυτό να τους αναγνωρίζεται ως πραγματική εργασία»*⁴⁰ (Katsiaficas, 2007: 55).

Ως προς τις μορφές της βιομηχανικής δράσης σε αυτή την πρώτη φάση, αυτές έδειχναν μια συνέχεια σε σχέση με τις προηγούμενες πρακτικές. Οι εργάτες άφηναν τον χώρο εργασίας κατά τη διάρκεια των στάσεων και συνέχιζαν τη διαμάχη από έξω. Ωστόσο, μερικά πράγματα είχαν αλλάξει: οι περιφρουρήσεις είχαν γίνει πιο βίαιες, υπήρχε αύξηση στον αριθμό των διαδηλώσεων, οι οποίες συχνά περιλάμβαναν τη συμμετοχή φοιτητών, ενώ πλέον, δεν υπήρχαν ανακωχές για διαπραγματεύσεις (Lumley, 1983: 169).

⁴⁰ Η θέση αυτή, αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια αναγνώρισης αυτού που το φεμινιστικό κίνημα των μέσων της δεκαετίας του '70, θα έθετε ως κύριο αίτημά του. Την αναγνώριση της οικιακής εργασίας ως μια μορφή άμισθης εργασίας, που παράγει υπεραξία για το κεφάλαιο, καθώς και το αίτημα για τον μισθό αυτής της οικιακής εργασίας.

Fiat

Μετά από μια περίοδο σχετικής ηρεμίας στους χώρους εργασίας, τα χρόνια 1968-69, χαρακτηρίστηκαν από έντονες αναταραχές. Η έκταση των βιομηχανικών συγκρούσεων κατά τη διάρκεια του Θερμού Φθινοπώρου του 1969, τις κατέστησε το τρίτο μεγαλύτερο απεργιακό κίνημα στην ιστορία σε χαμένες ώρες εργασίας, ακολουθώντας τη γενική απεργία του Μαΐου 1968 στη Γαλλία και τη γενική απεργία του 1926 στη Βρετανία (Lumley, 1983: 156). Οι συγκρούσεις τείνουν να είναι τοπικές μέχρι το Θερμό Φθινόπωρο του 1969, όταν διάφοροι αγώνες συγκλίνουν σε δράση για τα εθνικά συμβόλαια. Στο προσκήνιο του Θερμού Φθινοπώρου βρίσκονταν οι κινητοποιήσεις της Fiat, της Pirelli και της Siemens, στα εργοστάσια του Μιλάνο. Στη γενική απεργία στις 19 Νοέμβρη του 1969, συμμετείχαν είκοσι εκατομμύρια εργάτες, υπάλληλοι, καθώς και ανώτερο τεχνικό προσωπικό. Μέσα στο γενικότερο αναβρασμό, άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους νέες μορφές αυτοοργάνωσης και συλλογικότητας των εργατών, με το Κ.Κ.Ι να βρίσκεται μπροστά σε μια μεγάλη κοινωνική αναταραχή, την οποία αφενός δεν αποδοκίμαζε, αφετέρου δεν μπορούσε να στηρίξει, καθώς είχε ήδη χαράξει μια πορεία στη λογική του «δημοκρατικού δρόμου προς το σοσιαλισμό»⁴¹ (Παντιέρα, 22-07-2014).

Την περίοδο εκείνη, η «La Classe» αποτέλεσε, στην πραγματικότητα, το καμίνι για την ίδρυση της Potere Operaio. «Για καλή μας τύχη, τη στιγμή που κυκλοφόρησε η εφημερίδα (το πρώτο τεύχος κυκλοφόρησε την 1 Μάη του '69), ξεκίνησαν οι αυτόνομοι αγώνες στη Fiat για την αύξηση του μισθού στις 50.000 λιρέτες, το μπόνους παραγωγικότητας, τη μείωση του ωραρίου και των ρυθμών εργασίας. Κι έτσι η «La Classe» έγινε η εφημερίδα του αγώνα στη Fiat» (Scalzone, 2019: 144).

Η Lotta Continua έκανε την εμφάνισή της στις κινητοποιήσεις της Fiat την ίδια περίοδο με τις υπόλοιπες ομάδες και ακτιβιστές του εργατίστικου ρεύματος. Σε πρώτη φάση, αναπτύχθηκε μέσα στο εργοστάσιο και ενσωμάτωσε το εργατικό δυναμικό που απεργούσε. Σύντομα όμως, προσέλκυσε στους κόλπους της, φοιτητές και ακτιβιστές που οργάνωναν συναντήσεις, δημιούργησαν πλατφόρμα αιτημάτων και μαζί με τα αιτήματα των εργαζομένων, οργάνωναν συναντήσεις και συγκρότησαν

⁴¹ Παλμίρο Τολιάττι: *Υπόμνημα για τα ζητήματα του διεθνούς εργατικού κινήματος και την ενότητά του*. Σ.σ. 13-14. Εκδόσεις Παπακώστα. Αθήνα, 1964.

έναν άξονα διεκδικήσεων στον οποίο συμπεριλαμβανόταν: η αύξηση των μισθών, η κατάργηση της κατηγοριοποίησης των εργαζομένων και οι λιγότερες ώρες εργασίας.

Όπως συνέβη και στη Fiat, οι νέες ριζοσπαστικές ομάδες – όπως η Lotta Continua – άρχισαν να έχουν πολύ μεγαλύτερη επιρροή στις παραγωγικές μονάδες που τα συνδικάτα ήταν αδύναμα, ενώ οι εργάτες ήταν μαχητικοί και σχετικά ανεπηρέαστοι από την πειθαρχία των συνδικάτων. Αυτή η εμπειρία οδήγησε στην υποτίμηση της δύναμης των συνδικάτων και στην παραμέληση της έκκλησης προς τους εργάτες, των νέων θεσμών που εμφανίζονταν στο εργοστάσιο από το Θερμό Φθινόπωρο, των συμβουλίων αντιπροσώπων (Tarrow, 1989: 272). Την άνοιξη του 1969, τα συνδικάτα της μεταλλουργίας είχαν διαπραγματευτεί με τη Fiat για τη δημιουργία ενός δικτύου «αντιπροσώπων της γραμμής συναρμολόγησης» (Bobbio, 1979: 32). Αν και το σχέδιο της Fiat είχε αντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά, δεν στόχευε στη δημιουργία μαχητικών επιτροπών βάσης – όπως αυτές που είχαν αναδειχθεί στην Pirelli το 1968 – αλλά κατά κύριο λόγο, στόχευαν σε τεχνικά σωματεία, σχεδιασμένα για να δώσουν στα συνδικάτα παρουσία στη γραμμή παραγωγής. Μέχρι και το καλοκαίρι, το σχέδιο των αντιπροσώπων αποδείχτηκε ακόμα πιο τεχνικό και λιγότερο αντιπροσωπευτικό απ' όσο είχαν ελπίσει οι ηγέτες των συνδικάτων (Tarrow, 1989: 272).

Η διαφοροποίηση όμως, από τους επίσημους φορείς αντιπροσώπευσης, μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσα από τα λόγια ενός εργάτη της Fiat, σε έναν λόγο που έβγαλε στο Τορίνο: *«Τα εργατικά συνδικάτα είχαν σχεδιάσει ολόκληρο το 1969 όσον αφορά τις απεργίες. Ήθελαν μια σειρά από απεργίες που θα αφορούσαν λίγους εργαζόμενους κάθε φορά, έτσι ώστε η παραγωγή να μην σταματήσει ποτέ πλήρως και για να αποτρέψουν τη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού εργατών. Ωστόσο, εμείς πήραμε την πρωτοβουλία και επιταχύναμε τις διαδικασίες, κάτι που σήμαινε σχεδόν πλήρη διακοπή της παραγωγής, που περιλάμβανε τη μεγάλη πλειοψηφία των εργατών. Όταν το συνδικάτο καλούσε για δίωρη διακοπή, οι εργάτες την έκαναν τετράωρη και αργότερα την επέκτειναν σε οκτάωρη. Και διαφορετικά τμήματα σταματούσαν τη δουλειά σε διαφορετικούς χρόνους, προκαλώντας έτσι τη μέγιστη καταστροφή. Οι πράξεις δεν παρήγαγαν τίποτα, οι γερανοί και οι οδηγοί τρόλεϊ δεν είχαν τίποτα να μεταφέρουν, και έτσι οι γραμμές παραγωγής ήταν ουσιαστικά σε αδράνεια»* (La Classe, 1969: 4).

Την άνοιξη του 1969, η Fiat βρισκόταν σε έναν συνεχή αναβρασμό και έρμαιο των συλλογικών δράσεων των εργατών. Η αίτηση για την αναδιάρθρωση ολόκληρων τμημάτων προκάλεσε μια αλυσιδωτή αντίδραση, καθώς η αλληλεξάρτηση της παραγωγικής διαδικασίας λειτούργησε προς όφελος της συλλογικής δράσης των εργαζομένων. Η Fiat μαζί με την Pirelli, έγινε ο τόπος κλασικής και διαρκούς σύγκρουσης. Η δράση σταμάτησε εντελώς μόνο κατά την περίοδο των αυγουστιάτικων διακοπών. Αμέσως μετά την επιστροφή, οι εργαζόμενοι στο εργοστάσιο Mirafiori, ανεξάρτητα από το συνδικάτο, κατέθεσαν αίτηση για αύξηση μισθού 1.000 λιρετών. Η Fiat ανέστειλε επτά χιλιάδες εργαζομένους, για να τους κάνει όλους να «πληρώσουν» για τη διατάραξη της ομαλής λειτουργίας της παραγωγής. Το αποτέλεσμα της αντιπαράθεσης ήταν πως οι συνδικαλιστικές συνομοσπονδίες, επιτάχυναν την ημερομηνία για την ανανέωση της σύμβασης του τομέα της μηχανολογίας (Lumley, 1983: 202).

Πριν από τον Μάιο, μόνο λίγες μικρές ομάδες του φοιτητικού κινήματος του Τορίνο – υπολείμματα των Quaderni Rossi και της Classe Operaia – είχαν κάποια πολιτική δράση στη Fiat. Οι υπόλοιπες ομάδες, που συνέχιζαν να είναι προσανατολισμένες στους αγώνες στα πανεπιστήμια, βρίσκονταν σε αδιέξοδο, εξαιτίας της συνεχούς αποστράτευσης των φοιτητών. Τα γεγονότα στη Mirafiori, έδωσαν νέα ώθηση στο τοπικό φοιτητικό κίνημα και μέχρι το τέλος του μήνα, τα μέλη της άρχισαν να παρεμβαίνουν τακτικά στα εργοστάσια. *«Το εγχείρημα, αντιθέτως, που έπεισε τον Adriano Sofri να πάει στο Τορίνο και να εκδηλώσει έναν κάποιο Εργατισμό ήταν το φοιτητικό κίνημα, το οποίο, μέσω των αντιαυταρχικών, εξισωτικών και λαϊκο-καθολικών θεματικών του, του έδωσε ένα καθαρό οργανωτικό προβάδισμα»* (Scalzone, 2019: 104). Οι απεργίες, οι στάσεις εργασίας, τα σαμποτάζ, συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια των επόμενων μηνών, με τις διεκδικητικές δράσεις να κλιμακώνονται στις αρχές του Ιουνίου.

Όπως αναφέρει ο Balestrini, στο βιβλίο του *«Τα Θέλουμε Όλα»* (2019: 151) – που βασίστηκε σε αφήγηση ενός εργάτη της Fiat – στις αρχές του Ιουνίου, είχαν ενταθεί οι συνελεύσεις μεταξύ φοιτητών και εργατών ενώ διάφορα τμήματα της γραμμής παραγωγής, οι πύλες και τα χυτήρια του εργοστασίου, προχώρησαν σε απεργίες. Σταδιακά, μέρα με τη μέρα και μέχρι το τέλος του μήνα, όλο και περισσότεροι κλάδοι του εργοστασίου άρχισαν να παραλύουν από τις απεργίες, τις

στάσεις εργασίας και τα σαμποτάζ της γραμμής παραγωγής. *«Ο αγώνας κράτησε πάνω από δύο μήνες, ένας αγώνας που είχε πραγματικά αγνό αυθορμητισμό. Δεν υπήρχε μέρα που να μην σταματούσε ένα τμήμα ή μια γραμμή ενώ κάθε βδομάδα σχεδόν, μπλοκαριζόταν ολόκληρη η Fiat. Ήταν αληθινά μέρες συνεχούς αγώνα»* (στο ίδιο, 2019: 154). Σύμφωνα με τον Balestrini, η κατάληψη της Fiat το 1969, αποτέλεσε την κορύφωση ενός ολόκληρου κύκλου αυτόνομων διεκδικητικών αγώνων που είχαν ξεκινήσει από το 1968 (Balestrini, Moroni, 2008: 5).

Στη Fiat συναντιούνταν πάνω από εκατό στελέχη της Potere Operaio από την Τοσκάνη και τη βορειοανατολική Ιταλία. Από περιέργεια, πολλοί εργάτες της αλυσίδας παραγωγής, άρχισαν να παρακολουθούν τις συναντήσεις των ακτιβιστών (Wright, 2012: 144). Τον Ιούνιο, μπορούσε κανείς να δει εκατοντάδες εργάτες να πηγαίνουν μετά τη βάρδια στις νέες «συνελεύσεις εργατών και φοιτητών», για να συζητήσουν τις εξελίξεις στη Fiat και να οργανώσουν τις στάσεις εργασίας, που τώρα αποτελούσαν σχεδόν καθημερινό πρόβλημα για τη διοίκηση του εργοστασίου. *«Ο λόγος που αποφασίσαμε να συνεργαστούμε με τους φοιτητές ήταν και είναι πολιτικός. Οι φοιτητές, με τους οποίους συνεργαζόμαστε, είναι άτομα που αγωνίζονται και είναι έτοιμοι να αγωνιστούν μαζί μας, και όπως εμείς, εναντίον του κοινού αφεντικού, μέχρι τέλους. Τα συνδικάτα και τα πολιτικά κόμματα δεν θα πολεμήσουν το αφεντικό μέχρι τέλους. Σταματούν στη μέση με συμβιβασμούς που καταλήγουν μόνο να ενισχύουν τον έλεγχο που τα αφεντικά έχουν πάνω μας»* (La Classe, 1969: 5).

Στις 25 Σεπτεμβρίου πενήντα χιλιάδες μηχανικοί συμμετείχαν σε μια εθνική διαδήλωση. Τα γεγονότα της Fiat επηρέασαν την ήδη ταραγμένη πόλη του Τορίνο σαν ένας σεισμός. Το φοιτητικό κίνημα είχε δημιουργήσει μια πολιτιστική και κοινωνική κρίση στις οικογένειες της μεσαίας τάξης, ενώ το κίνημα των εργαζομένων ταρακούνησε τα ίδια τα θεμέλια της κοινωνικής τάξης. Σε συνέχεια, η ιταλική εθνική ζωή επηρεάστηκε βαθιά. Πάνω απ' όλα, η εξέγερση στις πιο ριζοσπαστικές της μορφές, εξέφραζε έναν αποτροπιασμό της «βιομηχανικής κουλτούρας», μιας εργασιακής πειθαρχίας που δομούσε τη ζωή τόσο μέσα στο εργοστάσιο, όσο και έξω απ' αυτό (Lumley, 1983: 202). Μέσα στα εργοστάσια, η εξέγερση των εργατών, εξέφραζε ένα ριζικό ανταγωνισμό προς το ίδιο το εργοστάσιο ως θεσμό. Σε αντίθεση με τους εργάτες της Pirelli του Μιλάνο, οι εργάτες της Fiat, στρέφονταν περισσότερο στη δημιουργία εντάσεων και προβλημάτων της παραγωγικότητας, παρά στην

αυτόνομη οργάνωση και ρύθμιση της παραγωγής. Το σαμποτάζ είχε πάρει επιδημικές διαστάσεις.

Ο ενθουσιασμός για την εξέγερση στο εργοστάσιο πήρε και πιο θεωρητικές μορφές. Οι μαρξιστές διανοούμενοι του Εργατισμού, πολλοί από τους οποίους είχαν κάνει την πρακτική τους εκπαίδευση στα Quaderni Rossi, υποδέχθηκαν τη συγκρουσιακή δυναμική των εργατών της Fiat, ως το πρακτικό αντίστοιχο των θεωρητικών τους θέσεων. Για αυτούς, δεν ήταν οι εργάτες του Νότου αλλά ο εργάτης-μάζα, που αποτελούσε την ενσάρκωση μιας νέας κλασικής υποκειμενικότητας. Για τους εργατιστές, η προσφυγή των εργατών της Fiat σε βίαιες μορφές δράσης που διαταράζουν τη γραμμή παραγωγής, δεν ήταν ένδειξη υπανάπτυξης του κινήματος, αλλά του πρωτοποριακού του ρόλου. Πάνω απ' όλα, οι νέες μορφές οργάνωσης της εργασιακής παραγωγής – η γραμμή παραγωγής και το επιστημονικό μανάτζμεντ – είχαν εντελώς και οριστικά αποξενώσει τον εργάτη από το περιεχόμενο της δουλειάς του. Του είχαν καταστήσει σαφές, ότι ο δρόμος προς την ελευθερία δεν βρίσκεται στην υψηλή εκτίμηση της «παραγωγικής εργασίας», αλλά στην τελική κατάργηση της αμειβόμενης εργασίας.

Το σύνθημα *«από το εργοστάσιο στην κοινωνία»*, πήρε για τους εργατιστές μια πιο απτή μορφή στις 3 Ιουλίου. Όταν εκείνη την ημέρα τα συνδικάτα κατέβηκαν σε απεργία για τα υψηλά ενοίκια, η συνέλευση εργατών-φοιτητών ανέβασε τον πήχη, πραγματοποιώντας μια απογευματινή διαδήλωση μπροστά από την κεντρική πύλη της Fiat στη Λεωφόρο Τραϊανού (Wright, 2012: 147). Το αποτέλεσμα ήταν, οι οδομαχίες με την αστυνομία αλλά και η αύξηση της έντασης της βίας – με τη χρήση μολότοφ – να κρατήσει μέχρι το πρωί. Μετά τα γεγονότα της Λεωφόρου Τραϊανού, οι ομάδες του operaismo, κάλεσαν στο Τορίνο μια διάσκεψη για τη συνέχιση του αγώνα. Η διάσκεψη αυτή, αποτέλεσε και το σημείο εκείνο, μιας πρώτης – έστω και θεωρητικής – στροφής στον εξτρεμισμό. Το επίδικο των συζητήσεων οδήγησε στο ότι: *«(οι εργατιστές θεωρούσαν πως) το «εξαιρετικό επίπεδο της ταξικής αυτονομίας» που διαφάνηκε στο Τορίνο, απεδείχθη και πάλι ανεπαρκές για να καθοδηγήσει τις συγκρούσεις. Ήταν αναγκαία μια νέα επαναστατική οργάνωση, η οποία θα ήταν σε θέση «να ανακαλύψει, να γενικεύσει και να μετατρέψει τα πολιτικά περιεχόμενα που αναδεικνύονται από τους αγώνες των εργατών και από τους μαζικούς αγώνες γενικότερα, σε προσχεδιασμένη επαναστατική βία»* (La Classe, 1969: 48-49).

Τα γεγονότα στη Fiat είχαν μεγάλη σημασία για την εξέλιξη του εργατικού κινήματος διότι έλαβαν χώρα στην καρδιά του μεγαλύτερου εργοστασίου της Ιταλίας. Με άλλα λόγια, είχαν πολιτική και οικονομική σημασία και έδωσαν μια αίσθηση δύναμης στο κίνημα. Τα γεγονότα στο Τορίνο φάνηκαν να δείχνουν ότι το εργατικό κίνημα αντιπροσώπευε κάτι πολύ πιο ριζοσπαστικό από τα συνδικάτα και τα κόμματα. Επιπλέον, αν και άλλες πόλεις ακολουθούσαν το παράδειγμά του, ολόκληρη η χερσόνησος θα μπορούσε να είναι έτοιμη για μια επαναστατική αλλαγή. Με τα λόγια του Scalzone: *«Μπορούμε να πούμε, με κάποιο θράσος, ότι το '68-'69 ήταν μια επανάσταση. Όχι με την έννοια ότι υπήρξε μια εξέγερση, μια καθοριστική στρατιωτική σύγκρουση και στη συνέχεια η κατάληψη της εξουσίας, αλλά χρησιμοποιώ αυτόν τον όρο προκειμένου να ξανασκεφτώ το παράδειγμα και το νόημα αυτής της λέξης και να υποστηρίξω πως το '68, επέφερε σαφώς μη αναστρέψιμους μετασχηματισμούς στον τρόπο ύπαρξης της κοινωνίας. Το '68 εισήγαγε στις κοινωνικές συμπεριφορές, στον τρόπο σκέψης των ανθρώπων, μια ριζοσπαστικότητα και μια αισθαντικότητα που επιστρέφουν περιοδικά. Τις είδαμε ολοζώντανες να επιστρέφουν με το εργοστασιακό αντάρτικο τα πρώτα χρόνια του '70, με τους προλεταριακούς αγώνες στις γειτονιές, με τον φεμινισμό, με το '77»* (Scalzone, 2019: 107).

Η στρατηγική της έντασης

Το εργατικό και φοιτητικό κίνημα του 1968-69 είχε τη μεγαλύτερη επίδρασή του μέσα στα εργοστάσια, αλλά επιδίωκε επίσης να αλλάξει την κοινωνία συνολικά. Με άλλα λόγια, ήταν πολιτικό. Τον Νοέμβριο στο Μιλάνο, οι πολιτικές του πτυχές ήταν όλο και πιο φανερές. Δύο διαδηλώσεις έληξαν σε βίαια επεισόδια στους δρόμους. Ο βιομηχανικός ανταγωνισμός, διατυπωνόταν ολοένα και περισσότερο με όρους «νόμου και τάξης» στις ομιλίες των πολιτικών και τις αναφορές των μέσων ενημέρωσης (Della Porta, 1995: 192). Το αίσθημα μιας «κατάστασης πολέμου» που επικρατούσε στα εργοστάσια, αντανakλούσε άμεσα στην κοινωνία συνολικά. Υπήρχε μια μετάβαση από έναν ηθικό πανικό, όπου οι «εξτρεμιστές» είχαν ταυτιστεί ως οι «ταραχοποιοί», σε ένα γενικότερο πανικό για την κοινωνική τάξη, όπου η βία είχε ταυτιστεί ως σύμπτωμα ενός πιο ευρύτερου κακού (Lumley, 1983: 227).

Η καταστολή, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, είναι μια αναμενόμενη αντίδραση στην αντιπαράθεση, με σχετικά προβλέψιμες συνέπειες. Γενικά, σκληραίνει την αντίσταση εκ μέρους των απειλούμενων κοινοτήτων, ενθαρρύνει την αποφυγή της παρακολούθησης και τις αλλαγές στην τακτική, από καλά

οργανωμένους δρώντες, ενώ αποθαρρύνει τη μαζική κινητοποίηση ή δράση, από άλλα κομμάτια του κινήματος. Η καταστολή μπορεί να είναι επιλεκτική όμως στην οποία περίπτωση, απομονώνει τις πιο μαχητικές ομάδες και αποκλείει από αυτές, τα επιτρεπτά ή ανεκτά μέσα αντιπαράθεσης. Επιπρόσθετα μπορεί να είναι γενικευμένη, στην περίπτωση αυτή, ρίχνει τους μετριοπαθείς στην αγκαλιά των ακραίων (McAdam et al., 2004: 69).

Οι σχέσεις μεταξύ των διαδηλωτών και της αστυνομίας χειροτέρευαν με την πάροδο του χρόνου, ενώ οι μάχες μεταξύ των ριζοσπαστικών πλευρών του κινήματος και των νεοφασιστών, πυροδότησαν την εξέλιξη των πολιτικών συγκρούσεων. Ταυτόχρονα, αναπτύχθηκαν φήμες για συνεργασία μεταξύ αξιωματούχων της αστυνομίας και νεοφασιστών, υπονομεύοντας την εμπιστοσύνη των κινηματικών δρώντων στο κράτος. Η στρατηγική ελέγχου και επιβολής των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους είχε γίνει γνωστή – όχι μόνο στους κύκλους της αριστεράς – ως «η στρατηγική της έντασης» (Della Porta, 1995: 60).

Η βία δεν προερχόταν πλέον μόνο από μια μειοψηφία (Μαοϊστές, εξτρεμιστές, το CUB κλπ.), αλλά η ίδια η ένταση του βιομηχανικού και κοινωνικού αγώνα, συνέβαλε στην επιδείνωση της βίας. Κατά το Θερμό Φθινόπωρο, ο εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας στα εργοστάσια μειωνόταν είτε από τις κοπάνες, είτε εξαιτίας των απεργιών, στάσεων εργασίας, διακοπών της γραμμής παραγωγής ή ακόμα και πρόωρης αναχώρησης πριν τη λήξη της βάρδιας. Η κατάσταση μεταξύ εργατών και ιδιοκτητών ήταν τόσο τεταμένη που είχαν οργανωθεί οι «ομάδες με τα κόκκινα μαντίλια»⁴², οι οποίες, όταν υπήρχε απειλή προς τους εργάτες, κινούνταν συχνά με χρήση βίας κατά των επιστατών και των αφεντικών (Katsiaficas, 2007: 57). Τα συνδικάτα και το ΙΚΚ, κατηγορήθηκαν για την προώθηση της βίας αυτής. Για τις συντηρητικές δυνάμεις, η κοινωνία έπρεπε να σωθεί από τα ίδια τα κοινωνικά κινήματα. Προς το τέλος του 1969, υπήρξε συντονισμένη προσπάθεια να αποδοθούν οι ευθύνες των κοινωνικών προβλημάτων στο βιομηχανικό μέτωπο και την κοινωνική αναστάτωση. Οι κρατικοί μηχανισμοί προειδοποιούσαν ότι, αν δεν ληφθούν αποφασιστικά μέτρα, τα πράγματα θα επιδεινωθούν, προτείνοντας άμεσες και αποφασιστικές ενέργειες για την επαναφορά της έννομης τάξης (Lumley, 1983: 227).

⁴² Αποτελούνταν από εργάτες που κάλυπταν με ένα κόκκινο μαντίλι τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους ώστε να μην αναγνωρίζονται από την εργοδοσία και δρούσαν ως εμπροσθοφυλακή για να αποτρέψουν πιθανά προβλήματα κατά του εργοστασιακού κινήματος.

Όμως, τότε τα βίαια επεισόδια επιβλήθηκαν στο συγκρουσιακό ρεπερτόριο δράσης; Η πρώτη διαδήλωση με βίαιες συγκρούσεις μεταξύ αστυνομίας και διαδηλωτών πραγματοποιήθηκε στις 6 Νοεμβρίου του 1969, στη Λεωφόρο Σεμπιόνε του Μιλάνο, ως διαμαρτυρία κατά της ραδιοφωνικής και τηλεοπτικής κάλυψης των βιομηχανικών συγκρούσεων από την RAI⁴³. Οι διαδηλωτές κρατούσαν πλακάτ που έγραφαν: «RAI - η φωνή των αφεντικών». Αρκετοί εργάτες από μεγάλα εργοστάσια, όπως η Pirelli, οδηγήθηκαν στη σύλληψη και τη φυλάκιση, προκαλώντας ένα κύμα αλληλεγγύης από τα εργοστάσιά τους, έξω από τα γραφεία της τοπικής αστυνομίας. Η L'Unita ανέφερε ότι, την επόμενη μέρα, τα συνδικάτα πραγματοποίησαν συναντήσεις σε όλα τα εργοστάσια, απαιτώντας τον αφοπλισμό της αστυνομίας, καθώς η ίδια ήταν υπεύθυνη για τα επεισόδια. Ωστόσο, σύμφωνα με την εφημερίδα Corriere della Sera, η ευθύνη αποδιδόταν σε μια «φανατική μειονότητα εκτός του εργατικού κινήματος», η οποία ευθυνόταν για τη «νέα έκρηξη βίας» (Lumley, 1983: 227).

Η δεύτερη διαδήλωση πραγματοποιήθηκε στις 19 Νοεμβρίου στην Οδό Λάρκα, η οποία μετατράπηκε σε πεδίο μάχης μεταξύ αστυνομίας και διαδηλωτών, μετά από τη γενική απεργία για τη μεταρρύθμιση της κατοικίας. Η διαδήλωση, μέσα από τις σφοδρές μάχες, άφησε πίσω της έναν νεκρό αστυνομικό. Η εφημερίδα του ΙΚΚ, η L'Unita, κατηγόρησε ξανά την αστυνομία: «Η ευθύνη για το περιστατικό βαρύνει εξ ολοκλήρου τις αρχές της αστυνομίας». Η συμμετοχή των διαδηλωτών περιγράφηκε ως «σοβαρή, συνετή και υπεύθυνη», ενώ η αστυνομική καταστολή θεωρήθηκε ως «άγρια». Σε σύμπλευση με τις απόψεις της L'Unita, ήταν και κάποιοι εργοστασιακοί εργάτες. Για παράδειγμα, μετά τα γεγονότα στη Sit Siemens, επτά χιλιάδες εργάτες ψήφισαν υπέρ της παραίτησης του υπουργού εσωτερικών, της απελευθέρωσης όλων των συλληφθέντων και της πλήρους απαγόρευσης στην αστυνομία να παρίσταται στις διαδηλώσεις (Lumley, 1983: 228).

Η Potere Operaio καλούσε σε μια γενική και μαζική εξέγερση, μια τακτική που θα την οδηγούσε και στη διάλυσή της. Το Μιλανέζικο Φοιτητικό Κίνημα, από την άλλη πλευρά, τάχθηκε υπέρ της πρότασης της επίσημης αριστεράς, αποδεχόμενο την πολιτική αυτοσυγκράτησης, ενώ πήρε αμυντική στάση απέναντι στην κατασταλτική βία. Η Lotta Continua, προώθησε μια μέση λύση. Από τη μία πλευρά,

⁴³ RAI Internazionale (Διεθνές Τηλεοπτικό Δίκτυο Ιταλίας).

παραδεχόταν πως ο εχθρός είναι πάνοπλος και θα έπρεπε να υπάρξει ένα μακροχρόνιο στρατηγικό σχέδιο, ενώ από την άλλη, στήριζε την ένοπλη βία. (Tarrow, 1989: 284). Οι επιθέσεις στην ιδιοκτησία ήταν συχνές. Μερικές από αυτές ήταν αποτέλεσμα προγραμματισμένων μυστικών ενεργειών, όπως η καύση των ελαστικών της Pirelli. Η L.C. θεωρούσε τη βία πάντα ως αναγκαιότητα, κυρίως ως αμυντική βία που θα προέρχεται από τις μάζες και θα στρέφεται κατά της αστυνομικής καταστολής και των επιθέσεων από τους φασίστες. Έπειτα όμως από τη δολοφονία του αστυνομικού Calabresi, η οργάνωση κάλεσε τα μέλη της να θεωρήσουν την πράξη αυτή ως δίκαιη πολιτική ενέργεια (στο ίδιο, 283). Η L.C., επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από το Θερμό Φθινόπωρο και το επίπεδο της σύγκρουσης που αυτό προκάλεσε στο δρόμο. Για τον λόγο αυτό, διαρκώς βρισκόταν τότε στην πλευρά της θεσμοποίησης και τότε στην εξτρεμιστική στροφή. Η ιστορία της, από την οργάνωση στο κόμμα και τα ένοπλα παρακλάδια, θα αναλυθεί στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

Ενώ για το κίνημα η υιοθέτηση της βίας ήταν κυρίως εκφραστική και μόνο μειοψηφικό κομμάτι του ευρύτερου αγώνα την υιοθετούσε, κατά τη διάρκεια και πριν από το Θερμό Φθινόπωρο, υπήρξαν κάποιες «μυστικές» επιχειρήσεις από ομάδες της άκρας δεξιάς, οι οποίες είχαν ως στόχο τη στρατηγική χρήσης βίας, για να προκαλέσουν αντίδραση εναντίον του κινήματος. Περίπου ενενήντα έξι φασιστικά επεισόδια σε γραφεία της αριστεράς, πραγματοποιήθηκαν μεταξύ των αρχών Ιανουαρίου και της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1969, ενώ άλλες πενήντα επιθέσεις με βόμβες φέρουν «υπογραφή» αριστερών ομάδων, που συνήθως αξιωνόνταν ως εμπνευσμένες από αναρχικούς (Lumley, 1983: 229-230). Στις 12 του Δεκέμβρη, τοποθετήθηκαν βόμβες στη Αγροτική Τράπεζα του Μιλάνο (στην Πιάτσα Φοντάνα) και στον Κεντρικό Σιδηροδρομικό Σταθμό, έχοντας δώδεκα νεκρούς ως αποτέλεσμα. Οι στόχοι, φαινομενικά, επιλέχθηκαν ως στόχοι κατά της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας. Αυτή ήταν η υπόθεση που έκανε η αστυνομία, η οποία συνέλαβε κάποιους γνωστούς αναρχικούς ακτιβιστές (Wright, 2012: 158).

Οι βομβιστικές επιθέσεις, οι οποίες συνέβησαν τέσσερις μέρες μετά την υπογραφή της συλλογικής σύμβασης του τομέα των τεχνικών εργαζομένων του δημοσίου και σε μια περίοδο όπου οι απεργίες κατά του ιδιωτικού τομέα είχαν αυξηθεί, μπορούσαν να ερμηνευθούν μόνο ως πολιτικό γεγονός. Η *Corriere della Sera*, ακολουθώντας τις δηλώσεις της αστυνομίας, κατηγόρησε τους αναρχικούς. Η έκδοση της 17ης Δεκεμβρίου, φέρει μια φωτογραφία του Pietro Valpreda – ενός από

τους συλληφθέντες – να κάνει χαιρετισμό με σφιγμένη γροθιά, με τη λεζάντα κάτω από τη φωτογραφία να αναφέρει: «*Η προπαγάνδα του τρόμου*» (Lumley, 1983: 230). Μετά τις συλλήψεις και τις ανακρίσεις, η συνέχεια της συγκεκριμένης ιστορίας, είναι λίγο πολύ γνωστή⁴⁴.

Τον «τυχαίο θάνατο ενός αναρχικού» ακολούθησε ένα κύμα βίαιης καταστολής του κοινωνικού κινήματος από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς, στο σύνολο της επικράτειας, και μια εντατικοποίηση των ακροδεξιών δράσεων. Για μια στιγμή, υπήρξε η εντύπωση πως το κίνημα έφτασε στο τέλος του και πως ήρθε, μετά από σχεδόν δέκα χρόνια, το κλείσιμο του συγκρουσιακού κύκλου. Όμως, τα πράγματα ήταν λίγο διαφορετικά. Η σφαγή στην Πιάτσα Φοντάνα αποτέλεσε ένα σοβαρό πλήγμα για την άκρα αριστερά. Ωστόσο, όπως συμβαίνει με πολλές πολιτικές καταστροφές, παρείχε επίσης ευκαιρίες για ενότητα και προπαγάνδα, πέρα από το συνηθισμένο ακροατήριό της αριστεράς. Αρχικά, αποσβολωμένες από τη βομβιστική επίθεση, οι εξωκοινοβουλευτικές ομάδες αντέδρασαν τόσο στο «άλμα» του Pinelli όσο και στις υποψίες τους ότι ο Βαλπρέντα είχε ενοχοποιηθεί, χρησιμοποιώντας στο έπακρο τους δύο βασικούς τους πόρους: τη δημοσίευση και την κινητοποίηση (Tarrow, 1989: 298).

Το Θερμό Φθινόπωρο, σύμφωνα με τον Tronti (2012: 15) «*ήταν ένα αυθόρμητο κίνημα και αυτό αποτελούσε και το βασικό χαρακτηριστικό του αυτοπεριορισμού του. Το 1968 γεννήθηκε στο Μπέρκλεϋ και βαπτίστηκε στο Παρίσι. Έφτασε στην Ιταλία ακόμα νέο και ήδη ώριμο, ανάμεσα στους εργαζόμενους και το ΙΚΚ, ακριβώς εκεί όπου είχαμε θέσει τους εαυτούς μας. Ο Εργατισμός, οδήγησε το 1968 πέρα από τις βασικές υποθέσεις του. Το 1969, το θέμα δεν ήταν η αντιεξουσία, αλλά ο αντικαπιταλισμός. Οι εργάτες και το κεφάλαιο βρέθηκαν φυσικά αντιμέτωποι. Με το Θερμό Φθινόπωρο, οι μισθοί είχαν άμεσο αντίκτυπο στα κέρδη, η ισορροπία της εξουσίας μετατοπίστηκε προς όφελος των εργατών και προς το μειονέκτημα των αφεντικών. Η έννοια της εργατικής εξουσίας πήρε ένα γενικό κοινωνικό χαρακτήρα*».

⁴⁴Στις 13 Δεκεμβρίου, συνελήφθησαν εικοσιεπτά αριστεροί, κυρίως αναρχικοί, και ένας από αυτούς, ο Giuseppe Pinelli, θεωρήθηκε ύποπτος ότι βρισκόταν κοντά στην τράπεζα το πρωί της επίθεσης. Ο Pinelli μεταφέρθηκε στην αστυνομία για ανάκριση. Σύμφωνα με την αστυνομία, όταν «αποδείχθηκε ψευδές το άλλοθί του», ο Pinelli πήδηξε από ένα παράθυρο του τέταρτου ορόφου και έπεσε στην αυλή. Πέθανε στο νοσοκομείο μία ώρα αργότερα, ενώ η αστυνομία του είχε αποδώσει την ευθύνη για τη βομβιστική επίθεση στην Αγροτική Τράπεζα (BBC, History Hour program, 2017).

Τα αποτελέσματα του Θερμού Φθινοπώρου, ήταν κατά βάση δύο. Πρώτον, οι εργατικοί αγώνες οδήγησαν σε ένα άλμα στην εθνική κοινωνική συνείδηση και σε ένα πολιτικό κάλεσμα για συναίνεση γύρω από το μεγαλύτερο κόμμα της αντιπολίτευσης, που εξακολουθούσε να θεωρεί τον εαυτό του επισήμως ως το κόμμα της εργατικής τάξης. Δεύτερον, η βίαιη αντίδραση του συστήματος, το οποίο χρησιμοποίησε όλες τις αμυντικές του στρατηγικές, από νομικές παραχωρήσεις έως την κρατική τρομοκρατία, από τη μυστική υπηρεσία έως την κοινωνική συμβιβαστικότητα. Η επιθετική αντίδραση του συστήματος στο χτύπημα που δέχτηκε από το Θερμό Φθινόπωρο, ξεσήκωσε το κίνημα και το έκανε να αλλάξει πορεία. Η θεσμοποίηση ή η εξτρεμιστική δράση, φάνταζαν ως ένα σταυροδρόμι που κλήθηκε το κίνημα να επιλέξει. Η πρώτη πορεία, αυτή της θεσμοποίησης, αποτυπωνόταν ως μια μορφή ήττας για τους διεκδικητές, μετά τα τόσα χρόνια αγώνων. Η δεύτερη, αυτή του εξτρεμισμού, φαινόταν να είναι ο μονόδρομος για ένα σημαντικό κομμάτι του κινήματος. Από εκεί και πέρα, θα προέκυπτε μια άλλη ιστορία, η έκβαση της οποίας θα έθετε, άπαξ και δια παντός, τα θεμέλια για μια εκτεταμένη περίοδο αποσταθεροποίησης τόσο του κινήματος, όσο και του κράτους.

Θεσμοποίηση ή εξτρεμισμός;

Σύμφωνα με τον Tarrow (2011: 206), ενώ οι διαδηλώσεις, οι διαμαρτυρίες και η βία είναι αρχικά συναρπαστικές, καθώς τα κινήματα οργανώνονται, οι ακτιβιστές διαφωνούν για τις μεθόδους και τους στόχους, με αποτέλεσμα να χωρίζονται σε φράξιες, κάτι που συνεπάγεται κινδύνους, προσωπικό κόστος και, τελικά, εξάντληση και απογοήτευση. Το αποτέλεσμα είναι η μείωση της συμμετοχής, κάτι που μπορεί να ενθαρρυνθεί όταν οι πολιτικές αρχές και οι δυνάμεις καταστολής είναι αρκετά έξυπνες ώστε να περιμένουν την εξάντληση να επικρατήσει. Όμως η συμμετοχή δεν μειώνεται με την ίδια ταχύτητα για όλους τους τομείς ενός κινήματος. Αυτοί που βρίσκονται στην «περιφέρεια» ενός συγκρουσιακού κύκλου, λόγω έλλειψης ισχυρού κινήτρου, είναι οι πιο πιθανό να αποχωρήσουν, ενώ εκείνοι που βρίσκονται κοντά στον πυρήνα του κινήματος είναι οι πιο πιθανοί να επιμείνουν. Αυτή η ανισότιμη μείωση της συμμετοχής δημιουργεί ένα δίλημμα για τις ηγεσίες των κινημάτων. Συνειδητοποιώντας ότι η δύναμή τους βρίσκεται στον αριθμό των συμμετεχόντων, μπορεί να αντιδράσουν στη μείωση της συμμετοχής, υιοθετώντας πιο μετριοπαθή αιτήματα, στην προσπάθειά τους να συμβιβαστούν με τους αντιπάλους.

Αντίθετα, για να διατηρήσουν την υποστήριξη των πιο μαχητικών στοιχείων, μπορεί να προσπαθήσουν να διατηρήσουν τη «φωτιά ζωντανή», κάνοντας ριζοσπαστικές αξιώσεις και εντείνοντας την αντιπαράθεση. Σε κάθε περίπτωση, η διαφοροποιημένη μείωση της υποστήριξης οδηγεί σε πόλωση μεταξύ αυτών που είναι πρόθυμοι να συμβιβαστούν με τις αρχές και αυτών που επιδιώκουν τη συνέχιση της σύγκρουσης. Αυτό οδηγεί σε ένα συμπληρωματικό ζευγάρι μηχανισμών: τη ριζοσπαστικοποίηση και τη θεσμοποίηση.

Μετά τα γεγονότα του Θερμού Φθινοπώρου, ξεκινάει στη ουσία μια νέα φάση του συγκρουσιακού κύκλου. Σίγουρα, η κορύφωση του κύκλου είχε περάσει, η μαζική κινητοποίηση είχε αρχίσει να φθίνει και η καταστολή είχε το πάνω χέρι. Πολλοί από τους πρώιμους διεκδικητές, φοβούμενοι την ένταση της καταστολής, άρχισαν να αποστρατεύονται με πολύ μεγαλύτερους ρυθμούς από ότι εμφανίζονταν νέο-στρατευόμενα υποκείμενα. Το φοιτητικό κίνημα μετά το 1969, είχε περάσει σε μια κατάσταση πλήρους ύφεσης, καθώς τα ενεργά του τμήματα είχαν στραφεί στο εργοστάσιο και είχαν ριζοσπαστικοποιηθεί. Οι υπόλοιποι διεκδικητές είχαν επιστρέψει στα σπίτια τους, κυρίως υπό τον φόβο της καταστολής και των

φυλακίσεων. Στον εργοστασιακό τομέα, μετά την καταστολή των αγώνων του 1969 αλλά και των μικρών νικών που πέτυχαν οι διεκδικητές – κυρίως στις συλλογικές συμβάσεις σε κάποια εργοστάσια – τα συνδικάτα και τα κόμματα, είχαν σε μεγάλο βαθμό ανακαταλάβει την εξουσία της αντιπροσώπευσης. Όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Negri (1983: 164): *«Την περίοδο 1971-73, παρουσιάζεται μια έντονη επαναδραστηριοποίηση του συνδικάτου, που καταφέρνει να σταθεροποιήσει τη συμβουλευτική δομή μέσα στα εργοστάσια, καταφέρνει να ανακτήσει κάποια εσωτερικά ερείσματα και να συντηρεί μια μισθολογική δυναμική γενικά παραδεκτή».*

Τα δεδομένα για τις οργανώσεις του Εργατισμού μετά το Θερμό Φθινόπωρο ήταν τα εξής: Αρχικά, οι ομάδες του Εργατισμού, οι οποίες επηρέασαν κινηματικούς δρώντες στα εργοστάσια, βασίστηκαν κυρίως σε πολιτικές διεκδικήσεις μισθολογικών αγώνων. Η σταθεροποίηση μετά τις νέες συλλογικές συμβάσεις, αφαίρεσε αυτό το στρατηγικό διεκδικητικό πλεονέκτημα και το επανέφερε στα χέρια των συνδικάτων. Δεύτερο ζήτημα για τις ομάδες του Εργατισμού ήταν το επίπεδο της καταστολής, καθώς οι εργάτες του εργοστασιακού τομέα, σε μεγάλο βαθμό, αποστρατεύτηκαν και ξαναγύρισαν στη γραμμή παραγωγής και τα συνδικάτα, ως επίσημους φορείς εκπροσώπησης. Ένα τρίτο βασικό ζήτημα, κύριο επακόλουθο των δύο προηγούμενων, είναι το ερώτημα: «ποιος θα είναι ο τρόπος συνέχισης του αγώνα;», καθώς ένα πιθανό τέλος του διεκδικητικού κύκλου φάνταζε όλο και πιο κοντινό στον ορίζοντα.

Το ερώτημα αυτό απαντήθηκε μέσα από δύο διαφορετικές τάσεις στον χώρο του operaismo, αλλά πριν αναλυθούν, κρίνεται σκόπιμη μια παρουσίαση της δεδομένης κατάστασης του χώρου αυτού, μετά τα γεγονότα του 1969. Πως βρίσκει το 1970 τις ομάδες του Εργατισμού; Στις αρχές της δεκαετίας του '70 και μετά το Θερμό Φθινόπωρο, οι ομάδες του Εργατισμού βρίσκονται σε μια εσωτερική κρίση. Η κρίση αυτή είναι πολυπαράγοντική. Αρχικά, η καταστολή, η αποστράτευση και η επιστροφή ενός μέρους του εργατικού δυναμικού στα συνδικάτα, οδήγησαν σε μια περεταίρω ριζοσπαστικοποίηση τους εναπομείναντες διεκδικητές. Ένα άλλο ζήτημα των ομάδων είναι ότι οι αγώνες από τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, είχαν δημιουργήσει ένα δίκτυο επικοινωνίας, στο σύνολο του ιταλικού κράτους, και είχαν ενισχύσει ποσοτικά και ιδεολογικά, αυτές τις ομάδες, με διεκδικητές. Οι διεκδικητές αυτοί, στη μεγάλη πλειοψηφία τους, είχαν «ωριμάσει» πολιτικά μέσα σε έναν συγκρουσιακό κύκλο, για περίπου 10 χρόνια. Τα υποκείμενα αυτά, κυριολεκτικά,

είχαν απολέσει την προσωπική τους ταυτότητα και είχαν μετατραπεί σε στρατευμένους μαχητές του κινήματος. Η Della Porta και ο Tarrow (1986: 628), προσθέτουν ότι η μεταβολή στις πολιτικές ευκαιρίες, η οικονομία που βρισκόταν σε κρίση αλλά και η προσπάθεια των υπαρχόντων οργανώσεων να διατηρήσουν την κατάσταση και την επιρροή τους, αποτέλεσαν βασικά ζητήματα προς επίλυση για τις ομάδες του Εργατισμού.

Στον ιδεολογικό τομέα, η φιγούρα του εργάτη-μάζα, του βασικού κινηματικού υποκειμένου που ο Εργατισμός θεωρούσε ως την κύρια διεκδικητική φιγούρα, άρχισε να αποδυναμώνεται. Τα γεγονότα του Θερμού Φθινοπώρου, οδήγησαν σε μια μεταρρύθμιση της παραγωγικής διαδικασίας – κυρίως μέσα από απολύσεις μάχιμων εργατών – αλλά και στον κατακερματισμό της εργοστασιακής παραγωγής, σε επιμέρους τμήματα, σε διάφορα σημεία του κράτους, για να αποθαρρύνουν τις διεκδικήσεις. Σε ένα απολογιστικό έντυπο της Primo Maggio στο Τορίνο, σύμφωνα με τους συντάκτες της: «η διαδικασία κατά την οποία το εργοστάσιο *«γίνεται ξανά ένα άγνωστο σύμπαν για τον εργάτη»* έπαιξε σημαντικό ρόλο στον κατακερματισμό του εργάτη-μάζα. Η προγενέστερη συλλογική του ταυτότητα είχε μετατραπεί σε μυριάδες *«αποσπασματικές και αντιφατικές»* οπτικές γωνίες. Απέναντι σ' αυτή τη σύγχυση ήταν πλέον άχρηστες πολλές από τις παλιές τυπολογίες του Εργατισμού για την ταξική συμπεριφορά, αν όχι και η βασική του υπόθεση περί της *«σκληρής υλικότητας της παραγωγής και της σχέσης των εργατών με την εργασία ως κινητήριου άξονα καθορισμού και δόμησης του κοινωνικού ανταγωνισμού»* (Wright, 2012: 255). Η θέσεις αυτές θα συμπύκνωναν με τον πλέον κατάλληλο τρόπο, τα ιδεολογικά και πολιτικά αδιέξοδα του Εργατισμού των αρχών της δεκαετίας του '70.

Οι διαφοροποιήσεις των δυο οργανώσεων

Σύμφωνα με τον Negri (1983: 164-166), η κρίση των ομάδων του Εργατισμού οδήγησε σε δύο στρατηγικές τάσεις. Στη συνδιάσκεψη των ομάδων στη Ρώμη το 1972, αναπτύχθηκε η τάση της αντιεξουσίας και αυτή της διάχυτης Αυτονομίας. Η πρώτη τάση, βαθιά ριζωμένη στα πιο εξτρεμιστικά κομμάτια της Potere Operaio, της Lotta Continua και της Avanguardia Operaia, καλούσε σε μια στρατηγική χρήση της βίας, σε μια γενίκευση της μάχης με ένα πολιτικό πρόγραμμα ενάντιο στο κράτος, με σκοπό την επανάσταση. Η τάση αυτή, βαθιά επηρεασμένη από τον Tronti (αν και ο ίδιος επέστρεψε στο IKK), εξακολουθούσε να έχει ως μοναδικό κέντρο δράσης το εργοστάσιο και τους εργάτες της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας. Η δεύτερη τάση,

αυτή της διάχυτης Αυτονομίας, επηρεασμένη από τον κοινωνικό εργάτη του Negri, καλούσε στη δημιουργία ενός χώρου εντός του κοινωνικού ιστού, διάχυτης και πολύμορφης σύγκρουσης, πράγμα που θα μπορούσε να αποτρέψει την αντιπαράθεση ανάμεσα στην ανάγκη συγκεντροποιημένης σύγκρουσης και στην ακαμψία που επέβαλε στην εργατική τάξη η συνδικαλιστική κυριαρχία.

Οι «δύο εργατισμοί» δεν ήταν καθαρό αποτέλεσμα των γεγονότων μετά το 1969, αλλά αποτελούσαν τις δύο διαφορετικές ιδεολογικές τάσεις που αναπτύσσονταν καθ' όλη την περίοδο τόσο του Θερμού Φθινοπώρου όσο και των αρχών της δεκαετίας του '60. Η διαμάχη εκείνη την περίοδο – μεταξύ της εφημερίδας La Classe (που είχε επιρροή από την Potere Operaio) και την οργάνωση της Lotta Continua στο Τορίνο και την Πίζα – αφορούσε τη διαφορετική οργανωσιακή αντίληψη και τις διεκδικήσεις. Η La Classe, θεωρούσε ότι το εργοστάσιο θα έπρεπε να είναι το κέντρο των διεκδικήσεων, ενώ ο καπιταλισμός αποτελούσε το βασικό οικονομικό πρόβλημα. Για τον λόγο αυτό, ο μισθός θα έπρεπε να είναι το προνομιακό πεδίο διεκδίκησης, καθώς όχι μόνο αφορούσε τους εργάτες, αλλά τα ριζοσπαστικά αιτήματα για τους μισθούς, μπορούσαν να καταστρέψουν το κεφάλαιο και την ιδιοκτησία⁴⁵.

Η Lotta Continua, από την άλλη πλευρά, θεωρούσε ότι μαζί με τις διεκδικήσεις του μισθού – που μόνες τους αποτελούν καθαρά οικονομιστική αντίληψη ενός διεκδικητικού κινήματος – θα έπρεπε να τίθενται και άλλα αιτήματα πάνω στην γραμμή παραγωγής, και αιτήματα εκτός του εργοστασίου (όπως για παράδειγμα η καμπάνια *«Να πάρουμε την πόλη»*, η αυτομείωση, το κόστος διαβίωσης). Επιπροσθέτως, έθετε αιτήματα που αφορούσαν τους μετανάστες, την κατοικία και τα δικαιώματα ομάδων όπως οι φυλακισμένοι, οι άστεγοι και οι επαίτες. Για την Lotta Continua, το σημαντικότερο ήταν η επέκταση των υποκειμενικών πρωτοβουλιών, που θα οδηγούσαν την εργατική τάξη στη διάχυση των διεκδικήσεων, σε κάθε πτυχή της κοινωνίας (Tarrow, 1989: 269). Η οργάνωση, για την Lotta Continua, δεν περιοριζόταν μόνο στο εργοστάσιο αλλά και σε άλλες κοινωνικές ομάδες, στις γειτονιές, στον φεμινισμό και αποτελούσε αυτό που αργότερα θα αναγνωριζόταν ως «η κοινωνικοποίηση της ταξικής πάλης».

⁴⁵Οι απόψεις αυτές, απηχούν τις θέσεις του Tronti στο κείμενο του για την άρνηση της εργασίας (Tronti, 2014:49-74).

Η ενδόρρηξη της Potere Operaio

Το ζήτημα της θεσμοποίησης ή του εξτρεμισμού αποτέλεσε το βασικό πρόβλημα στις αρχές της δεκαετίας του 1970 για την οργάνωση της Potere Operaio, στο σύνολο των κατά τόπους ομάδων της. Μια προσπάθεια επίλυσης του ζητήματος έγινε από τον Antonio Negri ο οποίος, προσπαθώντας να βρει μια συμβιβαστική λύση ανάμεσα στην τάση της διάχυτης Αυτονομίας και του πιο μιλιταριστικού κομματιού εντός της ομάδας, γράφει το κείμενο *«η κρίση του κράτους-σχέδιο, κομμουνισμός και επαναστατική οργάνωση»*. Στο κείμενο αυτό ο Negri, υποστηρίζει ότι το πρόβλημα της οργανωσιακής δομής και της πολιτικής μάχης ενός κινήματος για την εξουσία, είναι ανάλογο με το βαθμό της καπιταλιστικής κοινωνικοποίησης και αυτόνομης εξάπλωσης των εργατικών συμπεριφορών (Negri, 1983: 165). Για τον ίδιο, η διαδικασία που αναπτύχθηκε ως απάντηση στους αγώνες του εργάτη-μάζα τη δεκαετία του '60, ήταν αυτή της αποσύνθεσης της ταξικής σύνθεσης. Η καπιταλιστική αναδιάρθρωση, των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του 1970, κατά τον Negri, είχε ως στόχο την απομόνωση του εργάτη-μάζα εντός του κατακερματισμένου εργοστασίου, μακριά από τη διαδικασία κοινωνικοποίησης της παραγωγής, και από την καινούργια εργατική φιγούρα που εξαπλωνόταν στον κοινωνικό ιστό (στο ίδιο, 193: 167).

Ο Negri, διαβάζοντας τα Grundrisse του Marx, υιοθέτησε την κατηγορία «τάση». Με την «τάση», εννοούσε την ιστορική εκδίπλωση των εσωτερικών αντιφάσεων του κεφαλαίου ως κοινωνικών συγκρούσεων. *«Η τάση δεν είναι σε καμία περίπτωση ένας απαραίτητος και αναπόφευκτος νόμος που διέπει την πραγματικότητα. Η τάση είναι ένα γενικό σχήμα και ξεκινά από μια ανάλυση των στοιχείων που συνθέτουν μια δεδομένη ιστορική κατάσταση. Με βάση αυτήν την ανάλυση, ορίζει μια μέθοδο, έναν προσανατολισμό, μια κατεύθυνση για τη μαζική πολιτική δράση»* (Negri, 1988a: 63). Στα Grundrisse ο Marx, έβλεπε την «τάση» αυτή να ωριμάζει με την πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, καθώς το τελευταίο αναζητούσε τη «τη συνεχή αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας και τη μεγαλύτερη δυνατή μείωση της αναγκαίας εργασίας», που πραγματοποιούνταν με «το μετασχηματισμό των μέσων εργασίας σε μηχανές». Ο Negri αναγνώριζε πως μέσα από αυτή τη διαδικασία μετασχηματισμού, μπορούσε να γίνει κατανοητό το πέρασμα από μια μάζα εξατομικευμένης εργατικής δύναμης, σε ένα ταξικό υποκείμενο που έχει τη μορφή του κοινωνικού ατόμου (Wright, 2012: 166). Ο εργάτης λοιπόν,

απελευθερωμένος από την κάθε ιδιαιτερότητα και κάθε δεσμό με την εργασία του, μπορούσε πια να αποτελεί ένα νέο επαναστατικό υποκείμενο, μια νέα διεκδικητική φιγούρα. Η ίδια η μαρξική κατηγορία της αφηρημένης εργασίας, είχε γίνει η ίδια ένα επαναστατικό υποκείμενο, ο *Operaio Sociale*⁴⁶.

Το ενοποιητικό επιχείρημα του συγγραφέα, ακολουθώντας τα προλεγόμενα, υποστήριζε πως αφού ο εργάτης-μάζα αποδυναμώθηκε και περιορίστηκε στο εργοστάσιο και αφού η παραγωγική διαδικασία από την αλυσίδα παραγωγής, μεταφέρθηκε σε ένα πλέγμα διάχυτης παραγωγής στο κοινωνικό επίπεδο, τότε το πέρασμα του κεφαλαίου από τον εργοστασιακό χώρο στον κοινωνικό ιστό, αποτελούσε και την ευκαιρία συνέχισης του πολιτικού αγώνα και δράσης του εργάτη-μάζα. Μέσα από τη συνέχιση του αγώνα και τη διάχυτη Αυτονομία του στις μητροπόλεις, θα μπορούσαν οι δύο αντιμαχόμενες τάσεις να συγκλίνουν αντί να δρουν ως ανταγωνιστικές (Wright, 2012: 167). Με την αναγνώριση των νέων δεδομένων, θα μπορούσε το κίνημα να προσαρμοστεί και να συνεχίσει τη δράση του, διευρύνοντάς τη στο σύνολο του κοινωνικού ιστού, επεκτείνοντας τόσο τα αιτήματα, όσο και την είσοδο νέων διεκδικητών και άλλων κοινωνικών ομάδων, πέρα από τους εργάτες και τους φοιτητές. Έτσι, το δίπολο εξτρεμισμός ή θεσμοποίηση, δεν θα χρειαζόταν να απαντηθεί υπέρ του πρώτου ή του δεύτερου.

Ο Negri, στη φάση εκείνη, αναγνώριζε ότι ο κλασσικός Εργατισμός, ίσως είχε τη μοναδική ευκαιρία να βρεθεί στην πρωτοποριακή θέση, να οργανώσει και να επεκτείνει ένα νέο κοινωνικό κίνημα. Μετά από δέκα χρόνια εργατικής διεκδίκησης, στις αρχές του '70, όπως και σε άλλα κράτη έτσι και στο ιταλικό, άρχισαν να εμφανίζονται νέα διεκδικητικά κινήματα με αιτήματα πολύ πέρα από τον μισθό ή τις συνθήκες εργασίας. Η *Potere Operaio* όπως και η *Lotta Continua* – ως οργανώσεις καθαρά εργατικές – δεν κατάφεραν αμέσως να αντιληφθούν τις κοινωνικές αλλαγές και τις νέες ανάγκες εντός του κινήματος και, μέχρι τη διάλυσή τους, αναλώνονταν στο ζήτημα της καταστολής και της «αμυντικής χρήσης βίας». Για παράδειγμα, στις αρχές της δεκαετίας του '70, η Fiat για να μπορέσει να ξεπεράσει το Θερμό Φθινόπωρο και τους εργατικούς αγώνες του αντρικού, βαθιά πολιτικοποιημένου, εργατικού κινήματος, προβαίνει στη μαζική πρόσληψη πάνω από δέκα χιλιάδων εργατριών, με μισθούς πολύ μικρότερους από τους άντρες εργάτες. Η P.O., αντί να

⁴⁶ Κοινωνικός εργάτης.

αναγνωρίσει αυτό το νέο συλλογικό υποκείμενο ως δυνητικό φορέα μιας κοινωνικής αλλαγής, καταλήγει να υποστηρίζει πως «είναι καιρός να σταματήσουμε να χύνουμε δάκρυα για τη γυναικεία «ισότητα», ένας όρος που, όπως και οποιοδήποτε «κήρυγμα» για τα δικαιώματα του πολίτη, δεν έχει κανένα κύρος. Το κεφάλαιο έχει ήδη «εξισώσει» τις γυναίκες με τους άντρες στη Μιραφιόρι, βάζοντας τις στη γραμμή παραγωγής» (Wright, 2012: 160).

Για την οργάνωση, το μόνο ζήτημα ήταν πώς αυτό το νέο εργατικό στρώμα θα οργανωνόταν με έναν αντικαπιταλιστικό τρόπο. Τέτοιες συμπεριφορές οδήγησαν πολλές μικρές ομάδες γυναικών στον χώρο τόσο της αριστεράς, όσο και του Εργατισμού, να εγκαταλείψουν τις ομάδες τους και να δομήσουν νέες, με αιτήματα πολύ πέρα από τον μισθό. Το 1972, η πιο σημαντική ομάδα από αυτές ήταν η Lotta Femminista⁴⁷, μια ομάδα στην περιοχή του Βένετο, που δημιουργήθηκε μετά από την απόσχιση του φεμινιστριών από την τοπική Potere Operaio. Η L.F μαζί με τις υπόλοιπες φεμινιστικές οργανώσεις, οργάνωσε ένα μεγάλο αριθμό δραστηριοτήτων, όπως τη δημιουργία ομάδων συζήτησης, κινητοποιήσεις για τη φροντίδα των παιδιών και το δικαίωμα της έκτρωσης (Wright, 2012: 161). Όμως, μέχρι και τη διάλυσή της, η Potere Operaio, έμεινε βαθιά προσκολλημένη στους εργοστασιακούς εργάτες, αρνούμενη να αναγνωρίσει τις νέες πολιτικές ευκαιρίες διεκδίκησης και τα νέα διεκδικητικά υποκείμενα.

Την ίδια περίοδο (1971-72), ο Tronti επεξεργάζεται τη θέση της Αυτονομίας της πολιτικής, υποστηρίζοντας πως η επέκταση της σύγκρουσης στο κοινωνικό επίπεδο δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας κατακερματισμός του κινήματος, μια διάλυση των αγώνων, οι οποίοι δεν είναι σε θέση να αγγίζουν το πολιτικό επίπεδο (Negri, 1983: 174). Για τον ίδιο, οποιοσδήποτε αγώνας δεν έχει ως βάση την πολιτική κεντρικότητα των εργατών, δεν θα πρέπει να συγχέεται με τον Εργατισμό. Όπως είχε υποστηρίξει στο κείμενό του για την άρνηση της εργασίας, κάθε αγώνας έξω από την άμεση παραγωγική διαδικασία, μπορεί και να αποτελεί αγώνα που επιτρέπει στο κεφάλαιο να ξεπεράσει τις υπάρχουσες κρίσεις του. Πάνω σε αυτή τη βάση, άσκησε λίγα χρόνια αργότερα σφοδρή κριτική στο κίνημα της Αυτονομίας, θεωρώντας ότι είχε χάσει το νόημα του Εργατισμού και των διεκδικήσεών του, χωρίς να έχει καμία σχέση ή συνέχεια με αυτόν (Tronti, 2012: 16).

⁴⁷ Φεμινιστική Πάλη.

Ίσως η μόνη υποχώρηση που έκανε η ομάδα λίγο πριν τη διάλυσή της, ήταν το αίτημα για ελάχιστο εγγυημένο μισθό για όλους. Η ομάδα αναγνώριζε πως η σχέση που θα πρέπει να αντικατασταθεί είναι αυτή ανάμεσα στους εργοστασιακούς εργάτες και τους ανέργους, καθώς όπως υποστήριζε, οι εργάτες προσπαθώντας να υπερασπιστούν τη θέση τους, στρέφονταν επιθετικά ενάντια στους ανέργους (Negri, 1983: 165). Το ζήτημα για τους εργατιστές δεν ήταν η κάλυψη της ανεργίας και το αίτημα της δουλειάς για όλους, κάτι που προωθούσαν τα συνδικάτα, καθώς με αυτόν τον τρόπο θα ξανασυνδεόταν ο μισθός με την παραγωγικότητα, μια σχέση που ο Εργατισμός προσπάθησε να διαλύσει καθ' όλη τη δεκαετία του '60.

Βία, διάσπαση και Brigade Rosse

Το 1971, μετά από εμπρησμό στο σπίτι στελέχους του MSI, πεθαίνουν τα δύο παιδιά του. Οι έρευνες κατέληξαν στη σύλληψη δύο υπόπτων από την οργάνωση της P.O. Η οργάνωση, μετά από αυτό, διαχωρίστηκε σε δύο στρατόπεδα, σε αυτό της πλήρους άρνησης του γεγονότος, και σε ένα άλλο που αναγνώριζε το γεγονός ως πολιτική δράση (Della Porta, 1995: 90). Το γεγονός του θανάτου των δύο παιδιών, οδήγησε και πάλι την οργάνωση σε μια συζήτηση γύρω από τη δομή αλλά και το επίπεδο των δράσεων. Μια κεντρική οργάνωση που θα μπορούσε να ασκεί βία, ως μέσο άσκησης πολιτικής, ή την αυτόνομη, διάχυτη οργάνωση της μαζικής πάλης.

Από τις απαρχές του Εργατισμού και της Classe Operaia, το πολιτικό σημείο αναφοράς ταλαντευόταν συνεχώς ανάμεσα σε δύο πόλους, μεταξύ της «μαζικής δουλειάς» και του «κόμματος της πρωτοπορίας». Η οικοδόμηση του ένοπλου κόμματος ποτέ δεν έπαψε να απασχολεί την Potere Operaio. Η στρατηγική της «γενικής σύγκρουσης»⁴⁸ της Lotta Continua, έμελλε να αποτελέσει κύρια στρατηγική και για την ίδια την P.O. Η φράξια του Negri, επηρεασμένη από τις καμπάνιες της Lotta Continua (να πάρουμε την πόλη, της γης οι καταραμένοι), και τις θέσεις του για τη διάχυτη Αυτονομία και τη νέα κοινωνική φιγούρα του Operaio Sociale, προχώρησε στη δημιουργία του περιοδικού Rosso, αποχωρώντας από την οργάνωση. Μια δεύτερη τάση, κυρίως γύρω από τον Scalzone και τον Piperno, επέμενε στη θέση της «οικοδόμησης του κόμματος». Όπως υποστήριζαν οι ίδιοι: *«η αυτονομία της εργατικής τάξης, αν αφεθεί στην τύχη της, συμμορφώνεται με τις καπιταλιστικές σχέσεις*

⁴⁸ Η στρατηγική της γενικής σύγκρουσης, συνίσταται στην επισημοποίηση και την κεντρική οργάνωση των εργοστασιακών επιτροπών, που είχαν δημιουργήσει όλες οι ομάδες, με σκοπό να προστατεύσουν τα μέλη τους από την αστυνομία και τους φασίστες του MSI (Wright, 2012: 175 και Tarrow, 1989: 282).

παραγωγής. Μόνο μια πολιτικοστρατιωτική οργάνωση, προσηλωμένη στην καταστροφή του κράτους, θα μπορούσε να βγει από αυτό το τέλμα» (Wright, 2012: 176).

Οι εσωτερικές ιδεολογικές τριβές για τη συνέχιση του αγώνα, μετά το Θερμό Φθινόπωρο, δεν θα άφηναν την Potere Operaio και την Lotta Continua να δουν ότι το αυτόνομο κίνημα – που άρχισε να αναπτύσσεται τη δεκαετία του 1970 – στρεφόταν σε αναζητήσεις και αιτήματα πολύ μακριά από την κάλυψη των μισθολογικών αναγκών. Το νέο αυτόνομο κίνημα έθετε αιτήματα υποκειμενικά, διαβίωσης, διασκέδασης, αναπαραγωγής του, έξω από τη σχέση του με το κεφάλαιο. Οι ομάδες του Εργατισμού δεν κατάφεραν να αναγνωρίσουν έγκαιρα τις νέες ανάγκες των διεκδικητών, με συνέπεια την απομόνωσή τους και, εν τέλει, την οριστική τους αποδυνάμωση. Όπως υποστηρίζει ο Franco Berardi⁴⁹: «Στους εργοστασιακούς αγώνες και τις κατάληψεις του 1973, η P.O. και η L.C. είχαν περιθωριακή παρουσία. Έτσι, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, υπήρχε η δυνατότητα υπέρβασης εκείνων των οργανώσεων της πρωτοπορίας που είχαν φτάσει πολύ κοντά στην υιοθέτηση ενός παραδοσιακού ρόλου στο εργατικό κίνημα: του ρόλου της αυταρχικής ηγεσίας, της γραφειοκρατικής αδιαλλαξίας απέναντι στο πάθος με το οποίο εκφράζονταν οι νέες ανάγκες, κυρίως από τους νέους» (Katsiaficas, 2007: 64).

Το οριστικό τέλος της οργάνωσης θα ερχόταν το 1973, μετά τα γεγονότα της κατάληψης της Fiat Mirafiori. Εκείνη η κατάληψη, η δομή της και τα επακόλουθά της, επηρέασαν βαθιά και ανέδειξαν τόσο την τάση της αυτονομίας, όσο και του ένοπλου κόμματος. Το Μάρτιο του 1973, μετά από μια μη ικανοποιητική συμφωνία του συνδικάτου με την εργοδοσία, οι εργαζόμενοι ξεκίνησαν έναν αυτόνομο αγώνα, καλώντας σε απεργία μέχρι εσχάτων, η οποία επεκτάθηκε σε όλα τα εργοτάξια της Mirafiori. Μέσα σε αυτή την κατάληψη, εμφανίστηκαν νέα μοντέλα συμπεριφοράς που προέρχονταν από την καθημερινή ζωή των προλεταρίων νέας φουρνιάς, όχι πια εργατών του νότου, αλλά νέων μητροπολιτών του Τορίνο και του Πιεμόντε. Οι νέοι διεκδικητές, είχαν διαμορφωθεί πολιτικά από τους φοιτητικούς αγώνες του 1967-69 και από τις συνελεύσεις γειτονιάς (Balestrini, Moroni, 2008: 6-7). Οι νέοι, απαλλαγμένοι από τις προοδευτικές ιδεολογίες, την πίστη στο σοσιαλισμό και στους επίσημους φορείς εκπροσώπησης, χωρίς κανέναν σεβασμό στους μύθους της

⁴⁹ Ήταν ένα από τα εξέχοντα στελέχη της δεύτερης γενιάς διεκδικητών του χώρου της Autonomia Operaia από την Bologna, γνωστός με το ψευδώνυμο Bifo.

προλεταριακής επανάστασης, θα αποτελέσουν και το νέο πολιτικο-πολιτιστικό φαινόμενο της Αυτονομίας.

Η Potere Operaio, αναγνώρισε σε αυτή την κατάληψη ότι: *«η απεργία μέχρι εσχάτων, μεταμορφώθηκε σε ένοπλη κατάληψη [...] οι εργάτες, ανακαλύπτουν την αποτελεσματικότητα της άμεσης άσκησης της εξουσίας [...] το κόμμα της Mirafiori, φτιάχτηκε για να δείξει την αδυναμία των καπιταλιστών να χρησιμοποιήσουν τα εργαλεία της καταστολής και της αναδιάρθρωσης»* (Balestrini, Moroni, 2008: 9). Για την τάση του εξτρεμισμού, το άλμα είχε γίνει, η ένοπλη δράση αποτελούσε την απάντηση για τη συνέχιση του αγώνα. Η παλιά συμπάθεια μερικών μελών της Potere Operaio προς τις Ερυθρές Ταξιαρχίες – οι οποίες είχαν μια милитарιστική δομή και μια λογική του κόμματος της πρωτοπορίας – ήδη από το Θερμό Φθινόπωρο του 1969, θα τους οδηγούσε εν τέλει το 1973, στη συστράτευση.

Πολύμορφη δράση, εξτρεμισμός και θεσμοποίηση, η περίπτωση της Lotta Continua

Η Lotta Continua καθ' όλη της διάρκεια της ύπαρξής της, ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις πολιτικές επιλογές του Adriano Sofri. Η οργάνωση συχνά ταλαντευόταν μεταξύ του βίαιου αυθορμητισμού και τη θεσμική νομιμότητα. Στο συνέδριό της στο Ρίμινι το 1972, αναγνώριζε ότι θα έπρεπε να υπάρξει επαναστατική βία – ενάντια στην καταστολή και το MSI – τόσο από τις μάζες όσο και από την πρωτοπορία. Το 1973 όμως, κάποια κομμάτια της οργάνωσης, θεωρούσαν ως μεγάλο στρατηγικό λάθος τη χρήση βίας και στράφηκαν προς μια εκλογική στρατηγική, κάτι που ώθησε την ομάδα του Μιλάνο σε απόσχιση, υποστηρίζοντας ότι πρέπει να εξακολουθήσουν να χρησιμοποιούν τη βία ως μορφή αυτοάμυνας και να επιμείνουν στην εκπροσώπηση της εργατικής τάξης. Το 1973, όπως παρουσιάστηκε, αποτέλεσε κρίσιμη χρονιά για τις ομάδες του κλασσικού Εργατισμού, καθώς μετά τη διάλυση της Potere Operaio, η Lotta Continua, οδηγήθηκε προς τις πολιτικές της θεσμοποίησης (Della Porta, 1995: 92). Όμως ποιος ήταν ο δρόμος που διένυσε η ομάδα από το 1969 μέχρι και τη διάλυση της το 1976, και την προσχώρηση μελών της στην Prima Linea⁵⁰;

⁵⁰ Πρώτη Γραμμή.

Οι καμπάνιες

Η οργάνωση, προσπαθώντας σε μόνιμη βάση μετά το 1969 να προσελκύσει νέους διεκδικητές, να παραμείνει στη δημόσια σφαίρα και να διατηρήσει το επίπεδο της σύγκρουσης, ξεκίνησε μια σειρά από καμπάνιες μακριά από τους εργοστασιακούς χώρους. Η κάθε μια από αυτές τις καμπάνιες – στην προσπάθεια της οργάνωσης προς μια περεταίρω κινητοποίηση διεκδικητικών ομάδων – στρεφόταν γύρω από κάποιο συγκεκριμένο θέμα, κοινωνικούς δρώντες ή ζητήματα εφαρμογής της πολιτικής.

Της γης οι καταραμένοι

Μετά το Θερμό Φθινόπωρο και την κατακόρυφη αύξηση της χρήσης βίας, πολλοί διεκδικητές βρέθηκαν με εξαντλητικές ποινές στη φυλακή. Την ίδια τύχη είχε και ο ιδρυτής της οργάνωσης, ο Adriano Sofri, ο οποίος συνελήφθη μετά από μια εξέγερση στο Τορίνο. Με δεδομένο ότι, μετά το 1969, ποινικοί και «πολιτικοί» κρατούμενοι βρίσκονταν στις ίδιες φυλακές της ιταλικής επικράτειας, οδήγησε την οργάνωση, στο να αναγνωρίσει σε αυτό το κοινωνικό υποκείμενο (τους ποινικούς κρατούμενους) την έμφυτη συγκρουσιακότητα που το διακατέχει και το μίσος του κατά των δυνάμεων καταστολής. Οι φυλακισμένοι αποτέλεσαν για την οργάνωση την κατάλληλη ευκαιρία για την «κοινωνικοποίηση της ταξικής πάλης» (Tarrow, 1989: 277).

Η L.C. θεωρούσε ότι ο εγκλεισμός, έδινε τη δυνατότητα στους κρατουμένους να αναπτύσσουν την αλληλοβοήθεια και την αλληλεγγύη και να εξεγείρονται ενάντια στην πιο βαριά μορφή καταστολής, το σωφρονιστικό σύστημα. Στις αρχές του 1970, οι πρώτες δυναμικές εξεγέρσεις έκαναν την εμφάνισή τους στις φυλακές της Νάπολη και του Μιλάνο, με τα αιτήματα των κρατουμένων να επικεντρώνονται κυρίως στις συνθήκες κράτησης και διαβίωσης. Οι κρατούμενοι, αφού κατέλαβαν τα κτήρια των φυλακών, προχώρησαν στην ανάρτηση πανό στις στέγες (Radical America, 1973: 14). Η L.C., αναγνωρίζοντας την ευκαιρία για κινητοποίηση, οργάνωσε μια επιτροπή φυλακών για να μπορέσει να διατηρήσει και να ενισχύσει την επικοινωνία μεταξύ έξω και έσω κόσμου. Την ίδια περίοδο η εφημερίδα της οργάνωσης είχε μια μόνιμη στήλη για τα γεγονότα των φυλακών, τα αιτήματα και τις καταγγελίες για τις κρατικές αυθαιρεσίες (Tarrow, 1989: 278).

Η κορύφωση του «κινήματος των φυλακών» σημειώθηκε το 1973, όταν η οργάνωση δημοσίευσε πάνω από εκατόν πενήντα αναφορές για εξεγερσιακά γεγονότα σε φυλακές, προωθώντας ένα κίνημα αλληλεγγύης με στόχο την

αναθεώρηση του σωφρονιστικού συστήματος. Το 1974 εντοπίστηκε από τις αρχές μια ένοπλη οργάνωση πρώην φυλακισμένων κοντά στην Lotta Continua, ενώ την ίδια περίοδο, εντάθηκε το φαινόμενο των απαγωγών, με το κοινοβούλιο να στρέφεται ενάντια σε οποιαδήποτε αναθεώρηση του σωφρονιστικού συστήματος. Τα γεγονότα αυτά μαζί με την άνηση του αντάρτικου πόλης των Ερυθρών Ταξιαρχιών, οδήγησαν την οργάνωση να εγκαταλείψει το «κίνημα των φυλακών», στην προσπάθειά της να διαφυλάξει τα μέλη της από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς (Tarrow, 1989: 278).

Να πάρουμε την Πόλη!

Η καμπάνια αυτή ξεκίνησε για την οργάνωση το 1971, ακολουθώντας την, ήδη από το 1969, προσπάθεια των ομάδων του Εργατισμού να επεκτείνουν τις διεκδικήσεις τους στους τομείς της εργατικής αναπαραγωγής. Βλέποντας πως η κινητοποίηση στους εργασιακούς χώρους άρχισε να μειώνεται μετά το 1969 και σε συνδυασμό με την επάνοδο των συνδικάτων, ως φορείς εκπροσώπησης μέσα στα εργοστάσια, η Lotta Continua, στράφηκε στις ανάγκες των αδύναμων στρωμάτων της μητρόπολης. Η καμπάνια η οποία αναπτύχθηκε σε ένα ολόκληρο κίνημα, αυτό της «αυτομείωσης», αφορούσε ζητήματα στέγασης, κοινωνικών υπηρεσιών και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης. Για την οργάνωση, κάθε νίκη εντός του εργοστασιακού τομέα οδηγούσε σε μια περεταίρω επιβάρυνση των συνθηκών διαβίωσης στις πόλεις, όπως η αύξηση των ενοικίων και των τιμολογίων των οργανισμών κοινής ωφέλειας. Οι κοινωνικές υπηρεσίες όπως τα νοσοκομεία, τα σχολεία και η στέγαση, ρυθμιζόνταν με βάση τις ανάγκες των ιδιοκτητών των εργοστασίων και, με τον τρόπο αυτό, η οργάνωση των διεκδικήσεων στις πόλεις, αποτελούσε επιτακτική ανάγκη. Έτσι, οι εξαρτημένες από την εργασία κατώτερες κοινωνικές ομάδες, οδηγούνταν προς την αναζήτηση νέων μορφών δράσης, νέων αιτημάτων, τακτικών αλλά και τρόπων αυτοοργάνωσης ενάντια στην επίθεση του κεφαλαίου στον κοινωνικό ιστό (Radical America, 1973: 79).

Οι διεκδικητές των πόλεων, με τη βοήθεια ενός δικτύου που είχε ήδη διαρθρώσει η οργάνωση σε ολόκληρη τη χώρα, προχωρούσαν σε απεργίες ενοικίου ενάντια στις εξώσεις και στα υψηλά ενοίκια που αδυνατούσαν να πληρώσουν. Οι απεργίες αυτές οργανώνονταν από γειτονιά σε γειτονιά, μέσα από συνελεύσεις των κατοίκων, τις εφημερίδες, τα φυλλάδια ενημέρωσης και τις πορείες κατά του ενοικίου (Lotta Continua, 1973: 9). Τα ακριβά ενοίκια όμως, «άδειαζαν» και έναν μεγάλο αριθμό κατοικιών, με την οργάνωση να προωθεί την κατάληψη αυτών των κατοικιών,

από οικογένειες και αστέγους που δεν μπορούσαν να πληρώσουν το ενοίκιο. Το κίνημα χρονικά επεκτάθηκε και πέρα από την ίδια την Lotta Continua και έγινε ίσως το σημαντικότερο σημείο αναφοράς για τις νέες οργανώσεις της Αυτονομίας. Για παράδειγμα, το 1974 στο Τορίνο, εξακόσιες οικογένειες από τη Fiat Mirafiori κατέλαβαν κτήρια για να κατοικήσουν, ενώ στην Ρώμη, ο αριθμός αυτός έφτασε τις τέσσερεις χιλιάδες. Το 1976 και ενώ η Lotta Continua είχε φτάσει στο τέλος της, η Μιλανέζικη Αυτονομία, οργάνωσε πάνω από εκατό καταλήψεις στέγασης και πέντε χιλιάδες οικογένειες, εγκαταστάθηκαν σε κατειλημμένα σπίτια (Κατάληψη Φάμπρικα Υφανέτ, 2010: 19). Παρόλο που από το 1951 έως και τη δεκαετία του '70, πάνω από δέκα εκατομμύρια άνθρωποι είχαν εγκαταλείψει την αγροτική παραγωγή και είχαν εγκατασταθεί στις μεγάλες πόλεις, δεν έγιναν ποτέ τα απαραίτητα έργα και οι υποδομές για να καλυφθούν οι ανάγκες αυτές. Χαρακτηριστικά, ο Katsiaficas (2007: 59) αναφέρει πως: *«οι άνθρωποι κοιμούνταν ομαδικά σ' ένα δωμάτιο και όσο οι παραγκουπόλεις διευρύνονταν, τόσο εξαπλώνονταν οι καταλήψεις άδειων κτηρίων»*. Υπολογίζεται πως από το 1969 και μέχρι το 1977, υπήρξαν στο ιταλικό έδαφος, πάνω από είκοσι χιλιάδες καταλήψεις στέγης (Cherki, Wieviorka, 1980: 73).

Το κίνημα της αυτομείωσης δεν έμεινε μόνο στο ζήτημα της κατοικίας αλλά οργανώθηκε γύρω από ένα εύρος κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών όπως το ηλεκτρικό ρεύμα, τα εισιτήρια των μέσων μαζικής μεταφοράς και η υγεία. Στην περίπτωση των λογαριασμών του ηλεκτρικού ρεύματος, σε διάφορες γειτονιές των μεγάλων πόλεων, δημιουργήθηκαν επιτροπές γειτονιάς που στόχο είχαν να οργανωθούν για να προστατευτούν από τις τιμολογιακές αυξήσεις. Στη Ρώμη για παράδειγμα, οι αυτόνομες εργατικές επιτροπές, οι Volsci⁵¹, είχαν αρκετά μέλη που εργάζονταν στην τοπική κρατική επιχείρηση παραγωγής και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας (ENEL)⁵² και αυτό τους έδινε τη δυνατότητα να επανασυνδέουν το ρεύμα σε όσες οικογένειες το έκοβε η εταιρία. Οι Volsci είχαν καταφέρει να πείσουν ένα σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού, να αρνηθεί να πληρώσει τις νέες αυξήσεις των τιμολογίων του ρεύματος και να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους στην τιμή του βιομηχανικού ρεύματος, το οποίο κόστιζε περίπου το ¼ της τιμής της οικιακής

⁵¹ Ονομάστηκαν Volsci από την ομώνυμη οδό όπου βρισκόταν η έδρα της επιτροπής, αργότερα οι «Volsci», ως ομάδα της Οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας, θα αποκτήσουν σημαντικό ρόλο στα γεγονότα της ρωμαϊκής Αυτονομίας μέσα από τις καταλήψεις και το αυτόνομο ραδιόφωνο Radio Onda Rossa. Η οργάνωση των Volsci, θα αποτελέσει και μια από τις οργανώσεις που στήριζαν ενεργά την επιλογή μέρους του κινήματος στη χρήση επιθετικής βίας, επηρεασμένοι πολιτικά από τις τακτικές της Lotta Continua (Wright, 2012: 189, I Volsci, 2014: 247-250).

⁵² Ente Nazionale per L'Energia Elettrica (Εθνική Υπηρεσία Ηλεκτρικής Ενέργειας).

χρήσης. Το αίτημα αυτό αποτελούσε και μια άμεση κριτική στα συνδικάτα, τα οποία πρότειναν μείωση της τιμής κατά 50% (Wright, 2012: 189-190).

Ως προς το ζήτημα των μέσων μαζικής μεταφοράς, μια μέρα των αρχών του Αυγούστου του '74, εκατοντάδες εργάτες συνειδητοποίησαν ότι το εισιτήριο του λεωφορείου από Πινερόλο για Τορίνο είχε αυξηθεί σχεδόν κατά 30%, λίγοι θα προέβλεπαν όμως πως ένα τέτοιο γεγονός, θα αποτελούσε τη σπίθα για ένα νέο κύμα κοινωνικών αγώνων. Η αύξηση των εισιτηρίων που αποφασίστηκε από τη διεύθυνση της εταιρίας μεταφορών στη διάρκεια των καλοκαιρινών διακοπών, θεωρήθηκε από τους εργάτες ως μια ύπουλη πρόκληση.

Εντός λίγων ημερών, άρχισαν να οργανώνονται δράσεις και να κινητοποιούνται μεγάλα κομμάτια των εργατών του Τορίνο. Οι διεκδικητές έστησαν τραπεζάκια στο τερματικό σταθμό του Πινερόλο με πλακάτ που έγραφαν *«Αρνηθείτε τις αυξήσεις στα εισιτήρια!»*. Πέρα από τις κινητοποιήσεις, οι διεκδικητές εξέδωσαν «εναλλακτικά εισιτήρια» πουλώντας τα στην παλιά τιμή. Η διεύθυνση της εταιρίας απάντησε με άμεση παύση όλων των δρομολογίων των λεωφορείων. Η παύση αυτή είχε ως αποτέλεσμα οι εργάτες του Πινερόλο να μην πάνε στις δουλειές τους και να συνεχίσουν τις κινητοποιήσεις. Το απόγευμα έστειλαν μια αντιπροσωπεία στα τοπικά γραφεία της εταιρίας μεταφορών, η οποία ζήτησε την επιστροφή των τιμών στα παλιά επίπεδα και μέχρι τότε να κάνουν δεκτά τα εισιτήρια που είχαν εκδώσει οι ίδιοι. Το αίτημα μπορεί να μην έγινε άμεσα αποδεκτό αλλά ύστερα από μερικές μέρες πίεσης, η διεύθυνση αποφάσισε την ανάκληση των αυξήσεων στα εισιτήρια.

Όμως η σπίθα είχε ανάψει και οι διεκδικητές δεν επαναπαύθηκαν σε αυτή τη νίκη. Μέσα σε μερικές μέρες παρόμοια γεγονότα έλαβαν χώρα στη ζώνη βαριάς βιομηχανίας γύρω από το Τορίνο. Στις 17 Σεπτεμβρίου, οι τοπικές αρχές εξέδωσαν νέα κατευθυντήρια γραμμή ως προς τα ναύλα των τοπικών δρομολογίων, που έπαιρνε πίσω όλες τις αυξήσεις στα εισιτήρια που είχαν γίνει ή ακόμα και αυτές που είχαν προταθεί (Ramirez, 2009: 17). Επιπρόσθετα, για την κάλυψη των ιατρικών αναγκών, είχαν δημιουργηθεί αυτοοργανωμένες ιατρικές εγκαταστάσεις σε διάφορες πόλεις⁵³, προσφέροντας δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε άτομα που «εξαιρούνταν» από το σύστημα υγείας.

⁵³ Όπως η «κλινική του λαού» στο Σαν Μπασίλιο στη Ρώμη.

Το κίνημα της αυτομείωσης, πέρα από τους ενήλικους κατοίκους των μητροπόλεων που αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες διαβίωσης, επηρέασε και τη νεολαία. Δεν είναι υπερβολικό να ειπωθεί πως το κίνημα βοήθησε στην ανάδειξη μιας νέας μορφής υποκουλτούρας των νεαρών προλετάριων των μητροπόλεων, που έκαναν κτήμα τους μορφές δράσης του κινήματος της αυτομείωσης, εφαρμόζοντάς τες σε διάφορους τομείς της εργατικής αναπαραγωγής. Σε τομείς όπως τα τρόφιμα και η ψυχαγωγία, δημιουργήθηκαν μια σειρά από δράσεις ή δομές με σκοπό την κάλυψη των βασικών αναγκών μέσα από την αυτομείωση. Για παράδειγμα, τα «προλεταριακά ψώνια» ήταν μια συνήθης τακτική που αναπτύχθηκε το 1974, όπου πολλοί νέοι αφαιρούσαν τρόφιμα από τα σούπερ μάρκετ ή ακριβά προϊόντα από πολυτελή καταστήματα και είτε πλήρωναν μόνο ένα συμβολικό μέρος του κόστους των τροφίμων, είτε κανένα (Bifo, 2014: 183). Τα πρώτα «προλεταριακά ψώνια» οργανώθηκαν στις 12 Οκτωβρίου όταν διαδηλωτές εισέβαλαν σε ένα σουπερμάρκετ του Μιλάνο, εξαναγκάζοντας τη διεύθυνση να πουλήσει τα εμπορεύματα φθηνότερα (Wright, 2012: 190). Μέσα από αυτή την τακτική, συχνά τα τρόφιμα κατέληγαν είτε για ίδια χρήση, είτε σε οικογένειες που τα είχαν ανάγκη, είτε στις καταλήψεις που συχνά διέμεναν. Η αυτομείωση εφαρμοζόταν από τα νεολαιίστικα υποκείμενα και σε τομείς όπως τα θέατρα και τα σινεμά ακόμα και στα εστιατόρια, πάλι με την ίδια λογική όπως και στα σούπερ μάρκετ (Κατάληψη Φάμπρικα Υφανέτ, 2010: 11).

Η τελική δοκιμασία του κινήματος της αυτομείωσης έλαβε μέρος στη Σκάλα του Μιλάνο στις 7 Δεκεμβρίου 1976 όταν ένα πλήθος νεαρών Μιλανέζων προλετάριων, θέλοντας να δείξει την έντονη απέχθειά του απέναντι στην κουλτούρα της μπουρζουαζίας, επιτέθηκε στους πλουσίους. Η δράση αυτή δεν ήταν η πρώτη που γινόταν σε αυτό το χριστουγεννιάτικο γκαλά. Στην καρδιά του Θερμού Φθινοπώρου του 1969 οι φοιτητές του Μιλάνο, είχαν κάνει πορεία διαμαρτυρίας έξω από τη Σκάλα του Μιλάνο, εναντιωμένοι στην καταναλωτική κουλτούρα και την πολυτέλεια που εξέφραζε η συγκεκριμένη εκδήλωση (Lumley, 1983: 85). Στην κινητοποίηση του Δεκεμβρίου του '76 όμως, η κατάληξη ήταν πολύ διαφορετική. Στον χώρο της Σκάλας, παρατάχθηκαν χιλιάδες αστυνομικοί με ελάχιστη διάθεση διαλόγου. Ως αποτέλεσμα, οι συγκρούσεις δεν άργησαν να ξεσπάσουν, η βιαιότητα των οποίων οδήγησε σε πάνω από τριακόσιες φυλακίσεις διαδηλωτών και επτά σοβαρούς τραυματισμούς (Bifo, 2014: 182). Το νεολαιίστικο κίνημα, μετά από αυτή τη δράση

με τις καταστροφικές συνέπειες για το ίδιο, έμελλε να οδηγηθεί σε μια περίοδο εσωτερικής κριτικής και απολογισμού, προετοιμάζοντας τη νέα εποχή για το ίδιο το κίνημα της εργατικής Αυτονομίας του '77.

Ο εξτρεμισμός

Τα χρόνια που ακολούθησαν το Θερμό Φθινόπωρο, αποτέλεσαν χρόνια όπου η καταστολή εντάθηκε. Για την ιταλική κοινωνία, η δεκαετία του '70 αποτέλεσε μια δεκαετία γεμάτη ένταση και πολιτική βία. Η πολιτική ιστοριογραφία, πασχίζει για πάνω από σαράντα χρόνια, να ορίσει το τι ήταν αυτή η δεκαετία. Οι απόψεις δίστανται ανάλογα την πολιτική σκοπιά ή το ακαδημαϊκό αντικείμενο του κάθε αναλυτή. Στην επίσημη αφήγηση, η δεκαετία του '70 χαρακτηρίστηκε με τον όρο «Μολυβένια Χρόνια»⁵⁴, καθώς η βία εντεινόταν χρόνο με το χρόνο και η αντιπαράθεση μεταξύ των κινημάτων και των κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών, είχε αναχθεί σε μία ανοιχτή ένοπλη σύγκρουση. Τη δεκαετία αυτή, η στρατηγική της έντασης οδήγησε ένα μεγάλο μέρος των κινηματικών δρώντων να εγκαταλείψουν τις συλλογικές δράσεις και διεκδικήσεις και να στραφούν σε στρατιωτικού τύπου οργανώσεις, με εκατοντάδες θύματα και χιλιάδες φυλακισμένους. Όμως, πώς οδηγήθηκε το κίνημα ως το σημείο της μη επιστροφής;

Η Donatella Della Porta (1995: 26-36) εισάγει έξι διακριτές φάσεις ανάπτυξης του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος, από το 1967 έως το 1990. Στην παρούσα εργασία, θα χρησιμοποιηθούν για την ανάλυση του φαινομένου του εξτρεμισμού οι πρώτες τέσσερις φάσεις, στις οποίες εμπεριέχονται τα κινήματα του Εργατισμού και της Αυτονομίας⁵⁵. Η πρώτη φάση είναι αυτή του φοιτητικού κινήματος μέχρι το Θερμό Φθινόπωρο του 1969, η οποία έχει ήδη αναλυθεί σε προηγούμενα κεφάλαια. Η φάση αυτή όπως προαναφέρθηκε, οδήγησε το κίνημα σε αναζήτηση νέων διεκδικητικών τομέων και δράσεων στις αρχές της δεκαετίας του '70. Οι παραδοσιακές οργανώσεις του Εργατισμού μετά το '69, άρχισαν να αποδυναμώνονται και νέοι δρώντες άρχισαν να εμφανίζονται στα πολιτικά δρώμενα. Το φεμινιστικό κίνημα, άρχισε να οργανώνεται αυτόνομα ακόμα και σε σχέση με

⁵⁴ Μολυβένια χρόνια ή τα χρόνια του μολυβιού, από την ομώνυμη ταινία της δεκαετίας του 1980 της γερμανίδας σκηνοθέτριας Margarethe von Trotta.

⁵⁵ Μετά το 1979 και το επίσημο τέλος του κινήματος της Αυτονομίας, νέα κοινωνικά κινήματα αρχίζουν να εμφανίζονται, με διαφορετικά χαρακτηριστικά ως προς τις οργανωτικές δομές, τα αιτήματα, τα υποκείμενα και τις μορφές δράσης, πολύ διαφορετικά από τον χαρακτήρα του αυτόνομου μαρξισμού και της αυτόνομης οργάνωσης. Για τον λόγο αυτό η παρούσα εργασία, δεν θα ασχοληθεί με την ανάλυση του κινηματικού φαινομένου των επόμενων δεκαετιών.

τους δεσμούς του με τις οργανώσεις του Εργατισμού ενώ νέα, νεανικά υποκείμενα, άρχισαν να εμφανίζονται ως διεκδικητές στις μητροπόλεις. Η ριζική διαφοροποίηση της δεκαετίας αυτής έγκειται στη μορφή που οι κινηματικοί δρώντες διατύπωναν τα αιτήματά τους. Από τον αγώνα για τον μισθό του Εργατισμού, οι νέοι διεκδικητές στράφηκαν στις προσωπικές ανάγκες. «*Το προσωπικό είναι πολιτικό*», αυτό ήταν το βασικότερο σύνθημα του φεμινιστικού κινήματος της δεκαετίας του '70, που αποτυπώνει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο αυτήν τη μεταβολή. Η Della Porta χαρακτηρίζει την περίοδο της κρίσης των ομάδων του Εργατισμού και της ανόδου των νέων διεκδικητών ως τη δεύτερη φάση, το επαναστατικό μέτωπο της περιόδου 1970-73.

Η περίοδος αυτή, χαρακτηρίστηκε από μείωση της κινητοποίησης και τη μεταστροφή από τις ανάγκες των εργατών των εργοστασίων, στις ανάγκες των πόλεων και τα ζητήματα των έμφυλων διακρίσεων (Della Porta, 1995: 27). Τα χρόνια αυτά η νέα κεντροδεξιά κυβέρνηση, έδινε την εντύπωση πως θα χρησιμοποιούσε κάθε μέσο για να αποτρέψει οποιεσδήποτε πολιτικές αλλαγές και η καταστολή άρχισε να πιάζει ασφυκτικά το κίνημα και γενικότερα την αριστερά (στο ίδιο, 1995: 61). Για τον λόγο αυτό, σε πολλές περιπτώσεις τα κόμματα της παραδοσιακής αριστεράς αλλά και τα συνδικάτα, ως ένα βαθμό, υποστήριζαν αιτήματα και δράσεις τόσο των εργατών όσο και του κινήματος της αυτομείωσης. Την ίδια περίοδο, η θεσμοθετημένη αριστερά στράφηκε και η ίδια – όπως και οι οργανώσεις του Εργατισμού – ενάντια στις αναδυόμενες φασιστικές ομάδες του MSI.

Σύμφωνα με την Della Porta (1995: 30-31), το 1974-76 αποτελεί την τρίτη φάση του κινήματος, αυτή της «άμπωτης». Την περίοδο αυτή, μέσα από το κίνημα της αυτομείωσης και τις καμπάνιες κυρίως της Lotta Continua, παρατηρείται μια τάση αύξησης των πιο ριζοσπαστικών μορφών δράσης. Είναι η ίδια περίοδος που εμφανίζεται ένα μαζικό φεμινιστικό κίνημα που κινητοποιεί περισσότερους διεκδικητές για θέματα όπως η κατάργηση του νόμου για το διαζύγιο και το δικαίωμα της έκτρωσης⁵⁶. Ταυτόχρονα οι ομάδες του Εργατισμού αρχίζουν να διασπώνται και κομμάτια του κινήματος να αποστρατεύονται ή να θεσμοποιούνται, μπροστά στο ζήτημα του επιπέδου χρήσης της βίας.

⁵⁶ Περισσότερα στο κεφάλαιο για το φεμινιστικό κίνημα.

Η Lotta Continua, προσπάθησε να αντιδράσει στις νέες προκλήσεις με τη στρατηγική της διπλής στράτευσης (double militancy). Η οργάνωση θεωρούσε πως από τη μια πλευρά τα μέλη της θα έπρεπε να δρουν στα πλαίσια του μαζικού διεκδικητικού κινήματος ταυτόχρονα όμως, θα βρίσκονται απέναντι στους φασίστες με κάθε μέσο. Η χαλαρών δεσμών συμμαχία μεταξύ των δυνάμεων της θεσμοθετημένης αριστεράς εναντίον του «κρατικού τερορισμού», οδήγησε τα μέλη της L.C. να αναγνωρίζονται ως μια μορφή πρωτοπορίας στη μάχη των προοδευτικών δυνάμεων με τον φασισμό (Tarrow, 1989: 281). Από τη στιγμή που ο αντιφασισμός δεν οδηγούσε στην επαναφορά της δημοκρατικής τάξης και αναπτυσσόταν σε ένα κίνημα του δρόμου, η νέα καμπάνια άφηνε έκθετα τα μέλη της L.C. σε νέους κατασταλτικούς νόμους και τον χαρακτηρισμό της ως απειλή για το ίδιο το κράτος (στο ίδιο: 282). Έτσι, η τακτική της διπλής στράτευσης κατέληγε σε αυξανόμενες συγκρούσεις με την αστυνομία και τις οργανώσεις των φασιστών και σε όλο και πιο έντονη απονομιμοποίηση από τις υπόλοιπες διεκδικητικές ομάδες και την επίσημη αριστερά. Αποτέλεσμα των συνεχών ταλαντώσεων της οργάνωσης μεταξύ βίαιου αυθορμητισμού και προσπάθειας μαζικής συλλογικής δράσης, ήταν η ανάγκη για αναζήτηση της θεσμικής νομιμότητας.

Διάσπαση και θεσμοποίηση

Σύμφωνα με τον Tarrow (1989: 285 και 2011: 207), όταν ένας συγκρουσιακός κύκλος αρχίζει να φθίνει και η κινητοποίηση των διεκδικητών να μειώνεται, οι οργανώσεις εντός του κινήματος έχουν δύο επιλογές. Από τη μια πλευρά, μπορούν να επιλέξουν την περεταίρω ριζοσπαστικοποίηση⁵⁷ και την πιθανή στροφή στον εξτρεμισμό, η οποία ενέχει τον κίνδυνο της καταστολής και της απομάκρυνσης από τις μαζικές δημοκρατικές διεκδικήσεις. Από την άλλη πλευρά, η δεύτερη επιλογή είναι αυτή της στροφής προς μια θεσμοποιημένη πολιτική δράση⁵⁸.

⁵⁷Ο Tarrow (2011:207), υποστηρίζει πως η ριζοσπαστικοποίηση αποτελεί μια μετατόπιση στις ιδεολογικές δεσμεύσεις προς τις ακραίες θέσεις και/ή η υιοθέτηση πιο ανατρεπτικών και βίαιων μορφών σύγκρουσης. Η ριζοσπαστικοποίηση προκύπτει επίσης από την αυξημένη πίεση του κράτους προς τους κινηματικούς δρώντες.

⁵⁸Η αυξημένη πρόσβαση και οι παραχωρήσεις από την κυβέρνηση μπορεί να ενισχύσουν την επιθυμία ορισμένων διαδηλωτών. Γι' αυτόν τον λόγο, η θεσμοποίηση συνοδεύει συχνά τη ριζοσπαστικοποίηση. Με τον όρο αυτό ο Tarrow εννοεί τη μετακίνηση μακριά από ακραίες ιδεολογίες και/ή την υιοθέτηση πιο συμβατικών και λιγότερο ανατρεπτικών μορφών σύγκρουσης. Όπως ορισμένοι ακτιβιστές προωθούνται σε ακραίες μορφές δράσης λόγω του ανταγωνισμού, της καταπίεσης και της απογοήτευσης, άλλοι θα επιδιώξουν συμβιβασμούς με τις ελίτ και εκλογικά πλεονεκτήματα. Για να το επιτύχουν αυτό, μετριάζουν τους στόχους τους (Tarrow, 2011: 207).

Η Lotta Continua, αποτέλεσε μια οργάνωση η οποία καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της, ταλαντευόταν σε αυτό το δίπολο. Από την μια πλευρά, η χρήση της επίσημης εφημερίδας της⁵⁹ ως μέσου απεύθυνσης στις μάζες και τους πιθανούς συμμάχους, οι πορείες, οι απεργίες και οι διαδηλώσεις, έδιναν στην οργάνωση ένα χαρακτήρα «πρωτοπορίας» του κινήματος. Από την άλλη πλευρά, η χρήση βίας και συχνά επιθετικής βίας κατά των επιστατών ή των ιδιοκτητών των εργοστασίων, τα σαμποτάζ, οι επιθέσεις στους δρόμους κατά των φασιστών του MSI, οδηγούσαν τα μέλη της οργάνωσης σε εξτρεμιστικά μονοπάτια.

Μετά το συνέδριο του 1972 στο Ρίμινι και την έντονη κριτική της διπλής στράτευσης, η Lotta Continua, οδηγήθηκε σε μια συνολική μεταστροφή της στρατηγικής της. Το 1973 προχώρησε σε ένα πλάνο μιας εκλογικής στρατηγικής, αφήνοντας πίσω της μια μεγάλη μάζα διεκδικητών που επέμεναν στην χρήση ριζοσπαστικών στρατηγικών. Ένα μέρος της οργάνωσης – κυρίως στη Ρώμη και τη Τοσκάνη – αποκόπηκε και συνέχισε τη δράση του μέσα από τη διάχυση των διεκδικητών του στον χώρο των ομάδων της Αυτονομίας. Την ίδια περίοδο, τα συνδικάτα έφτασαν στο αποκορύφωμα της επιρροής και του κύρους τους, στις κοινωνικές ομάδες που στόχευαν οι οργανώσεις. Τα συνδικάτα και όχι τα κόμματα της αριστεράς, κατάφεραν να ενισχύσουν σε μεγάλο βαθμό τη δυναμική των κοινωνικών κινήματων και να τα καθοδηγήσουν, χωρίς να πνίγουν την αυτονομία τους. Τα συνδικάτα εκμεταλλεύτηκαν τον Εργατισμό – ο οποίος τη δεκαετία του 1960 ήταν έντονα αντισυνδικαλιστικός – για να προωθήσουν την ιδέα της «κεντρικότητας των εργατών»⁶⁰, την οποία υποστήριζαν ότι εκπροσωπούσαν (Lumley, 1983: 256). Λογικό επακόλουθο, η οργάνωση της Lotta Continua, να στραφεί σε μια πιο θεσμοποιημένη πολιτική.

Μέχρι τα μέσα του 1974, η L.C. είχε εγκαταλείψει σχεδόν κάθε μορφή βίας, όμως για πολλά από τα μέλη της οργάνωσης ήταν πια πολύ αργά. Η έλλειψη μιας στιβαρής πολιτικής γραμμής και ενός στρατηγικού σχεδίου που να ενώνει και να αναδεικνύει τις ανάγκες και τις ανησυχίες των διεκδικητών, οδήγησε ένα μέρος του κινήματος – προσκείμενο στην οργάνωση – σε βαθειά αντιδημοκρατικά μονοπάτια

⁵⁹ Η ομώνυμη εφημερίδα της Lotta Continua πέρασε από διάφορα στάδια ανάλογα με τις εκάστοτε στρατηγικές της οργάνωσης. Τα χρόνια του Θερμού Φθινοπώρου αποτέλεσε το πρόσφορο μέσο μέσα από το οποίο διαχύθηκαν οι ιδέες του εργατισμού και βοήθησε τόσο στην ανάδειξη νέων διεκδικητών, όσο και στη ριζοσπαστικοποίηση του κινήματος. Μετά τη στροφή του 1974 στη θεσμοθετημένη πολιτική, η εφημερίδα έγινε το επίσημο μέσο του νέου κόμματος.

⁶⁰ Centralita Operaia.

(Tarrow, 1989: 285). Αποτέλεσμα της νέας στρατηγικής της θεσμοποιημένης πολιτικής δράσης ήταν οι ακτιβιστές της οργάνωσης από το Μιλάνο – που αποτελούσε την πόλη προπύργιο της οργάνωσης – αναγνωρίζοντας νέες ευκαιρίες οργάνωσης στις μαχητικές κινητοποιήσεις των εργατών των μεγάλων εργοστασίων της ίδιας περιόδου, να αποχωρήσουν από την Lotta Continua, καλώντας τους συντρόφους τους να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή στους αγώνες αυτούς και να συνεχίσουν την χρήση αυτοοργανωμένης βίας (Della Porta, 1995: 92). Η βίαιη ρητορική, η ευκαιρία για την επανάσταση που χάνεται, η μάχη στους δρόμους με τις οργανώσεις του MSI, η χρήση της επαναστατικής βίας, ήταν αρκετοί λόγοι ώστε ένα μέρος του κινήματος να στραφεί στην ένοπλη βία. Η ομάδα από το Μιλάνο – λίγο μετά την αποχώρησή της – δημιούργησε τις Επιτροπές Κομμουνιστών⁶¹, μέλη της οποίας, λίγο καιρό αργότερα, θα στελέχωναν την δεύτερη μεγαλύτερη ένοπλη οργάνωση της δεκαετίας του '70, την Prima Linea⁶².

Η Lotta Continua, απαλλαγμένη πλέον από τα εξτρεμιστικά της στοιχεία, προχωράει στην χάραξη τριών νέων στρατηγικών τακτικών. Αρχικά, προσπάθησε να διορθώσει το λάθος της μη συμμετοχής στα εργοστασιακά συμβούλια – που είχαν θεσμοθετηθεί μετά το 1969 – και που η ίδια τα θεωρούσε ως όργανα του κράτους και των συνδικάτων για να ελέγξουν την μαχητικότητα των εργατών. Δεύτερος στόχος ήταν η ενίσχυση της συνεργασίας με άλλες οργανώσεις της άκρας αριστεράς που είχαν επιλέξει τον δρόμο της θεσμοποίησης όπως η Avanguardia Operaia και η ομάδα Manifesto. Ο τελευταίος στόχος ήταν η επανανοηματοδότηση της πολιτικής της δράσης. Από τον ελιτισμό, τον εξτρεισμό και τον αυθορμητισμό, η οργάνωση στράφηκε στον δημοκρατικό συγκεντρωτισμό. Εξάλλου, όπως θα ισχυριζόταν και ο Adriano Sofri, ο ρεβιζιονισμός δεν είναι στην μοίρα του να εξαφανιστεί. Για τον ίδιο, στην Ιταλία, τελικά υπάρχουν δύο πολιτικές επιλογές: ο φασισμός, κάτω από την διακυβέρνηση των αστών και η επιλογή μιας κυβέρνησης που θα καταπιέζει το προλεταριάτο αλλά θα ηγείται το IKK (Tarrow, 1989: 287). Η συλλογιστική του Sofri έμελλε να οδηγήσει μια οργάνωση που επιτέλεσε σημαντικό ρόλο για το κίνημα του Εργατισμού, που εναντιώθηκε στους επίσημους φορείς εκπροσώπησης της εργατικής τάξης και προέταξε την αυτονομία της πολιτικής οργάνωσης και δράσης, να υποστηρίξει ανοιχτά το Κομμουνιστικό Κόμμα.

⁶¹ Comitati Comunisti.

⁶² Πρώτη Γραμμή.

Μέρος Τρίτο

Από τον Εργατισμό στην εργατική Αυτονομία

Ο Εργατισμός πέθανε, ζήτω η Αυτονομία! Μετά τα γεγονότα του Θερμού Φθινοπώρου, ο κλασσικός Εργατισμός σαν καθαρά εργατικό διεκδικητικό κίνημα, είχε φτάσει στο τέλος του. Μετά το 1969 όπως παρουσιάστηκε, οι ομάδες του κλασσικού Εργατισμού, προσπαθούσαν να ξεπεράσουν το τέλος που φαινόταν στον ορίζοντα. Το αποτέλεσμα ήταν ο εξτρεμισμός, η θεσμοποίηση και η ανάδειξη ενός νέου διεκδικητικού κινήματος, άμεσα συνδεδεμένου με την προηγούμενη διεκδικητική παρακαταθήκη. Ο Εργατισμός μπορεί να έφτασε στο τέλος του, όμως σε σχέση με άλλα διεκδικητικά παραδείγματα του παρελθόντος, το ιταλικό αποτελεί ίσως το μόνο παράδειγμα συνέχισης του διεκδικητικού κινήματος, περεταίρω διάχυσης του συγκρουσιακού κύκλου με μια ολική μετατροπή των διεκδικήσεων.

Το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα από καθαρά εργατικό τη δεκαετία του 1960, βίωσε μια διεκδικητική μετάβαση σε ένα πολύμορφο, νέο διεκδικητικό κίνημα, με αιτήματα που κάλυπταν το σύνολο των αναγκών των νέων διεκδικητών σε τομείς όπως ο φεμινισμός, τα δικαιώματα των μειονοτήτων, τα δικαιώματα στη διασκέδαση, τη ζωή και τη διαβίωση. Η νέα αυτή συνθήκη του κινήματος, δομήθηκε μακριά από τις παραδοσιακές λενινιστικές, καθαρά εργατικές ιδεολογίες, σε ένα κίνημα του αυθορμητισμού και της δημιουργικότητας. Ένα κίνημα που επρόκειτο να ωθήσει τις διεκδικήσεις του πολύ πιο μακριά από την άμεση παραγωγική διαδικασία και να αμφισβητήσει στο σύνολό τους τις υπάρχουσες δομές αναπαραγωγής της κοινωνίας. Αυτό που μπορεί να ξεκαθαρίσει καλύτερα την παραπάνω αλλαγή είναι πως, όπως θεωρούσαν οι εργατιστές στη θεωρία τους για το κοινωνικό εργοστάσιο, ότι για να μπορεί να αναπαράγεται το κεφάλαιο εντός της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας, βγαίνει από τους τοίχους του εργοστασίου και επιβάλλεται πάνω στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, έτσι και το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα, βγαίνει από τα στενά όρια της διεκδίκησης του μισθού και διαχέεται στο σύνολο της κοινωνίας με την μορφή της διεκδίκησης και της διεύρυνσης των υποκειμενικών αναγκών. Εξάλλου, ένα από τα βασικά συνθήματα της περιόδου της Αυτονομίας, βγαλμένο από το αυτόνομο φεμινιστικό κίνημα ήταν πως: *«Το προσωπικό είναι και πολιτικό»*.

Τι ήταν το κίνημα της Αυτονομίας;

Ο χώρος της Αυτονομίας αποκρυσταλλώθηκε ως ξεχωριστή πολιτική οντότητα το Μάρτιο του 1973 στο συνέδριο που πραγματοποίησαν οι ομάδες του Εργατισμού στη Μπολόνια (Wright, 2012: 183). Ήταν το συνέδριο εκείνο που οδήγησε την Potere Operaio στην αυτοδιάλυσή της και τη στρατηγική επιλογή της διάχυσης των μελών της στις νέες επιτροπές, τις κολεκτίβες και τις κινηματικές υποδομές που σχημάτιζαν ένα εκτεταμένο δίκτυο, το «Χώρο» της Αυτονομίας (Bifo, 2014: 176). Η Αυτονομία ήταν πρώτα και κύρια, ένα κίνημα αντίστασης που από το 1973 αντιστάθηκε στην καπιταλιστική αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας τόσο εντός, όσο και εκτός της άμεσης καπιταλιστικής παραγωγής. Ταυτοχρόνως, αποτελεί ένα κίνημα το οποίο υποτιμά, αποστρέφεται να κάνει κτήμα του, να επωφεληθεί, από τους αγώνες του κινήματος του Εργατισμού (Balestrini, Moroni, 2008: 24). Η απάντηση αυτή όμως, αποτελεί μόνο τη βάση για να κατανοηθεί το κίνημα της Αυτονομίας. Μετά τα διεκδικητικά γεγονότα όλης της δεκαετίας του '60 και με την κορύφωσή τους το Θερμό Φθινόπωρο, στο εσωτερικό του ιταλικού κράτους έχει συντελεστεί μια διπλή απόκλιση στην εύρυθμη λειτουργία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, την οποία το κεφάλαιο προσπάθησε να διαχειριστεί την αμέσως επόμενη δεκαετία. Το κίνημα των εργοστασιακών και φοιτητικών διεκδικήσεων έφτασε στο τέλος του στις αρχές της δεκαετίας του '70 όμως όχι τα εργαλεία, τα διδάγματα και η ανάγκη για διεκδίκηση που αναπτύχθηκαν τα χρόνια του Εργατισμού. Εκατοντάδες χιλιάδες υποκείμενα είχαν «ωριμάσει πολιτικά» μέσα στη σύγκρουση, την καταστολή, τη βία αλλά και την πολιτική ζύμωση, την οργάνωση και χειραφέτηση, μακριά από τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης.

Το αυτόνομο κίνημα της δεκαετίας του '70 είχε ή δεν είχε κάποια βάση και μια ιστορική συνέχεια με αυτό του Εργατισμού; Εδώ οι απόψεις δίστανται τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και στο επίπεδο της «πρωτοπορίας» των δύο αυτών κινήματων αλλά και των πρώην διεκδικητών εντός του κινήματος. Στη συνέχεια, θα γίνει μια προσπάθεια να ξεκαθαριστεί το τοπίο. Αυτό που θα ισχυριστεί ο γράφων, είναι πως η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση. Το κίνημα της Αυτονομίας δεν αποτέλεσε ποτέ ένα οργανωμένο κίνημα με οργανωσιακές δομές που είχαν αναπτύξει στενούς δεσμούς συνεργασίας αλλά αποτελούσε ένα χαλαρό δίκτυο, μη ομογενοποιημένο ιδεολογικά, με αποκεντρωμένες οργανώσεις, οι οποίες έθεταν ξεχωριστές ατζέντες αιτημάτων ανάλογα με τα τοπικά τους προβλήματα. Όπως υποστηρίζει ο Scalzone, «η

*Autonomia Operaia*⁶³ δεν ήταν ποτέ μια συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης ή ένα συγκεντρωτικό, ομογενοποιημένο κόμμα αλλά μια προσπάθεια έκφρασης, από θεωρητική σκοπιά, της ποιότητας και του επιπέδου των μαζικών αγώνων» (Scalzone, 1981: 32). Στην ουσία, η Εργατική Αυτονομία αποτελούσε ένα πολιτικό ρεύμα που κινούνταν πάνω σε τρεις άξονες. Πρώτον, αποτελούσε μια ριζοσπαστική κριτική στη μισθωτή εργασία ενώ αρνούνταν την ρεφορμιστική πολιτική. Δεύτερον, προωθούσε την κάλυψη των νέων αναγκών που αναπτύχθηκαν μέσα από την καπιταλιστική αναδιάρθρωση και τρίτον, ανέπτυξε μια νέα κουλτούρα που έδινε πρωτεύουσα σημασία στον ρόλο του χρόνου της ποιοτικής διαβίωσης σε σχέση με την εργασία. Με απλά λόγια, οι διεκδικητές της Αυτονομίας ενδιαφέρονταν περισσότερο για το πώς ο κοινωνικός πλούτος, η τεχνική πρόοδος, ο αυτοματισμός θα βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης και αναπαραγωγής τους, παρά για την κατάληψη της εξουσίας και των μέσων παραγωγής (στο ίδιο: 33). Η άρνηση της εργασίας έβρισκε πια μια εντελώς νέα εφαρμογή για το κίνημα της δεκαετίας αυτής.

Στην Ιταλία της δεκαετίας του 1970, υπήρξαν στην ουσία τουλάχιστον τρία διαφορετικά κινήματα⁶⁴ τα οποία όμως συνιστούσαν το «Χώρο» της Αυτονομίας. Τρία κινήματα βγαλμένα από την καρδιά της «άγριας συγκρουσιακότητας» του 1968 (Balestrini, Moroni, 2008: 27), επηρεασμένα βαθιά από τις εργατικές επιτροπές βάσης – όπως η Potere Operaio και η Lotta Continua – στελεχωμένα με χιλιάδες μέλη των οργανώσεων αυτών, αλλά και αδιαχώριστα από τους κοινωνικούς αγώνες, την αντίσταση στην αναδιάρθρωση και τη στρατηγική της «άρνησης της εργασίας». Το κίνημα της Αυτονομίας όμως, διαποτιζόταν και από ριζικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με αυτό του Εργατισμού. Το «ιταλικό '68» και ο operaismo, ήταν ένας συνδυασμός από νέα δυναμικά κοινωνικά φαινόμενα μαζί με στοιχεία της κλασσικής κομμουνιστικής πολιτικής επαναστατικότητας. Επίκεντρο της πολιτικής οργάνωσης και δράσης – όπως παρουσιάστηκε – υπήρξε ο χώρος του εργοστασίου, της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας. Ένας χώρος στον οποίο αναπτύχθηκαν αιτήματα – όπως η κατάργηση της δουλειάς με το κομμάτι, η καταστροφή της αλυσίδας παραγωγής, ο ενιαίος εγγυημένος μισθός και ο διαχωρισμός του από την παραγωγικότητα, η άρνηση εκπροσώπησης από τους επίσημους φορείς, η αυτόνομη πολιτική δράση και μια κεντρική δύναμη, η οποία θα οργάνωνε αυτούς τους αγώνες του εργάτη-μάζα.

⁶³ Εργατική Αυτονομία.

⁶⁴ Το φεμινιστικό, το εργατικό και το νεολαιίστικο κίνημα.

Στα χρόνια του Εργατισμού, πρωτεύοντα ρόλο στο κίνημα εξακολουθούσαν να κατέχουν οι οργανώσεις της παλιάς λενινιστικής επαναστατικής αντίληψης (Negri, 1988b: 116). Οργανώσεις της «πρωτοπορίας», αντίστοιχες του κόμματος του Λένιν, οι οποίες αναλαμβάνουν τον ιστορικό ρόλο της καθοδήγησης της εργατικής τάξης στην επαναστατική διαδικασία. *«Η λενινιστική έννοια του κόμματος δεν μπορεί να διαχωριστεί από μια συγκεκριμένη ανάλυση της ταξικής συνείδησης του προλεταριάτου, δηλαδή από την κατανόηση ότι η πολιτική ταξική συνείδηση, σε αντίθεση με την απλή «συνδικαλιστική» ή «επαγγελματική» συνείδηση, δεν αναπτύσσεται ούτε αυθόρμητα, ούτε αυτόματα από τις αντικειμενικές εξελίξεις του ταξικού αγώνα του προλεταριάτου»* (Mandel, 1971: 1). Εδώ κάποιος μπορεί εύκολα να αναγνωρίσει και το επίδικο των μεγαλύτερων οργανώσεων του ιταλικού Εργατισμού ως προς τη συνεχή προσπάθεια τους, τόσο στην επίμονη ανάλυση της ταξικής σύνθεσης του ιταλικού προλεταριάτου⁶⁵ τη δεκαετία του 1960, όσο και εν τέλει τις διαφωνίες των διανοουμένων του κινήματος για τη δημιουργία του «κόμματος της πρωτοπορίας» για τη συνέχιση του αγώνα.

Μέσα στο κίνημα του Εργατισμού υπήρξαν και κοινωνικές ομάδες, οι οποίες αν και κατείχαν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του κινήματος και ειδικότερα του Θερμού Φθινοπώρου, δεν έλαβαν την απαραίτητη προσοχή (τουλάχιστον όχι μέχρι να είναι πολύ αργά) από τις ομάδες των εργοστασίων. Οι φοιτητές και οι φεμινίστριες, είναι δύο σημαντικά παραδείγματα αυτών που ο Negri αναφέρει ως «νέα δυναμικά κοινωνικά φαινόμενα» τα χρόνια του Εργατισμού. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, τόσο τα κόμματα της αριστεράς όσο και οι οργανώσεις του Εργατισμού, έψαχναν μια διέξοδο για τη μαζική πάλη του Θερμού Φθινοπώρου. Ο στόχος ήταν η αναζήτηση μιας δραματικής αλλαγής στις δομές της εξουσίας, αντίστοιχη των αλλαγών που άρχισαν να συντελούνται στην παραγωγική διαδικασία. Όπως έχει προαναφερθεί, το «ιταλικό '68», άρχισε να αντιμετωπίζεται από την πλευρά του κεφαλαίου με μαζικές

⁶⁵Στην προσπάθεια των Ιταλών εργατιστών να «ανακαλύψουν» και να οργανώσουν την ταξική συνείδηση του ιταλικού προλεταριάτου, οφείλουν την ύπαρξή τους και τα δύο κυριότερα περιοδικά του εργατισμού στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Τα Κόκκινα Τετράδια και η Classe Operaia, ήταν εκείνες η προσπάθειες μελέτης των συμπεριφορών αλλά και των αναγκών του εργοστασιακού προλεταριάτου μέσα στην άμεση παραγωγική διαδικασία, με στόχο την ανάδειξη εκείνης της ταξικής σύνθεσης που θα επέτρεπε τη μελλοντική διεκδικητική οργάνωση. Δεν είναι τυχαίες εξάλλου όλες οι μελέτες ανθρώπων όπως ο Negri, ο Tronti και ο Bologna, οι οποίοι κατά τα περίπου είκοσι χρόνια του κινήματος, προσπαθούσαν να ορίσουν αυτή την ταξική συνείδηση. Από τα χαρακτηριστικά του εργάτη-μάζα στα εργοστάσια της δεκαετίας του '60 μέχρι τον μορφωμένο «κοινωνικό εργάτη» των μητροπόλεων της δεκαετίας του '70, η ταξική συνείδηση, αποτελούσε το βασικό αναλυτικό εργαλείο για την οργάνωση των αγώνων στον ιταλικό κοινωνικό ιστό.

απολύσεις συνδικαλισμένων και μαχητικών εργατών, με τον κατακερματισμό της παραγωγικής διαδικασίας σε επιμέρους τμήματα και διάχυσή της σε μικρές μονάδες στο σύνολο της επικράτειας αλλά και με τις μαζικές προσλήψεις νέου και ανειδίκευτου μεν, με πολλά γνωστικά εφόδια δε, εργατικού δυναμικού. Οι επιλογές στρατηγικής από εδώ και πέρα ήταν δύο.

Οι οργανώσεις του Εργατισμού, έχοντας δημιουργήσει ένα δίκτυο επαφών στα σχολεία και τα πανεπιστήμια και διατηρώντας δεσμούς τόσο εντός των εργοστασίων όσο και των δημοσίων υπηρεσιών, αναγνώρισαν μέσα στα νέα δεδομένα πως παρά την καταστολή του Θερμού Φθινοπώρου, εξακολουθούσε να υπάρχει μια μάζα κινηματικών δρώντων. Μια μάζα που παρά την πρόσκαιρη αποδυνάμωσή της, ήταν ενεργή και έτοιμη να δώσει αγώνες τόσο για νέες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις αλλά και να σταθεί εμπόδιο στην οικονομική κρίση και την καπιταλιστική αναδιάρθρωση (Negri, 1988b: 116).

Από την άλλη πλευρά, τόσο το ΙΚΚ όσο και τα προσκείμενα σε αυτό συνδικάτα, αναγνώρισαν τη διάσπαση της κεντροαριστερής κυβέρνησης και των παραγωγικών μεταρρυθμίσεων ως αποτέλεσμα αυτών των μαζικών αγώνων. Για τους ίδιους, ένα νέο πλαίσιο συμβατότητας και ένας προσανατολισμός προς τη θεσμοποιημένη πολιτική μεσολάβηση, θα εξασφάλιζαν στην εργατική τάξη έναν πιο ενεργό ρόλο που θα βελτίωνε την οικονομική της κατάσταση. Στην ουσία αυτό που αναζητούσε το ΙΚΚ, ήταν η ακόμα πιο ενεργή του παρουσία στα πολιτικά τεκταινόμενα του ιταλικού κράτους, κάτι που δεν άργησε να έρθει.

Ο ιστορικός συμβιβασμός

Τη διετία 1973-74, άρχισαν να γίνονται όλο και πιο έντονα τα σημάδια υποχώρησης του εργατικού κινήματος της προηγούμενης δεκαετίας. Την περίοδο αυτή, υπήρξαν σημαντικές μεταβολές και τριγμοί στο κίνημα αλλά και απότομες αλλαγές στο πολιτικό σύστημα και στους συμμάχους εξ αριστεράς. Οι αλλαγές αυτές, αποτελούσαν ένα πολυπαραγοντικό σύνολο το οποίο αλληλεπιδρούσε και παρήγαγε νέες αλλαγές στο πολιτικό και κινηματικό σκηνικό. Τέτοιες αλλαγές όπως προαναφέρθηκαν, ήταν η αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας ως απάντηση στο κίνημα, η αύξηση του επιπέδου καταστολής, οι συλλήψεις και η αποδυνάμωση της εκπροσώπησης των ομάδων του Εργατισμού μέσα στα εργοστάσια. Όμως, οι μεταβολές επηρέασαν και την κεντρική πολιτική σκηνή. Μετά το αποτυχημένο

πείραμα του κεντροαριστερού συνασπισμού των μέσων της προηγούμενης δεκαετίας και ειδικότερα μετά το Θερμό Φθινόπωρο, οι Χριστιανοδημοκράτες είχαν αρχίσει να χάνουν έδαφος καθώς και την εμπιστοσύνη των ψηφοφόρων τους. Το ΙΚΚ αναγνώρισε μετά τις εκλογές του 1972, την ευκαιρία να γίνει αυτό η εναλλακτική σοσιαλιστική κυβερνητική επιλογή (Negri, 1988b: 117) και βρήκε πρόσφορο έδαφος για την εφαρμογή της στρατηγικής του ιστορικού συμβιβασμού. Όμως ποια ήταν η στρατηγική του ιστορικού συμβιβασμού και πώς επηρέασε τους αγωνιστές του διεκδικητικού κινήματος;

Μέσα από τα διδάγματα της Χιλιανής εμπειρίας, το ΙΚΚ ισχυρίστηκε ότι το ιταλικό κράτος δεν μπορεί να κυβερνηθεί, αν δεν υπάρξει μια θεσμοθετημένη πολιτική συμφωνία μεταξύ του ΙΚΚ και των υπόλοιπων πολιτικών θεσμών. Ο ιστορικός συμβιβασμός αποτελούσε μια στρατηγική των συμμαχιών που θα ξαναδημιουργούσε στρατηγικές σχέσεις τόσο με το PSIUP, όσο και με την ευρύτερη αριστερά μέσα στα δημοτικά και περιφερειακά συμβούλια (Γκορέζιο, 1976: 119). Η συγκεκριμένη πολιτική οπτική, αποτελούσε την κορύφωση των θέσεων του Togliatti για να οδηγηθεί επιτέλους το κράτος προς τον ιταλικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό (Bifo, 2014: 176). Αυτή η πολιτική βέβαια, θα οδηγούσε και σε υπολογίσιμες συνέπειες για το επίσημο κόμμα των εργατών. Το αποτέλεσμα καθ' όλη τη διαδικασία υλοποίησης του ιστορικού συμβιβασμού, είναι η όλο και εντονότερη ρήξη μεταξύ του επίσημου εργατικού κινήματος (ΙΚΚ και συνδικάτων) με τις νέες ομάδες στα εργοστάσια και τις αυτόνομες επιτροπές βάσης των μεγάλων πόλεων, που εδραίωναν την παρουσία τους μέσα από το κίνημα της αυτομείωσης, τις φεμινιστικές διεκδικήσεις, τις φοιτητικές καταλήψεις και τις απεργίες και καταλήψεις στα μεγάλα εργοστάσια. Με άλλα λόγια, η συλλογική προσπάθεια για την κοινωνική και πολιτική πραγμάτωση της Αυτονομίας, οδηγούσε τους αυτόνομους κινηματικούς δρώντες σε μια πλήρη ρήξη με το ΙΚΚ.

Ο ιστορικός συμβιβασμός οδήγησε τόσο τη θεσμοθετημένη, όσο και τη ριζοσπαστική αριστερά του κινήματος, σε ένα βαθύ χάσμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά τις διαφορές του ΙΚΚ και των συνδικάτων με τους εργατιστικούς αγώνες της προηγούμενης δεκαετίας, υπήρχε μια κοινή προσπάθεια, ένα αίτημα ανάδειξης μιας εναλλακτικής κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης που θα αντανakλούσε τις προσπάθειες των μαζικών αγώνων. Τώρα, έστω και αυτή η άτυπη «αποδοχή» του κινήματος που υπήρχε όλα τα προηγούμενα χρόνια από τους επίσημους φορείς της

αριστεράς, οδηγούνταν σε μια τελείως διαφορετική κατεύθυνση. Το ΙΚΚ και τα προσκείμενα σε αυτό συνδικάτα μετά το '74, βρίσκονταν πολύ πιο κοντά στην κυβέρνηση και τις πολιτικές της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να στραφούν ενάντια σε μεγάλους τομείς του κινήματος (Negri, 1988b: 117).

Η εξωκοινοβουλευτική αριστερά και οι οργανώσεις της έπρεπε πλέον να επανανοηματοδοτήσουν τους εαυτούς τους, σε σχέση με τον ιστορικό συμβιβασμό. Το γεγονός αυτό, οδήγησε σε μια εσωτερική κρίση ταυτότητας του κινήματος με τα γνωστά πια αποτελέσματα για τις ομάδες. Η μάχη για την ηγεμονία της αριστεράς και του κινήματος ήταν αυτή που οδήγησε τις ομάδες του Εργατισμού στην αυτοδιάλυση. Η *Potere Operaio* αναζητούσε το «κόμμα της πρωτοπορίας» και τελικά οδηγήθηκε στη διάλυση, ενώ η *Lotta Continua* και το *Manifesto* – οι οποίες είχαν μέλη καθ' όλη τη διάρκεια των αρχών του '70 – τελικά θεσμοποιήθηκαν και στήριξαν το ΙΚΚ μετά το 1976. Επιπρόσθετα την περίοδο αυτή, σημαντικά στελέχη και διανοούμενοι του *operaismo* αποστρατεύτηκαν ή οδηγήθηκαν στην αγκαλιά του ΙΚΚ. Για παράδειγμα, δυο από αυτά τα στελέχη ήταν ο Mario Tronti και ο Asor Rosa, οι οποίοι μετά το 1969, άσκησαν έντονη κριτική στο κίνημα της Αυτονομίας, θεωρώντας πως η απομάκρυνση των διεκδικήσεων από την πολιτική κεντρικότητα του εργοστασιακού εργάτη, αποτελούσε απειλή για το ίδιο το κίνημα (Tronti, 2012: 16).

Ο ιστορικός συμβιβασμός όμως, είχε και άλλα αρνητικά αποτελέσματα για το κίνημα. Το 1973, μετά την επίτευξη ικανοποιητικών συλλογικών συμβάσεων στον εργοστασιακό τομέα από τη διαπραγματευτική ικανότητα των συνδικάτων του ΙΚΚ, οι εργάτες που είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στα γεγονότα του 1968, άρχισαν να χάνουν τη δυναμικότητά τους. Οι μάχες για την επιβολή των εργατιστών πάνω στην παραγωγική διαδικασία, πλέον είχαν αντικατασταθεί με την εισαγωγή νέων μηχανών, τον κατακερματισμό, τις μαζικές εξόδους και τους ανειδίκευτους εργάτες (Negri, 1988b: 118). Το ΙΚΚ όχι μόνο δεν στάθηκε εμπόδιο αλλά εκμεταλλεύτηκε τα εργοστασιακά συμβούλια που ήλεγχε για να επιβληθεί στις αυτόνομες εργατικές επιτροπές, φτάνοντας στο σημείο να τις θεωρεί απειλή και φασιστικές (Katsiaficas, 2007: 62). Αποτέλεσμα της αποδυνάμωσης του εργοστασιακού κινήματος ήταν η μεταβολή του διεκδικητικού «χώρου» στο σύνολο των μηχανισμών της καπιταλιστικής αναπαραγωγής. Από την άμεση παραγωγή, οι διεκδικητές άρχισαν να αναζητούν νέους συμμάχους και τομείς διεκδίκησης στην αγορά εργασίας, στις δημόσιες υπηρεσίες και δαπάνες του κράτους για περίθαλψη, στον κοινωνικό μισθό,

στους τομείς αναπαραγωγής του προλεταριάτου και γενικότερα σε όλα εκείνα τα σημεία του κεφαλαίου που επηρεάζουν τη διαβίωση και συνδέονται με την εργασία (Negri, 1988b: 118).

Ο συνασπισμός ΙΚΚ και ΧΔΚ μέσα από τον ιστορικό συμβιβασμό, είχε μεγάλες επιπτώσεις και στον τρόπο που οι κρατικοί θεσμοί διαχειρίζονταν τις κινηματικές εκδηλώσεις. Τον Μάιο του 1975, ψηφίστηκε με τη συναίνεση του ΙΚΚ ο «*Legge Reale*»⁶⁶, ο οποίος έδινε τη δυνατότητα στους κατασταλτικούς μηχανισμούς να χρησιμοποιούν τα όπλα τους, σε όποιες περιπτώσεις θεωρούσαν οι ίδιοι πως απειλείται η ασφάλεια της δημόσιας τάξης (Bifo, 2014: 177). Επιπρόσθετα, αυξάνονταν σε μεγάλο βαθμό οι ποινές για κατοχή μολότοφ, γαντιών, κρανών, ακόμα και μαντιλιών. Ο νόμος αυτός οδήγησε σε μια έξαρση της αστυνομικής αυθαιρεσίας με δεκάδες νεκρούς⁶⁷ διαδηλωτές από τη χρήση όπλων, γκλόπ, δακρυγόνων ακόμα και σύνθλιψής τους στις ρόδες των αστυνομικών τζιπ (Della Porta, 1995: 60). Ο νόμος αυτός σημάδεψε και την απαρχή της πιο βίαιης περιόδου του ταξικού αγώνα στην Ιταλία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως λίγους μήνες μετά, ένα μέρος του κινήματος οδηγήθηκε στη δημιουργία ένοπλων οργανώσεων και στράφηκε στη συνωμοτική ένοπλη πάλη.

Τέλος, ο ιστορικός συμβιβασμός περατώθηκε πλήρως μετά τις τοπικές εκλογές του Ιούνη του 1975 και τις εθνικές εκλογές του 1976. Στις τοπικές εκλογές, το ΙΚΚ πέτυχε μεγάλες νίκες με πάνω από δέκα εκατομμύρια ψήφους (περίπου 1/3 του συνόλου), οδηγώντας δήμους όπως η Ρώμη, το Μιλάνο, το Τορίνο, η Νάπολι και η Μπολόνια στα χέρια των Κομμουνιστών και των Σοσιαλιστών. Επιπρόσθετα, αριστεροί συνασπισμοί, κυβερνούσαν σχεδόν τρεις χιλιάδες πόλεις που συγκέντρωναν περισσότερο από το μισό πληθυσμό του κράτους (Katsiaficas, 2007: 84). Είναι οι πόλεις εκείνες που την ίδια περίοδο, είχαν ζωντανέψει μέσα από το κίνημα της αυτομείωσης και τις καταλήψεις στέγασης, από τους αυθόρμητους κοινωνικούς αγώνες και από ένα κύμα «μικρο-γούντστοκ» με πολύμορφα μουσικά φεστιβάλ. Στις εθνικές εκλογές του 1976, το ΙΚΚ αύξησε σημαντικά τα ποσοστά του φτάνοντας στο 34,4% έναντι 38,7% των Χριστιανοδημοκρατών. Το αποτέλεσμα αυτό δεν επέτρεπε στους ΧΔΚ να αποκτήσουν την κυβερνητική πλειοψηφία και να

⁶⁶ Νόμος Ρεάλε που πήρε το όνομα του από τον τότε υπουργό δικαιοσύνης Oronzo Reale.

⁶⁷ Σύμφωνα πάλι με τον Bifo, τα θύματα αυτού του νόμου από τον Μάιο του 1975 έως τον Δεκέμβριο του 1976, ανέρχονταν σε εκατόν πενήντα.

σχηματίσουν κυβέρνηση με τους κεντρώους συμμάχους τους, χωρίς τη συμφωνία ή την ουδετερότητα των Κομμουνιστών (Bifo, 2014: 178). Το ΙΚΚ λοιπόν, είχε τη μεγάλη ευκαιρία να πιέσει και να επισημοποιήσει τη στρατηγική του ιστορικού συμβιβασμού στηρίζοντας την κυβέρνηση των ΧΔΚ χωρίς ωστόσο να συμμετέχει σε αυτή. Αυτή η πολιτική επιλογή δημιουργούσε ένα μεγάλο παράδοξο καθώς εκατομμύρια ψηφοφόροι στήριζαν το ΙΚΚ – ως μια καλύτερη επιλογή που θα επιφέρει ριζικές πολιτικές μεταβολές –το ίδιο όμως, ενίσχυε τις ήδη εξασθενημένες δυνάμεις των Χριστιανοδημοκρατών.

Η ιταλική κοινωνία ήδη από το 1973 βρισκόταν σε μια όλο και δυσμενέστερη οικονομική κατάσταση λόγω της πετρελαϊκής κρίσης. Η σιωπηρή υποστήριξη του ΙΚΚ στην κυβέρνηση του 1976, σήμαινε και αποδοχή μια σειράς δυσμενών μέτρων για το σύνολο των πολιτών. Τα χρόνια αυτά έγιναν περικοπές στους μισθούς, μειώσεις των κοινωνικών επιδομάτων, κατάργηση δημοσίων αργιών, άνοδος των τιμών, κλείσιμο εργοστασίων και αύξηση των πανεπιστημιακών διδάκτρων. Επιπρόσθετα, έγιναν πολλές εξώσεις φτωχών οικογενειών, που έμεναν σε κατελυμένα σπίτια, και κοινωνικών χώρων, ακόμα και σε πόλεις που διοικητικά ελέγχονταν από το ΙΚΚ και τους συμμάχους του⁶⁸ (Katsiaficas, 2007: 84). Αυτή η πολιτική «λιτότητας» στην ουσία ενισχύθηκε έμπρακτα και μέσα στους εργασιακούς χώρους, κυρίως στα μεγάλα εργοστάσια του Βορρά. Ήδη από το 1973 τα συνδικάτα του ΙΚΚ είχαν αναλάβει το καθήκον να πιέσουν την εργατική τάξη να αποδεχτεί αυτά τα μέτρα λιτότητας. Οι ίδιοι απαντούσαν στους εργάτες που απεργούσαν ή καταλάμβαναν τα εργοστάσια με κάθε μορφής απειλές, ενώ προσπαθούσαν να χαρακτηρίζουν ως τρομοκρατικές τις αυτόνομες επιτροπές αγώνα. Ο ιστορικός συμβιβασμός δεν επέτρεπε καμία διεκδικητική «παρέκκλιση», κανένα διεκδικητικό χώρο – πέρα από τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης που ήλεγχε το ΙΚΚ – δημιουργώντας ένα καταπιεστικό καθεστώς για όλες εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις που στρέφονταν κατά των κρατικών πολιτικών (Negri, 1988b: 120).

⁶⁸ Στην Μπολόνια τον Φεβρουάριο του 1976, η δημοτική αρχή που άνηκε στο ΙΚΚ, έστειλε μπουλντόζες να κατεδαφίσουν ένα κτήριο στο οποίο στεγάζονταν, συναντιόταν και συζητούσε μια αυτόνομη νεανική ομάδα «Τα κόκκινα Μπερέ».

Διανοούμενοι, μεταβολή της διεκδικητικής κουλτούρας και η νέα διεκδικητική ταυτότητα

Τη μετά του '68 περίοδο, το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα βρίσκει τους διανοούμενους του, πράγματι να έχουν «θυσιαστεί για τους εργάτες». Τα πολιτικά φυλλάδια είχαν γίνει το προνομιακό μέσο για τα πολιτικά και πολιτιστικά γραπτά. Οι διανοούμενοι θέλοντας να αποβάλλουν από πάνω τους την πολύ συχνά αστική τους καταγωγή και τον ατομικισμό τους, θέλησαν να καταργήσουν τον εαυτό τους ως κάστα και να γίνουν κομμάτια του εργατικού κινήματος το οποίο ήθελαν να υπηρετούν (Lumley, 1983: 146). Το 1973 πέρα από χρονιά ορόσημο εξαιτίας των γεγονότων της Fiat, σημαδεύτηκε από τη νίκη του κινήματος και τη θέσπιση του προγράμματος των 150 ωρών (Φάμπρικα Υφανέτ, 2015: 12). Το πρόγραμμα αυτό έδινε τη δυνατότητα για 150 ώρες πληρωμένης εκπαίδευσης σε εργάτες και αποτέλεσε το όχημα για τη σύνδεσή τους με ριζοσπάστες, φοιτητές και φεμινίστριες.

Τα πρώτα χρόνια του προγράμματος πάνω από τετρακόσιες εβδομήντα χιλιάδες εργάτες έλαβαν μέρος, ενθαρρύνοντας και άλλους συναδέλφους τους να ακολουθήσουν (Katsiaficas, 2007: 64). Το πρόγραμμα αυτό όμως πέρα από τους νέους δεσμούς που δημιούργησε, έδωσε τη δυνατότητα στους απλούς εργάτες να έρθουν σε επαφή με τη διανοητική εργασία και την περεταίρω μελέτη της ίδιας της φύσης της εργασίας τους. Σύμφωνα με τον Lumley (1983: 146): *«αν μέχρι τώρα επηρέαζαν μόνο λίγους πιο ταξικά συνειδητοποιημένους διανοούμενους, τώρα υπάρχει μια άρνηση ανάθεσης ακόμη και σε αυτόν τον τομέα (δηλαδή οι εργάτες αναλαμβάνουν μόνοι τους την εκπαίδευσή τους). Οι αγώνες εισβάλλουν επίσης στον πολιτιστικό τομέα και μετατρέπουν τις ερμηνείες της πραγματικότητας σε κοινωνική ανάγκη, που τοποθετείται δίπλα σε άλλες ανάγκες (στέγαση, υπηρεσίες, κ.λπ.)»*. Ο διανοούμενος με την παλιά έννοια, θα έδινε τη θέση του σε ένα νέο «συλλογικό διανοούμενο» που θα συνδύαζε «διανοούμενους, τεχνικούς και εργάτες». Αυτή η οπτική της υπέρβασης των διαχωρισμών της διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας, θα μπορούσε να λεχθεί ότι αποτελεί εκείνη την παλιά αναζήτηση του Gramsci που όριζε ως το νέο τύπο διανοούμενου⁶⁹.

⁶⁹ Ο Gramsci, στο δοκίμιο του για τους Διανοούμενους (1972:59), υποστηρίζει πως: *«στο σύγχρονο κόσμο η τεχνική εκπαίδευση, στενά συνδυασμένη με τη βιομηχανική εργασία, ακόμη και την πιο πρωτόγονη και περιφρονημένη, οφείλει να δημιουργεί τη βάση του νέου τύπου διανοούμενου»*. Ο ίδιος, οραματιζόταν ένα διανοούμενο που η διανοητική δραστηριότητά του *«θα πρέπει να βασίζεται στη δραστήρια ανάμειξη του στη πραχτική ζωή, σα δημιουργός, οργανωτής και «μόνιμα πειστικός» (προπαγανδιστής) επειδή δεν θα είναι ένας απλός ρήτορας, ενώ ταυτόχρονα θα είναι ανώτερος στην*

Ως προς τη διεκδικητική ταυτότητα, ο Melucci υποστηρίζει πως η μεταβιομηχανική κοινωνία φέρει μία σειρά από ρήξεις σε σχέση με τη βιομηχανική κοινωνία του παρελθόντος. Οι ρήξεις αυτές αφορούν τους διαθέσιμους πόρους, τους τρόπους ιδιοποίησης τους, το χαρακτήρα των αναγκών, την αλληλεξάρτηση όλων των συνιστωσών του συστήματος, τη μεταβολή της φύσης της εξουσίας και των μορφών διαμόρφωσης της συλλογικής δράσης. Επιπρόσθετα, αυτή η μετανεωτερική κατάσταση οδηγεί το άτομο προς μία ταυτότητα μη δεδομένη και συνεχώς επαναδιαπραγματεύσιμη. Στη σύγχρονή της διάσταση, η ταυτότητα δεν είναι πια ένα δεδομένο, αλλά παίρνει τη μορφή μιας διαδικασίας που δεν εξαρτάται μονάχα από εξωτερικές συνθήκες, αλλά επαφίεται επίσης στους πόρους και τις ατομικές ικανότητες (Melucci, 2002: 21-24). Όπως προσθέτει ο Σεφεριάδης (2017: 45), οι ταυτότητες δεν πρέπει να προσεγγίζονται ως ένα φυσικό φαινόμενο, προδιαγεγραμμένο και αμετάβλητο από τα κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια μέσα στα οποία δομούνται. Η ανάδυσή τους κατά τον ίδιο, αποτελεί μια διαδικασία ανοιχτή και άδηλη, η οποία διαμεσολαβείται από εμπρόθετες πολιτικές παρεμβάσεις και είναι θεμελιωδώς σχεσιακή. Οι ταυτότητες με άλλα λόγια, αποτελούν ένα παραγόμενο «προϊόν» αλληλεπίδρασης και διαπραγμάτευσης των κινηματικών δρώντων και πολύ συχνά εναντίωσής τους.

Στα χρόνια του ιστορικού συμβιβασμού, συντελέστηκε μια εσωτερική μεταβολή προς την υποκειμενικότητα του κινήματος, την κουλτούρα που διείπε τους κινηματικούς δρώντες και την οπτική τους ως προς το μέλλον. Για ένα μεγάλο μέρος του εργατικού κινήματος – κυρίως νέους διεκδικητές που είχαν βρεθεί στην παραγωγική διαδικασία ως ανειδίκευτοι στις αρχές του 1970 – αλλά και της φεμινιστικής τάσης, υπήρξε μια άρνηση προς τον ίδιο τον Εργατισμό και την εργατική ταυτότητα. Η ιδέα της επανάστασης, η δικτατορία του προλεταριάτου στην ορθόδοξη μαρξική της μορφή, ο υπαρκτός σοσιαλισμός και κάθε πρόταση εναλλακτικής διαχείρισης του συστήματος, θεωρήθηκαν ως κοινότυπα και ξεπερασμένα (Negri, 1988b: 118).

Η συλλογική ταυτότητα για να μπορέσει να εδραιωθεί ως τέτοια, κατά τον Melucci, πρέπει να επιβεβαιώνει τη διαφορά της από την υπόλοιπη κοινωνία, οφείλει

αφηρημένη μαθηματική σκέψη. Έτσι από την τεχνική εργασία φτάνει στην τεχνική επιστήμη και στην ουμανιστική ιστορική αντίληψη χωρίς την οποία, παραμένει «ειδικός» και δεν γίνεται «καθοδηγητής» (ειδικός συν πολιτικός).

να δηλώνει τη συμμετοχή της σε μία κοινή κουλτούρα της κοινωνίας και την ανάγκη της να αναγνωριστεί ως κοινωνικός δρών (Melucci, 2002: 30). Το αυτόνομο κίνημα που συγκροτήθηκε στις αρχές του '70, δημιούργησε μια ταυτότητα για τον εαυτό του που βασιζόταν στην υποκειμενικότητα και στις ατομικές ανάγκες, στον τοπικισμό και τον πλουραλισμό. Δόμησε μια συλλογική ταυτότητα που απαρνιόταν τις μαζικές ιεραρχικές οργανώσεις και βασιζόταν στη δημιουργία μικρών φιλικών ομάδων, ρευστών και εξισωτικών κολεκτίβων (Katsiaficas, 2007: 81).

Κατά κύριο λόγο, ο στόχος δεν ήταν η κατάληψη της εξουσίας ούτε η χάραξη κεντρικών διεκδικητικών γραμμών, αλλά η κοινωνική και πολιτική δράση στα πλαίσια των πόλεων, από διεκδικητικές ομάδες που ως αιτήματα είχαν συγκεκριμένες ατομικές ανάγκες αλλά και τις ανάγκες της εκάστοτε περιοχής. Κατά βάση, η Αυτονομία και οι ομάδες της, προσπαθούσαν να δομήσουν μια εναλλακτική κοινωνία με τον δικό της πλούτο στην επικοινωνία, με ελευθερία στη δημιουργικότητα, με δική της δύναμη για ζωή. Το βασικό πρόταγμα δεν αφορούσε την κατάληψη της εξουσίας, αλλά τον μετασχηματισμό της καθημερινής ζωής (Κατάληψη Φάμπρικα Υφανέτ, 2015: 10) Αυτό που μπορεί να τη χαρακτηρίσει ως κίνημα και να τη φέρει σε θέση διάφορη από τον Εργατισμό, είναι ότι το κίνημα της Αυτονομίας δεν επικεντρώθηκε μόνο στον αγώνα των αντρών εργατών της άμεσης παραγωγής αλλά στόχευε στη δημιουργία δικών της «ζωτικών χώρων» για το σύνολο των διεκδικητών, στο σύνολο του ιταλικού κοινωνικού ιστού (Negri, 1988b: 118).

Βασική επιρροή στη δόμηση αυτής της νέας συλλογικής ταυτότητας και κουλτούρας είχε το φεμινιστικό κίνημα της περιόδου, το οποίο προωθούσε πρακτικές κοινοτισμού και αυτονομίας. Οι φεμινίστριες των αρχών του '70, κρατούσαν μια έντονα κριτική στάση απέναντι στις ομάδες του Εργατισμού, τις συνδικαλιστικές οργανώσεις της επίσημης αριστεράς και γενικότερα σε κάθε μορφή εκπροσώπησης. Οι οργανώσεις τους προωθούσαν την κάλυψη των ατομικών αναγκών, των επιθυμιών και την αγάπη προς τη διαφορετικότητα (Negri, 1988b: 118). Αυτή η νέα υποκειμενικότητα που προωθούσαν οι φεμινιστικές ομάδες, αποτέλεσε και τη βάση στην οποία ανέπτυξαν τις διεκδικήσεις τους οι νεαροί προλετάριοι στα μέσα της ίδιας δεκαετίας. Όπως υποστηρίζει ο Katsiaficas (2007: 76), καθώς η πολιτική είχε επηρεαστεί από τη φεμινιστική προσήλωση στην ενότητα πολιτικού και προσωπικού, δεν μπορούσε πλέον να διεξάγεται στο όνομα κάποιου άλλου, όπως για παράδειγμα

σε αυτό της εργατικής τάξης ή του έθνους. Έπρεπε όμως, να συνδέεται άμεσα με τις ανάγκες των δρώντων υποκειμένων.

Στην ανάγνωση και προώθηση αυτής της νέας κουλτούρας θα συνεισφέρει σημαντικά και το περιοδικό Rosso⁷⁰, με τον Negri να αναπτύσσει τις θέσεις του για το νέο είδος διεκδικητικού υποκειμένου, αυτό του κοινωνικού εργάτη. Οι συντάκτες του επικεντρώνονταν στις καινούριες εμπειρίες της καθημερινότητας, που κατά τους ίδιους, δημιουργούσαν ένα νέο πολιτικό πλαίσιο συμπεριφορών. Η νέα αυτή εργατική συμπεριφορά θεωρούσαν ότι μπορούσε να διαχυθεί στο κοινωνικό επίπεδο και στόχος του περιοδικού ήταν να επισημάνει αυτή την ποιότητα του άλματος από τις εργατικές στις κοινωνικές διεκδικήσεις. Επιπροσθέτως, στο περιοδικό υπήρχαν φεμινιστικά άρθρα, άρθρα για τους ομοφυλόφιλους ακόμα και για το γήπεδο, ως χώρο της κοινωνικής και πολιτικής αναπαραγωγής (Negri, 1983: 182-187).

Ως προς την ίδια τη φιγούρα του κοινωνικού εργάτη, ο Negri και οι σύντροφοί του, υποστήριζαν ότι μετά τα γεγονότα του Θερμού Φθινοπώρου και έπειτα από τον κατακερματισμό της παραγωγικής διαδικασίας και την κοινωνικοποίηση της μισθωτής σχέσης, δημιουργήθηκε μια νέα ταξική φιγούρα. Το νέο αυτό διεκδικητικό υποκείμενο, γνήσιο τέκνο της καπιταλιστικής κρίσης της περιόδου, ενέχει μέσα του δυο χαρακτηριστικά. Αρχικά, ο κοινωνικός εργάτης δεν ανταποκρίνεται εξ' ολοκλήρου στις ποιοτικές αλλαγές της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας ενώ δεν αποτελεί πρωτεύον μέλημα του να είναι μέρος της. Επιπροσθέτως – σε σχέση με τον εργάτη-μάζα των μεγάλων εργοστασίων της δεκαετίας του '60 – ο κοινωνικός εργάτης δεν ήταν συνδεδεμένος με ένα συγκεκριμένο παραγωγικό κλάδο. Αντ' αυτού, στη Νάπολη υπήρχαν «οργανωμένοι άνεργοι», στο Μιλάνο και το Τορίνο «λέσχες του νεανικού προλεταριάτου», στη Ρώμη και τη Μπολόνια δομές και συνελεύσεις του φεμινιστικού κινήματος και στις περισσότερες μεγαλουπόλεις, καταλήψεις και επιτροπές γειτονιάς για την κάλυψη της στέγης και των βασικών αναγκών μέσα από την αυτομείωση. Για τον Negri, ο κοινωνικός εργάτης αντιπροσώπευε μάλλον ολόκληρο το προλεταριάτο, το υποκείμενο ως αφηρημένη εργασία το οποίο συγκροτείται και αναπαράγεται σε όλο τον κύκλο της διαδικασίας αξιοποίησης (Wright, 2012: 195). Ως υποκείμενο, χαρακτηριζόταν από ένα συχνά

⁷⁰ «Το κόκκινο», περιοδικό βαθιά συνυφασμένο με τη μιλανέζικη Αυτονομία και είχε δημιουργηθεί από πρώην μέλη της Potere Operaio.

υψηλό επίπεδο γνώσεων και σπουδών⁷¹, κάτι που το διαφοροποιούσε από τον εργάτη-μάζα, ενώ αρνείται την αναγκαστική ένταξη στο εργοστάσιο και προδιαγράφει ένα είδος κοινωνικού εργάτη, θεωρητικοποιημένου προηγουμένως, στους χώρους της Αυτονομίας, βαθιά πολιτικοποιημένου στα χρόνια του Θερμού Φθινοπώρου και «ώριμου» αρκετά ώστε να απωθείται τόσο από τα συνδικάτα όσο και από το κόμμα (Balestrini, Moroni, 2008: 27).

Το κόμμα της Mirafiori

Το 1973, το ιταλικό κράτος βίωσε το μεγαλύτερο κύμα διαδηλώσεων σε απόλυτους αριθμούς μετά το 1969. Στους δρόμους κατέβηκαν πάνω από έξι εκατομμύρια διαδηλωτές, ενώ τα συνδικάτα είχαν αρχίσει να ξανακερδίζουν έδαφος (Lowry, 2008: 16). Το σημαντικότερο διεκδικητικό γεγονός που επηρέασε τη μετάβαση των διεκδικητών και των οργανώσεών τους από τον Εργατισμό στην αυτόνομη οργάνωση και δράση, ήταν η κατάληψη της Fiat Mirafiori του Τορίνο. Το Σεπτέμβρη του '72 – πάνω στην περίοδο των διαπραγματεύσεων των νέων συλλογικών συμβάσεων – ξεσπά μια γενική απεργία στην πόλη του Τορίνο. Μέσα στα εργοστάσια οι μαχητικές διαδηλώσεις, επέβαλαν την απεργιακή πειθαρχία και κατάφεραν να αποκρούσουν τις όποιες προσπάθειες παρεμπόδισης ενώ τους επόμενους μήνες, αυτόνομα οργανωμένες τακτικές εντός των εργοστασίων κλιμάκωσαν τη δυναμικότητα των εργατών.

Στις 2 Φλεβάρη του 1973 πάνω από είκοσι χιλιάδες εργάτες προχωρούν στην κατάληψη του εργοστασίου της Fiat, δημιουργώντας ένα κύμα εργοστασιακών καταλήψεων στο σύνολο της ιταλικής επικράτειας. Μια εβδομάδα αργότερα, στη Ρώμη, λαμβάνει χώρα η μεγαλύτερη διαδήλωση μετά τον Β'Π.Π. με περίπου μισό εκατομμύριο εργάτες να φωνάζουν συνθήματα όπως: *«Η εξουσία στους εργάτες»* και *«Εργοστάσιο, σχολείο, δήμος, ο αγώνας μας είναι για την εξουσία!»*. Στην διαδήλωση αυτή, τα αιτήματα των εργατών δεν περιορίζονταν μόνο στην αύξηση των μισθών και τη μείωση των ωρών εργασίας, αλλά εξέφραζαν την επιθυμία τους να μη μείνουν κολλημένοι στο εργοστάσιο για το σύνολο της ζωής τους, δουλεύοντας μόνο για να καλύψουν τους λογαριασμούς.

⁷¹ Αποτελεί αποτέλεσμα του κινήματος του 1968 και μετά, καθώς και της ριζοσπαστικοποίησης των Ιταλών φοιτητών αλλά και της εμπλοκής τους στον εργατισμό. Επιπρόσθετα, η διεύρυνση τη δεκαετία του 1970 της εισόδου φοιτητών στα πανεπιστήμια της Ιταλίας, έπαιξε σημαντικό ρόλο. Για παράδειγμα από το 1968 όπου φοιτούσαν περίπου τετρακόσιες χιλιάδες φοιτητές, το 1977 ήταν πάνω από ένα εκατομμύριο, με το πανεπιστήμιο της Ρώμης εκείνη την εποχή, να θεωρείται ένα από τα πολυπληθέστερα του κόσμου (Katsiaficas, 2007: 77).

Τον Μάρτιο του 1973 οι συνδικαλιστές ζητούσαν ενιαίο μισθολόγιο, ισότιμη μεταχείριση για τις διακοπές, εργασία σαράντα ωρών την εβδομάδα με πέντε εργάσιμες μέρες και μείωση των υποχρεωτικών υπερωριών (Balestrini, Moroni, 2008: 5). Λίγες μέρες αργότερα, το συνδικάτο παρουσίασε μια συμφωνία μη ικανοποιητική για τους εργάτες, κάτι που οδήγησε σε μια έντονη κριτική και δυσπιστία. Έτσι, οι εργαζόμενοι ξεκίνησαν έναν αυτόνομο αγώνα, καταλήγοντας στα μέσα του μήνα να κηρύξουν απεργία μέχρις εσχάτων, που σύντομα επεκτάθηκε σε όλα τα εργοτάξια της Mirafiori και σε όλους τους κλάδους. Στις 29 του Μάρτη και ενώ οι χαμένες εργатоώρες – λόγω της απεργίας – υπολογίζονταν σε πάνω από εκατόν εβδομήντα, δέκα χιλιάδες απεργοί της Fiat μπλοκάρουν την είσοδο του εργοστασίου μαζί με τη βοήθεια συντρόφων από την Lotta Continua και την Potere Operaio. Μια μέρα μετά, στις 30 Μαρτίου, τα περισσότερα εργοστάσια του Τορίνο τελούσαν υπό κατάληψη (Katsiaficas, 2007: 62-63). Τις μέρες της κατάληψης της Mirafiori, συντελούνταν μια νέα διεκδικητική σύνθεση. Νεαροί εργάτες έφερναν νέα μοντέλα συμπεριφοράς μέσα στο εργοστάσιο, ενώ η κατάληψη καθημερινά στελεχωνόταν από νεαρούς φοιτητές από το Τορίνο και το Πιεμόντε, οι οποίοι είχαν διαμορφωθεί πολιτικά στο Θερμό Φθινόπωρο (Balestrini, Moroni, 2008: 7).

Η περίοδος των διεκδικήσεων στο εσωτερικό της Mirafiori καθώς και η νέα διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης του κινήματος, ανέδειξαν έντονα το ζήτημα της εξουσίας. Η μόνη ομάδα που ασχολήθηκε σοβαρά με αυτό το ζήτημα, καθώς και τη διαδικασία μετασχηματισμού τόσο σε θεωρητικό όσο και πολιτικό επίπεδο, ήταν η Potere Operaio (Bifo, 2014: 177). Οι αγώνες της Mirafiori, ενέπνευσαν τον Negri για τη σύλληψη του κειμένου του «Το κόμμα της Mirafiori». Στο κείμενο αυτό, για πρώτη φορά επεξεργάζεται την ιδέα του κοινωνικά ενιαίου προλεταριάτου που σύμφωνα με την οποία, τα όρια της μαζικής πρωτοπορίας που σχηματίστηκε στα χρόνια του Θερμού Φθινοπώρου, βρίσκονταν στην απροθυμία της να βγει έξω από το ίδιο το εργοστάσιο και να ενωθεί με τους αγώνες του κοινωνικού ιστού⁷². Η πρόταση για το ξεπέρασμα αυτού του προβλήματος κατά τον ίδιο, ήταν η αναγωγή των πάντων στο νόμο της αξίας, ο οποίος τείνει να εξαλείφει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά εκείνων

⁷² Ο σκοπός του κειμένου ήταν τριπλός. Αρχικά, ήθελε να προτείνει τη λύση στο ιδεολογικό αδιέξοδο στο οποίο είχαν περιέλθει οι ομάδες του εργατισμού προσπαθώντας να δομήσουν το «κόμμα της πρωτοπορίας». Η λύση αυτή βρισκόταν στο ότι το κίνημα πια είχε στραφεί στη διεκδίκηση των νέων αναγκών του, που δεν βρίσκονταν μόνο στους χώρους εντός του εργοστασίου. Επιπρόσθετα ήθελε να δικαιολογήσει την πολιτική επιλογή της αυτοδιάλυσης της Potere Operaio και την είσοδο των διεκδικητών της στον χώρο της Αυτονομίας αλλά και να ωθήσει τους κινηματικούς δρώντες των άλλων ομάδων, να διαχυθούν και αυτοί στις νέες οργανωτικές δομές της Αυτονομίας.

που δεν έχουν να πουλήσουν τίποτα άλλο από την ίδια τους την εργατική δύναμη. Η κοινή βάση για την ανασύνθεση της τάξης, βρισκόταν στην ενότητα της αφηρημένης κοινωνικής εργασίας. Υπό αυτή την έννοια, περικλειόταν το σύνολο των ιδιαίτερων προβλημάτων των διαφόρων κομματιών της κοινωνικής αναπαραγωγής⁷³ (Wright, 2012: 187-188).

Με τον τρόπο αυτό ο Negri, υποστήριζε ότι το πεδίο της αξίας, πλέον δεν έχει κανένα νόημα με άλλους όρους πέρα από αυτούς της εξουσίας. Οι νέες ανάγκες, οι ιδιαιτερότητες των κοινωνικών πεδίων καθώς και των οργανώσεων που εμφανίζονται στις γειτονιές (φεμινιστικές, δομές υγείας, καταλήψεις σπιτιών, αυτομείωση ενοικίου και τροφίμων) έχουν ως περιεχόμενο τις ανικανοποίητες ανάγκες. Για τον λόγο αυτό, η απελευθέρωση των ατομικών αναγκών, πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των ταξικών αγώνων: *«Δεν πρέπει να περιμένουμε τον κομμουνισμό να φέρει την απελευθέρωση αλλά οι νέες ανάγκες που έχουν οι νέες γενιές της εργατικής τάξης αποτελούν ανάγκες απελευθέρωσης. Δεν υπάρχει τίποτα το πιο όμορφο ή πιο γόνιμο από το να μπορέσουμε να συνδέσουμε τις άμεσες ανάγκες των υποκειμένων με τις πολιτικές ανάγκες της εργατικής τάξης»* (Negri, 2005: 112). Το κίνημα λοιπόν, εγκατέλειψε το εργοστάσιο, αυτό που έχουν να κάνουν οι παλιοί διεκδικητές του '60, είναι να ενταχθούν στις οργανώσεις έξω από αυτό.

⁷³ Νέοι, γυναίκες, περιθωριοποιημένα άτομα, οικονομικά εξαθλιωμένοι κ.λ.π.

Οργανωτικές δομές και αιτήματα του αυτόνομου κινήματος

Η διεκδικητική και πολιτική κατάσταση στο ιταλικό κράτος, όπως δομήθηκε από τους αγώνες της δεκαετίας του '60, οδήγησε στη διάχυση του κινήματος στο σύνολο του κοινωνικού ιστού, με την είσοδο νέων διεκδικητών. Το κίνημα της Αυτονομίας στην ουσία αποτελούνταν από τρία διεκδικητικά κινήματα, τα οποία έδρασαν ταυτόχρονα και αυτόνομα, ενώ διατηρούσαν κάποιες άτυπες επαφές μέσα από ένα δίκτυο οργανώσεων, το «Χώρο» της Αυτονομίας.

Ο χώρος της Αυτονομίας εμπεριείχε κατά βάσει φεμινιστικές, εργατικές, φοιτητικές και νεανικές οργανώσεις, καθώς και κινηματικές δομές, που είχαν αναπτυχθεί στο σύνολο των μεγάλων πόλεων του ιταλικού κράτους μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70. Την περίοδο αυτή παρατηρείται μια οργανωτική διαφοροποίηση από τα χρόνια του Εργατισμού, καθώς στη μεγάλη τους πλειοψηφία, οι ομάδες της Αυτονομίας δεν οργανώνονταν τόσο με βάση τις ιδεολογικές καταβολές των δρώντων υποκειμένων, όσο κυρίως βάσει των εκάστοτε αναγκών. Η αξιακή πλαισίωση της αυτόνομης οργάνωσης έναντι των επίσημων φορέων εκπροσώπησης, συνέχισε να διαποτίζει και αυτό το κίνημα. Επιπλέον, κάποιοι διανοούμενοι του Εργατισμού, μετά τη διάλυση των οργανώσεών τους, εισχώρησαν στις νέες ομάδες της Αυτονομίας.

Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των διανοουμένων του κινήματος όμως, δεν είχαν καμφθεί. Μετά το Θερμό Φθινόπωρο και βαίνοντας αισίως στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970, υπήρχε μια έντονη συζήτηση στις ομάδες του Εργατισμού σχετικά με την αυτονομία της πολιτικής. Το 1971, ο Tronti υποστήριξε σε ένα κείμενό του ότι οποιαδήποτε επέκταση της σύγκρουσης στο κοινωνικό επίπεδο θα αποτελούσε τον κατακερματισμό του κινήματος και τη διάλυση των αγώνων, οι οποίοι δεν ήταν σε θέση να αγγίζουν το πολιτικό πεδίο. Όπως έχει λεχθεί ξανά, ο Tronti θεωρούσε, ότι ο αγώνας θα πρέπει να δίνεται μόνο μέσα στην άμεση παραγωγική διαδικασία και μόνο από τους εργοστασιακούς εργάτες.

Την ίδια περίοδο, ο Negri (1988a: 49-74), στο κείμενο του «Crisis of the Planner-State: Communism and Revolutionary Organization», αναπτύσσει ένα αντίθετο επιχείρημα σε σχέση με τον Tronti, υποστηρίζοντας ότι η διαδικασία εξάπλωσης των κοινωνικών αγώνων αποτελεί την ανάδυση μιας νέας ταξικής σύνθεσης, μιας νέας πολιτικής ταυτότητας η οποία ανεβάζει το επίπεδο και τη συνθετότητα της ταξικής σύγκρουσης, θέτοντας τον εαυτό της σε πλεονεκτικότερη

θέση για την εμφάνιση της πολιτικής κρίσης της καπιταλιστικής σχεδιοποίησης (Negri, 1983: 174)⁷⁴.

Αυτή η θέση διαφοροποιούνταν από τη σκέψη του Tronti, ο οποίος είχε ενστερνιστεί μια πιο περιορισμένη άποψη για τον αγώνα μόνο μέσα από την άμεση παραγωγική διαδικασία και κυρίως από τους εργάτες των εργοστασίων. Αντίθετα, ο Negri θεωρούσε ότι η διάχυση των κοινωνικών αγώνων και η συμμετοχή ευρύτερων κοινωνικών υποκειμένων δημιουργούσε ένα ευνοϊκό δυναμικό για την ανάπτυξη της ταξικής σύγκρουσης και για την επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού.

Αυτή η διαφοροποίηση ήταν καθοριστική για τη μελλοντική πορεία του ιταλικού εργατικού κινήματος. Η τάση του Negri υπερασπιζόταν τη συνέχιση του αγώνα μέσα από το αυτόνομο κίνημα, υποστηρίζοντας την πολιτική αυτονομία και την ανάπτυξη κινήματων που δεν περιορίζονταν στους παραδοσιακούς χώρους της παραγωγής. Αντίθετα, οι υποστηρικτές του Tronti, πιστοί στη λενινιστική αντίληψη της επανάστασης, επέστρεψαν στην προστασία του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, ενώ ένα τρίτο τμήμα του κινήματος, το οποίο ήταν αριθμητικά ασθενέστερο, στράφηκε στην ένοπλη προπαγάνδισι και στην ενίσχυση των ένοπλων οργανώσεων με στόχο την επανάσταση.

Οργανωμένη Εργατική Αυτονομία

Ένα πρώτο κομμάτι του αυτόνομου διεκδικητικού κινήματος ήταν αυτό της Οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας⁷⁵. Το 1972, εργάτες και φοιτητές που είχαν πρωτοστατήσει στα γεγονότα του Θερμού Φθινοπώρου, διαμόρφωσαν ένα χώρο για τις «Αυτόνομες Εργατικές Επιτροπές»⁷⁶, ενώ η «Οργανωμένη Εργατική Αυτονομία» εμφανιζόταν ως ένα άτυπο δίκτυο σε συνέδρια, στα οποία λάμβαναν μέρος κολεκτίβες, οργανώσεις και ανεξάρτητα υποκείμενα.

⁷⁴Το επιχείρημα του Negri βασίζεται στην ιδέα πως, αντί για τον αγώνα πάνω στην άμεση παραγωγική διαδικασία – ο οποίος και καταστάληκε σε μεγάλο βαθμό από τις εργοστασιακές μεταρρυθμίσεις και τους μηχανισμούς της καταστολής – η διάχυση των διεκδικήσεων στο σύνολο του κοινωνικού ιστού, ενέχει ιδιαιτερότητες και διαφορετικές συνθήκες που μπορούν να οδηγήσουν σε μια αδυναμία διαχείρισης τους από το κεφάλαιο και τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Με απλά λόγια, γιατί να μείνεις μέσα στους τέσσερις τοίχους του εργοστασίου, όταν μπορείς να διεκδικήσεις σε όλη τη μητρόπολη;

⁷⁵L' Autonomia Organizzata.

⁷⁶Επιτροπές γειτονιάς, αυτόνομα οργανωμένες, που από το '72 και μέχρι το '76 είχαν σημαντικό ρόλο στο κίνημα της αυτομείωσης.

Ο χώρος της Οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας είχε δημιουργήσει δομές στη Ρώμη, την κοιλάδα του Πο και στον άξονα Μιλάνο-Σέστο-Μπέργκαμο. Κατά την πρώτη περίοδο των φοιτητικών καταλήψεων, οι ομάδες αυτές έπαιζαν τον ρόλο της ηγέτιδας μειοψηφίας. Οι ίδιες αντλούσαν νομιμοποίηση για τη δράση τους κυρίως μέσα από τη σχέση τους με το προλεταριάτο των υπηρεσιών στη Ρώμη, με το δίκτυο εργοστασιακών εμπροσθοφυλακών της βιομηχανικής ζώνης που εκτεινόταν από το Μιλάνο μέχρι το Μπέργκαμο, και από τη σχέση τους με τις ανάγκες των προλετάριων φοιτητών και των γεωγραφικά διάσπαρτων εργατών της κοιλάδας του Πο (Bologna, 2009: 26).

Η Lotta Continua στο Μιλάνο είχε οργανώσει τις Επαναστατικές Κομμουνιστικές Επιτροπές, με στόχο την προώθηση των διεκδικήσεων στις γειτονιές (Balestrini, Moroni, 2008: 26). Η μορφή της επιτροπής σταδιακά γίνεται το παράδειγμα της αυτόνομης και αυτοοργανωμένης οργανωτικής δομής τόσο στους χώρους της εργασίας όσο και στις πόλεις, χωρίς όμως να θέλει να υποκαταστήσει το συνδικάτο – το οποίο περιόριζε τη διαπραγματευτική του δύναμη στο ωράριο και τον μισθό – (Ricciardi, 2014: 8). Ό,τι δεν είχε άμεση εδαφική σχέση με τον χώρο του συνδικάτου, δεν απαντιόταν από αυτό. Για τις επιτροπές, το πρόβλημα εντοπιζόταν στις ατομικές ανάγκες, στο κόστος της κατοικίας, στο κόστος ζωής και στην εξέλιξη των ιδίων των υποκειμένων πέρα από την εργασία τους.

Η σημαντικότερη συμβολή των επιτροπών ήταν, την περίοδο μέχρι το 1976, στο κύμα αγώνων για τη στέγαση και τα δημόσια αγαθά, που ονομάστηκε «κίνημα της αυτομείωσης». Μέχρι το 1973, είχε εμφανιστεί μια εργατική τάση επηρεασμένη από τον Εργατισμό, η Οργανωμένη Εργατική Αυτονομία και μια δημιουργική - επιθυμητική τάση, η οποία θα προκρίνει την κοινωνική διάδοση των συμπεριφορών αντί για τη λενινιστικού χαρακτήρα πολιτική οργάνωση (Balestrini, Moroni, 2008: 23). Η δεύτερη τάση θα αποτελέσει αντικείμενο μελέτης του υποκεφαλαίου για τη διάχυτη Αυτονομία.

Οι ομάδες της Οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας κατάφεραν – τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '70 – να ηγηθούν το κίνημα, εξαιτίας της ικανότητάς τους να κατανοούν και να προβλέπουν τις μορφές πολιτικής συμπεριφοράς που χαρακτήριζαν τη νέα ταξική σύνθεση του ιταλικού προλεταριάτου και συγκεκριμένα την ταξική σύνθεση του κοινωνικού εργάτη. Το βασικότερο ζήτημα που κλήθηκαν

για άλλη μια φορά να διαχειριστούν ήταν το ζήτημα του «μάχιμου κόμματος». Όπως και στην περίπτωση της Potere Operaio και της Lotta Continua, οι δομές της Οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας οδηγήθηκαν σε φράξιες, κάποιες από τις οποίες υποστήριζαν την αυτοάμυνα, ενώ άλλες τη χρήση βίας ακόμα και ένοπλης (Bologna, 2009: 27).

Μια από τις σημαντικότερες και πιο ριζοσπαστικές ομάδες την περίοδο της Οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας ήταν η ομάδα της Ρώμης, Il Volsci. Η ομάδα, γνωστή και ως Comitati Autonomi Operai⁷⁷, πήρε το όνομά της από τα κεντρικά γραφεία της στην οδό Volsci, όπου διατηρούσαν και τον αυτοοργανωμένο ραδιοφωνικό σταθμό τους, το Radio Onda Rossa⁷⁸. Ο σταθμός λειτουργούσε με εβδομαδιαία συνέλευση και αποτελούσε το βασικό μέσο αντιπληροφόρησης της Ρώμης. Η άμεση αναμετάδοση κινηματικών γεγονότων όπως καταλήψεις, απεργίες ή επιθέσεις της αστυνομίας, έδιναν ένα σημαντικό πλεονέκτημα για τους κινηματικούς δρώντες της πόλης. Η οδός Volsci, αποτέλεσε την πρώτη έδρα της επιτροπής των σιδηροδρομικών εργατών του Σαν Λορέντζο, δίνοντας ώθηση τόσο στην επιτροπή της γειτονιάς όσο και στο κίνημα της αυτομείωσης (Ricciardi, 2015: 12). Για τον λόγο αυτό, η οργάνωση έπαιξε καθοριστικό ρόλο στα γεγονότα του κινήματος της Αυτονομίας, καθώς ένα μέρος της συνέλευσης δούλευε σε δημόσιες υπηρεσίες, όπως για παράδειγμα την κρατική υπηρεσία ρεύματος, νοσοκομεία και ταχυδρομεία (Wright, 2012: 189).

Οι ίδιοι οι Volsci, τόσο στις κινητοποιήσεις όσο και μέσα από την ομώνυμη εφημερίδα τους, εκπροσωπούσαν τη «σκληροπυρηνική» τάση του κινήματος, υποστηρίζοντας ότι το επίπεδο της πάλης πρέπει να αυξηθεί, θεωρώντας ότι το επίπεδο της σύγκρουσης μπορεί να φτάσει ακόμα και στην ένοπλη αντιπαράθεση (Red Notes, 1978: 111). Στο Μιλάνο, οι αγωνιστές που έφυγαν από την ομάδα Gramsci – μέλη της Potere Operaio και εργάτες από την Sit Siemens και την Alfa Romeo – έφτιαξαν μια δομή μητροπολιτικής παρέμβασης, ενώ εργάτες και πρόων μέλη της Lotta Continua ίδρυσαν τις Επαναστατικές Κομμουνιστικές Επιτροπές (Balestrini, Moroni, 2008: 22-23).

⁷⁷ Αυτόνομες εργατικές επιτροπές

⁷⁸ Κόκκινο κύμα.

Στον χώρο του κινηματικού τύπου και της θεωρητικής επεξεργασίας των νέων θέσεων του κινήματος, σημαντική ομάδα αποτέλεσε το περιοδικό Rosso και το ραδιόφωνό του, Radio Black-Out, στο Μιλάνο, το οποίο αποτελούνταν από πρώην μέλη της Potere Operaio και άλλων ομάδων του Εργατισμού. Μέσα από τα άρθρα του προσπαθούσε να αναδείξει ζητήματα των νέων αναγκών στις μητροπόλεις, ενθαρρύνοντας διεκδικητικά υποκείμενα να «βγουν» έξω από το εργοστάσιο. Την ίδια περίοδο, στο Βένετο, θα φτιαχτεί η εφημερίδα Potere Operaio per il Comunismo⁷⁹, που μετά το '77 θα ονομαστεί Autonomia. Επιπρόσθετα, το 1978, θα ιδρυθούν στην Ρώμη – πάλι από πρώην μέλη της οργάνωσης – τα περιοδικά Metropoli και Re-print. Ειδικά το Metropoli, θα αποτελέσει το κύκνειο άσμα μιας προσπάθειας αποσύνδεσης του αυτόνομου διεκδικητικού κινήματος από τις ένοπλες οργανώσεις. Για τον λόγο αυτό, θα ασκήσει έντονη κριτική στις Ερυθρές Ταξιαρχίες για τον σεχταρισμό και την ελιτίστικη δράση τους (Balestrini, Moroni, 2008: 26).

Οι οργανώσεις της Οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας έδρασαν στα εργοστάσια, στα σχολεία και σε τοπικό επίπεδο, ενώ προώθησαν πολιτικές απεργίες, καταλήψεις ακόμα και σχολείων, φοιτητικές αντικυβερνητικές διαδηλώσεις και καταλήψεις άδειων σπιτιών. Οι ομάδες αυτές κρατούσαν μια στάση διαρκούς αντιπαράθεσης με το ΙΚΚ και τον ιστορικό συμβιβασμό, το οποίο, μετά από δεκαετίες σταλινικής πολιτικής, στρεφόταν πια προς τη σοσιαλδημοκρατία. Η αντιπαράθεση αυτή οξύνθηκε σταδιακά μέχρι και το '77, όταν το κόμμα καταδίκασε κάθε ριζοσπαστική διαδήλωση και κινητοποίηση στο όνομα της ενότητας και της πολιτικής νομιμοποίησης. Η αντιπαράθεση αυτή αποτελούσε την τρίτη συνεχόμενη, μετά το 1968 και την αποστροφή του φοιτητικού κινήματος, καθώς και το Θερμό Φθινόπωρο και τους αυτόνομους εργατικούς αγώνες στα εργοστάσια.

Φεμινιστικό κίνημα

Ο Alberto Melucci υποστηρίζει ότι τα νέα κοινωνικά κινήματα – πέρα από την καινοτομία των δράντων και το περιεχόμενό τους – χαρακτηρίζονται από τις σχέσεις τους με τα παραδοσιακά συστήματα και τις παραδοσιακές μορφές εκπροσώπησης. Τα σύγχρονα κινήματα, όπως της νεολαίας, το φεμινιστικό, το περιβαλλοντικό, όχι μόνο δημιουργούν συγκρουσιακούς δράντες και μορφές δράσης, αλλά διεκδικούν σε τομείς ξένους από τη διεκδικητική παράδοση του παραδοσιακού βιομηχανικού μοντέλου. Επιπρόσθετα, η συλλογική δράση λαμβάνει οργανωτικές μορφές που δεν

⁷⁹ Η εργατική δύναμη για τον Κομμουνισμό.

εντάσσονται στις παραδοσιακές κατηγορίες και που καταδεικνύουν μια σαφή αναλυτική ασυνέχεια μεταξύ των σύγχρονων κινημάτων και αυτών του παρελθόντος, ειδικά όσον αφορά το εργατικό κίνημα (Melucci, 1996: 113).

Το σημαντικότερο διεκδικητικό κίνημα την περίοδο της Αυτονομίας ήταν το φεμινιστικό. Πρόκειται για το κίνημα με τη μεγαλύτερη επιρροή τόσο στους νεοεισερχόμενους διεκδικητικούς δρώντες, όσο και σε αυτούς της «παλιάς φρουράς» του Εργατισμού. Οι φεμινίστριες της περιόδου, ασκώντας έντονη κριτική στις παραδοσιακές λενινιστικές οργανώσεις του Εργατισμού, αποστρέφονταν κάθε μορφή κεντρικής εκπροσώπησης, ενώ ήταν αυτές που ανέδειξαν πρώτες το ζήτημα της διεκδίκησης έξω από το εργοστάσιο, στους χώρους αναπαραγωγής της εργατικής τάξης. Οι φεμινιστικές οργανώσεις καταπιάστηκαν με ζητήματα που αφορούσαν από την υγεία, το δικαίωμα στην άμβλωση και το διαζύγιο, μέχρι το σπίτι και τα πατριαρχικά στερεότυπα που αναπαράγονταν από τους άντρες εργάτες. Εξάλλου, στις αρχές της δεκαετίας του '70, η ενδοοικογενειακή βία και οι πατριαρχικές αυθαιρεσίες χρησιμοποιούνταν συχνά, προκειμένου να επιβληθεί η αντρική κυριαρχία, με τις νομικές συνέπειες να είναι ελάχιστες. Τρανταχτά παραδείγματα της περιόδου αποτελούσαν οι περιπτώσεις βιασμών ή φόνου. Στην πρώτη περίπτωση, το αδίκημα μπορούσε να παραγραφεί αν ο άντρας παντρευόταν το θύμα, ενώ στη δεύτερη, υπήρχε ελάχιστη ποινή αν η γυναίκα είχε διαπράξει μοιχεία (Katsiaficas, 2007: 66).

Με τα δεδομένα αυτά, το δεύτερο κύμα του φεμινισμού πήρε διαστάσεις μαζικού φαινομένου στις αρχές της δεκαετίας, ενώ ήταν παρόν εντός του φοιτητικού κινήματος από το 1968. Ήδη από την αρχή του φοιτητικού κινήματος, πολλές γυναίκες ήταν ενεργές στις φοιτητικές διαμαρτυρίες, ενώ άλλες άρχισαν να συναντώνται σε ομάδες που απαρτίζονταν μόνο από γυναίκες. Επιπρόσθετα την περίοδο εκείνη στις εργατικές οργανώσεις, οι γυναίκες είχαν συχνά ένα δευτερεύοντα ρόλο, ως γραμματείς των οργανώσεων, μια κατάσταση που αντανάκλασε το ειρωνικό σύνθημα της εποχής: *«Από τον άγγελο της οικογενειακής εστίας, στον άγγελο της γραφομηχανής»* (Katsiaficas, 2007: 66).

Το φεμινιστικό κίνημα καθώς και ορισμένες εργάτριες που συμμετείχαν στις παραδοσιακές οργανώσεις του Εργατισμού, αισθάνθηκαν έντονη δυσαρέσκεια με τις δεύτερες, το Φεβρουάριο του 1970. Η Potere Operaio εκείνη την περίοδο, εξέφρασε τη θέση της για τη σεξουαλική καταπίεση των γυναικών, επ' αφορμής των

προσλήψεων γυναικών στη Fiat. Η οργάνωση υποστήριξε ότι η ύπαρξη χιλιάδων κακοπληρωμένων εργατριών επιτρέπει στην ιδιοκτησία να αποκομίζει τεράστια κέρδη, ενώ διασπά τον διεκδικητικό αγώνα. Οι ίδιοι, έβλεπαν αυτές τις προσλήψεις ως το ίδιο μέσο που χρησιμοποίησε ο Ford τη δεκαετία του '30 με τις μαζικές προσλήψεις μαύρων εργατών, ως φθηνά εργατικά χέρια. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε η Potere Operaio, ήταν πως η γυναικεία ισότητα αποτελεί έναν όρο, μια μορφή «κηρύγματος» για τα δικαιώματα των πολιτών χωρίς κανένα κύρος, τη στιγμή που το κεφάλαιο είχε ήδη «εξισώσει» τις γυναίκες με τους άντρες στη Mirafiori, τοποθετώντας τες στη γραμμή παραγωγής (Wright, 2012: 160).

Οι συμπεριφορές αυτές, οδήγησαν στη δημιουργία διάφορων μικρών φεμινιστικών ομάδων και συλλογικοτήτων, οι οποίες καταπιάστηκαν με ζητήματα που αφορούσαν τη γυναικεία φύση των διεκδικήσεων, τις κινητοποιήσεις που ήταν σχετικές με τη φροντίδα των παιδιών, το δικαίωμα στην άμβλωση και το διαζύγιο. Οι ίδιοι οι εργατιστές θα αργούσαν αρκετά χρόνια να κάνουν την αυτοκριτική τους, και μόνο μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70 και τους επιτυχημένους αγώνες για το δικαίωμα στην άμβλωση και το διαζύγιο, θα βρίσκονταν πάλι κάτω από τη σκέπη των κοινών διεκδικήσεων.

Ως προς τον ρόλο των φεμινιστριών διανοουμένων την περίοδο αυτή, σημαντική επιρροή στο κίνημα, είχε η Selma James και η Mariarosa Dalla Costa. Οι δύο φεμινίστριες – μέλη της Lotta Femminista⁸⁰ – στο βιβλίο τους «Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή», ξαναδιάβασαν την ιδέα του Gramsci για την έννοια της εργατικής δύναμης. Όπως υποστήριζαν οι δυο συγγραφείς: *«η εργατική δύναμη είναι ένα παράξενο εμπόρευμα. Η ικανότητα για εργασία ενυπάρχει μόνο στον άνθρωπο ο οποίος καταναλώνει τη ζωή του στη διαδικασία της παραγωγής. Αυτός ο άνθρωπος πρέπει να μείνει εννέα μήνες στη μήτρα, πρέπει να τραφεί, να ντυθεί και να εκπαιδευτεί. Όταν δουλεύει, κάποιος πρέπει να στρώσει το κρεβάτι του, να σκουπίσει το πάτωμά του, να φτιάξει το κολατσιό, να καλμάρει και όχι να ικανοποιήσει τη σεξουαλικότητά του, να ετοιμάσει το φαγητό που θα τον περιμένει μετά τη δουρεία ακόμα και αν είναι οκτώ το πρωί μετά τη βραδινή βάρδια»* (James, Dalla Costa, 2008: 28).

⁸⁰ Φεμινιστική Πάλη.

Για τις συγγραφείς, η κοινότητα δεν αποτελούσε ένα χώρο διάφορο από το εργοστάσιο, αλλά η περιοχή της κρυμμένης καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Η περιοχή όπου οι γυναίκες, υποβαθμισμένες, είχαν το ρόλο του προσωπικού υπηρέτη του άντρα εργάτη. Η περιοχή από όπου το κεφάλαιο, αποσπούσε υπεραξία μέσα από την άμισθη εργασία των γυναικών, για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού. Εξ άλλου: *«η γυναίκα, απομονώθηκε στο σπίτι, εξαναγκάστηκε να διεκπεραιώνει μια εργασία που θεωρείται ανειδίκευτη, την εργασία της γέννησης, της ανατροφής, της πειθαρχήσεως και της υπηρέτησης του εργάτη της παραγωγής. Ο ρόλος της στο κύκλο της κοινωνικής παραγωγής παρέμεινε αόρατος επειδή μόνο το προϊόν της εργασίας της, ο ίδιος ο εργάτης, ήταν αόρατος εκεί»* (James, Dalla Costa, 2008: 55). Το βιβλίο αυτό άνοιγε καινούργιους διεκδικητικούς ορίζοντες και έμελλε να επηρεάσει στο σύνολό του το φεμινιστικό κίνημα και τις διεκδικήσεις του, για το υπόλοιπο του συγκρουσιακού κύκλου.

Στις αρχές τις δεκαετίας του '70 δημιουργούνται οι δυο πιο σημαντικές φεμινιστικές οργανώσεις, η Lotta Femminista και η Rivolta Femminile, με ομάδες στη Ρώμη, το Μιλάνο, το Βένετο και την Πάντοβα. Οι οργανώσεις αυτές, οριζόντια δομημένες, αντιτάσσονταν στην άνοδο του νεολενινισμού και του «αυταρχισμού» των παραδοσιακών οργανώσεων της αριστεράς, ενώ αναζωπύρωναν το πνεύμα του '68 και του «κοινοτισμού» (Lumley, 1983: 310). Οι φεμινιστικές οργανώσεις έδιναν έντονη έμφαση στη σύσταση μικρών ομάδων, που κατά κύριο λόγο ασχολούνταν με την ανάπτυξη της συνείδησης. Το φεμινιστικό κίνημα έφτιαξε ομάδες συνείδησης, βιβλιοπωλεία, περιοδικά, καθώς και κέντρα γυναικών (Katsiaficas, 2007: 67). Επιπρόσθετα, βασικό αίτημα της περιόδου ήταν *«ο μισθός για την οικιακή εργασία»*, θέλοντας να αναδείξουν πως η οικιακή εργασία όχι μόνο ελαττώνει το κόστος της αναγκαίας εργασίας, αλλά παράγει και υπεραξία για το κεφάλαιο (Wright, 2012: 161).

Η Rivolta Femminile εξέδωσε το 1970 το μανιφέστο της, το οποίο, μαζί με το κείμενο των James και Dalla Costa, αποτελούν τα ιδρυτικά κείμενα του φεμινιστικού κινήματος. Στο κείμενό της η οργάνωση υποστηρίζει ότι: *«οι γυναίκες δεν θα πρέπει να ορίζονται σε σχέση με τους άντρες. Αυτή η συνειδητοποίηση αποτελεί τη βάση τόσο του αγώνα, όσο και της ελευθερίας μας. Ο άντρας δεν αποτελεί το πρότυπο εκείνο που θα πρέπει να προσβλέπουν οι γυναίκες στη διαδικασία αυτοανακάλυψής τους [...] Η ισότητα αποτελεί μια περεταίρω προσπάθεια υποδούλωσης των γυναικών»* (Lumley,

1983: 311). Επιπρόσθετα, η R.F. θεωρούσε ότι ο γάμος είναι ακριβώς το σημείο εκείνο της γυναικείας υποδούλωσης στην αντρική κυριαρχία. Στόχος, λοιπόν, δεν ήταν η χειραφέτηση αλλά η απελευθέρωση, καθώς η πρώτη αποτελεί μόνο μια έκφανση της δημόσιας σφαίρας – συμπεριλαμβανομένης και της εργασίας – ενώ η απελευθέρωση στοχεύει στο ριζικό μετασχηματισμό της καθημερινής ζωής (Hellman, 1987: 46-47).

Εκτός από τη θεωρητική δουλειά για το δικαίωμα του μισθού για την οικιακή εργασία, το φεμινιστικό κίνημα έθεσε και κάποιες άλλες διεκδικητικές θεματικές. Ως προς τις διεκδικήσεις του φεμινιστικού κινήματος στο δρόμο, θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο βασικούς διεκδικητικούς τους τομείς. Αρχικά, το πρώτο ζήτημα που τέθηκε έμπρακτα, ήταν το δικαίωμα και η νομιμοποίηση της έκτρωσης. Η έκτρωση μέχρι και το 1978 αποτελούσε νομικά παράνομη ενέργεια⁸¹ και είχε ως αποτέλεσμα χιλιάδες γυναίκες κάθε χρόνο να χάνουν τη ζωή τους, λόγω των επιπλοκών και των ακατάλληλων συνθηκών κατά τη διάρκεια παράνομων εκτρώσεων (Φάμπρικα Υφανέτ, 2015: 11). Οι αριθμοί ήταν τόσο μεγάλοι που οι παράνομες εκτρώσεις υπολογίζονταν μέχρι τρία εκατομμύρια το χρόνο, ενώ οι θάνατοι περίπου είκοσι χιλιάδες (Hellman, 1987: 42, Lumley, 1983: 316).

Το φεμινιστικό κίνημα ήταν το μόνο που έθετε το ζήτημα της νομιμοποίησης της έκτρωσης καθώς κανένα πολιτικό κόμμα της περιόδου, δεν συμπεριελάμβανε τέτοια αιτήματα στην ατζέντα του. Έτσι, στις 6 Δεκεμβρίου του 1975⁸², πάνω από εικοσιπέντε χιλιάδες γυναίκες κατέβηκαν στο δρόμο σε διάφορες πόλεις της Ιταλίας, διεκδικώντας το δικαίωμα στην έκτρωση, ενώ ήταν διαχωρισμένες από κάθε επίσημο φορέα εκπροσώπησης καθώς, ακόμα και η Ένωση Ιταλίδων Γυναικών⁸³, αρνήθηκε να συμμετάσχει. Η άρνηση αυτή κράτησε μόλις για λίγους μήνες καθώς στις 3 Απριλίου 1976, η Ένωση Ιταλίδων Γυναικών (που εγκατέλειψε το ΙΚΚ) μαζί με το αυτόνομο

⁸¹ Ο νόμος που απαγόρευε τις εκτρώσεις προερχόταν από το φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι και έδινε μόνο κατ' εξαίρεση την άδεια σε περιπτώσεις βιασμού ή αιμομιξίας (Katsiaficas, 2007: 67).

⁸² Λίγες μέρες πριν τη μεγάλη πορεία της 6^{ης} Δεκεμβρίου, σε μια αντίστοιχη πορεία του φεμινιστικού κινήματος, διαδραματίστηκε ένα συμβάν που αποτέλεσε και τυπικά τον λόγο πριν τη διάλυση της Lotta Continua ένα χρόνο αργότερα, στο συνέδριο του Rimini. Σε φεμινιστική διαδήλωση υπέρ του δικαιώματος των εκτρώσεων, σκληροπυρηνικά μέλη της Lotta Continua –που συχνά αποτελούσαν την περιφρούρηση των πορειών– συγκρούστηκαν με τη φεμινιστική πορεία καθώς τους είχε απαγορευτεί η συμμετοχή. Η συμπεριφορά αυτή, έμελλε να αποτραβήξει από την οργάνωση ένα μεγάλο μέρος των γυναικών που τη στελέχωναν και να οδηγήσει σε έντονη κριτική και περιθωριοποίησή της από το υπόλοιπο κίνημα (Katsiaficas, 2007: 70-71).

⁸³ Η Unione Donne Italiane (Ένωση Ιταλίδων Γυναικών), αποτελούσε τη μεγαλύτερη πανεθνική ένωση που ελεγχόταν από το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα.

φεμινιστικό κίνημα, κατέβασαν στο δρόμο πάνω από εκατό χιλιάδες γυναίκες για να διεκδικήσουν αυτό το δικαίωμα (Katsiaficas, 2007: 67).

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι σε διάφορες πόλεις της Ιταλίας, οι γυναίκες, οργάνωσαν κλινικές παράνομων εκτρώσεων με γιατρούς που μια δεκαετία πριν, ήταν φοιτητές εντός του κινήματος. Το 1976, απόρροια όλων αυτών ήταν η δημιουργία μιας συντονιστικής επιτροπής των αυτοδιευθυνόμενων κλινικών στη Ρώμη, που στόχο είχε όχι μόνο να συντονίζει τις κλινικές, αλλά και να λαμβάνει ενεργά μέρος στον αγώνα. Επιπρόσθετα, θέλοντας να ασκήσουν θεσμική πίεση, συνέλλεξαν πάνω από οκτακόσιες χιλιάδες υπογραφές για ένα ψήφισμα στο οποίο ζητούσαν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος που θα συμπεριελάμβανε το δικαίωμα της έκτρωσης των γυναικών⁸⁴.

Όμως, το κίνημα δεν έμεινε εκεί. Στα τέλη του 1976, φεμινιστικές οργανώσεις προχωρούν στην κατάληψη ενός εγκαταλελειμμένου δικαστικού κτηρίου στη Ρώμη, στην οδό Ντελ Γκοβέρνο Βέκιο. Η κατάληψη αυτή αποτέλεσε σημείο αναφοράς τόσο για το φεμινιστικό κίνημα όσο και για τη ρωμαϊκή Αυτονομία, καθώς από το 1977, με την είσοδο νέων οργανώσεων, εξελίχθηκε ένα ευρέως διαδεδομένο κέντρο αγώνα. Απόρροια των φεμινιστικών αγώνων, που συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια, ήταν το 1978 το ΙΚΚ να προωθήσει στο κοινοβούλιο μια συμβιβαστική νομοθεσία που άφηνε την απόφαση της έκτρωσης στο γιατρό και όχι στη γυναίκα. Όμως το κίνημα της απελευθέρωσης των γυναικών – που συνδεόταν με το μικρό ριζοσπαστικό κόμμα – δεν έμεινε ικανοποιημένο από αυτή την πρόταση νόμου και προχώρησε στη διοργάνωση μιας μεγάλης διαμαρτυρίας έξω από το κοινοβούλιο. Παρόλο που το αίτημα για πλήρη αυτοδιάθεση του σώματος και τη νομιμοποίηση της έκτρωσης έγινε εν μέρει αποδεκτό, πρέπει να αναλογιστεί κανείς πως τα χρόνια εκείνα, υπήρχε μια οπισθοδρομική γραφειοκρατία, μια ισχυρή Καθολική εκκλησία και ένα διχασμένο πολιτικό σύστημα, με το ΙΚΚ να κερδίζει όλο και περισσότερη δύναμη. Αν δεν υπήρχε ένα τόσο ριζοσπαστικό φεμινιστικό κίνημα να διεκδικεί μαζικά και με τόση ένταση, δεν θα είχε υπάρξει απολύτως καμία μεταρρύθμιση (Tarrow, 1989: 336).

Ένας δεύτερος διεκδικητικός τομέας του φεμινιστικού κινήματος ήταν η καμπάνια που ονομάστηκε «Διεκδικήστε τη Νύχτα». Την περίοδο μετά το 1974, το

⁸⁴ Το φεμινιστικό κίνημα πέτυχε και τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος το 1974 για το ζήτημα του διαζυγίου, μια από τις πρώτες σημαντικές νίκες της «αυτονομίας του πολιτικού» (Negri, 1988: 118).

φεμινιστικό κίνημα αναδεικνύει έντονα τις περιπτώσεις βιασμών αλλά και δικών που αφορούσαν δολοφονίες και βιασμούς γυναικών. Οι περιπτώσεις γυναικών που είχαν βιαστεί και δολοφονηθεί, αποτελούσαν ζητήματα για τα οποία το φεμινιστικό κίνημα κατέβαινε στο δρόμο, διαδηλώνοντας κατά της αρσενικής – πατριαρχικής – βίας. Μια από τις περιπτώσεις που αναδεικνύει τη δημιουργικότητα του φεμινιστικού κινήματος, είναι η νυχτερινή πορεία το Νοέμβριο του 1976. Πάνω από δέκα χιλιάδες γυναίκες κατέβηκαν στο δρόμο ντυμένες μάγισσες, ενώ κρατούσαν σκουπόξυλα (Tarrow, 1989: 103). Απόρροια της έντονης οργής του φεμινιστικού κινήματος ήταν πως στην πορεία αυτή ακούστηκε για πρώτη φορά το σύνθημα: *«Όχι πια μανάδες, όχι πια κόρες, θα καταστρέψουμε την οικογένεια»* (Katsiaficas, 2007: 69).

Επιπρόσθετα, τα αντανακλαστικά του κινήματος είχαν οξυνθεί σε μεγάλο βαθμό, κάτι που αναδεικνύει και τη δυναμική που είχε διαμορφωθεί στον «Area» της Αυτονομίας. Στην περίπτωση της Claudia Caputi – μιας έφηβης, η οποία μετά το βιασμό της, την ημέρα της δίκης τον Απρίλη του '77, έπεσε για δεύτερη φορά θύμα βιασμού και απειλών να αποσύρει τις μηνύσεις – το κίνημα της Ρώμης, μέσα από την ενημέρωση του αυτοοργανωμένου ραδιοφώνου Radio Futura, κατέβασε μέσα σε λίγες ώρες πάνω από δεκαπέντε χιλιάδες γυναίκες στους δρόμους και τη γειτονιά που έμενε η κοπέλα (Red Notes, 1988: 73). Προς παραδειγματισμό και απειλή για τους μελλοντικούς βιαστές, η πορεία κατέληξε έξω από τα γραφεία του τοπικού MSI.

Τέλος, υπήρξε σημαντική συνεισφορά του φεμινιστικού κινήματος στη διάχυση των αγώνων στον ευρύτερο κοινωνικό ιστό και δη στην ανάπτυξη των γεγονότων του '77. Η Carla Lonzi (μέλος της Rivolta Femminile) στο κείμενό της «Let's spit on Hegel», προσπάθησε να αναδείξει τη σύνδεση τόσο της φεμινιστικής όσο και της αντρικής απελευθέρωσης από την πατριαρχική δομή της οικογένειας. Για την Lonzi, η γυναίκα που απορρίπτει την οικογένεια καθώς και ο νέος που απορρίπτει τη στρατιωτική θητεία, είναι συνοδοιπόροι στο μονοπάτι της άρνησης της συμμετοχής στις πατριαρχικές δομές. Επιπρόσθετα υποστηρίζει ότι: *«Το κίνημα των χίπις αντιπροσωπεύει την αηδία απέναντι στο πατριαρχικό σύστημα, την απόρριψη της εξουσιαστικής πολιτικής και των πολιτικών μορφών των κυρίαρχων αρσενικών ομάδων. Οι χίπις δεν χωρίζουν πλέον το δημόσιο από το ιδιωτικό και η ζωή τους είναι ένα μίγμα αρσενικού και θηλυκού»* (Lonzi, 2023: 180).

Η ανάλυση της Lonzi, θα αποδειχθεί σημαντική για την ανάδυση μιας νέας κουλτούρας καθώς και το σχηματισμό ενός νεολαιίστικου κινήματος αντικουλτούρας. Η γενική δυσπιστία σε οποιαδήποτε μορφή αντιπροσώπευσης, η γυναικεία απελευθέρωση, η ενότητα του πολιτικού με το προσωπικό καθώς και η προσήλωση στις ατομικές ανάγκες, οδήγησε στη δημιουργία ενός «τρίτου» διεκδικητικού κινήματος στον «Area» της Αυτονομίας, αυτό των Ινδιάνων της Μητρόπολης.

Διάχυτη Αυτονομία

Εκτός από την Οργανωμένη Εργατική Αυτονομία, στον «Area» της Αυτονομίας δομήθηκαν ομάδες και οργανωτικές δομές πάνω στη βάση χαλαρών δεσμών και αυθορμητισμού, βαθιά επηρεασμένες από το φεμινιστικό κίνημα και τη νεολαιίστικη αντικουλτούρα της εποχής. Η διάχυτη ή δημιουργική Αυτονομία, αποτέλεσε ένα σύνολο εντός του χώρου του αυτόνομου κινήματος, το οποίο, ναι μεν, διατηρούσε δεσμούς με τις υπόλοιπες οργανώσεις, δραστηριοποιούνταν δε δημιουργικά και αυτόνομα. Το σημαντικότερο ρεύμα της δημιουργικής Αυτονομίας εντοπίζεται κυρίως στη Ρώμη, τη Μπολόνια και το Μιλάνο και αποτελούνταν – σε μεγάλο βαθμό – από νέους εργατικής καταγωγής, των οποίων οι προσδοκίες για υλική και κοινωνική ελευθερία στρέφονταν ενάντια στην πραγματικότητα των μέτρων λιτότητας που είχαν παρθεί μετά την πετρελαϊκή κρίση (Katsiaficas, 2007: 80-81).

Η πιο θεαματική και δραστήρια ομάδα του δημιουργικού χώρου του κινήματος ήταν οι Ινδιάνοι της Μητρόπολης, μια ομάδα με έδρα τη Ρώμη, η οποία πρωταγωνίστησε στα γεγονότα του '77. Οι Ινδιάνοι της Μητρόπολης αποτελούνταν κυρίως από μη βίαιους διαδηλωτές, οι οποίοι συχνά έβαφαν τα πρόσωπά τους μοιάζοντας με ιθαγενείς της Αμερικής και φορούσαν φτερωτά καπέλα. Οι Ινδιάνοι συγκροτήθηκαν σε πολιτικό κίνημα μετά το μεγάλο «Φεστιβάλ Νέων Προλετάρων»⁸⁵, που διοργανώθηκε από το underground περιοδικό «Re Nudo»⁸⁶, στο Πάρκο Λάμπρο του Μιλάνο στις 26-30 Ιουνίου 1976. Στόχος τους ήταν να χλευάσουν την επίσημη πολιτική, να εκφράσουν την έντονη δυσαρέσκειά τους και να εμπλουτίσουν τις διαμαρτυρίες με στοιχεία θεατρικότητας και παιχνιδιού (Cunningham, 2007: 154). Κοινωνικοποιημένοι οι ίδιοι σύμφωνα με τις επιταγές της καταναλωτικής κοινωνίας, αντίθετης στη λογική της κοινωνίας των παραγωγών,

⁸⁵ Festival del Proletariato Giovanile.

⁸⁶ Περιοδικό που είχε ιδρυθεί από μία χίπικη ομάδα το Δεκέμβριο του 1969 και στις αρχές της δεκαετίας του '70 είχε πολιτικά ριζοσπαστικοποιηθεί.

ανέπτυξαν μια συλλογική ταυτότητα ενάντια στις ιεραρχικά δομημένες οργανώσεις αυταρχικών ηγετών, ενώ βασίζονταν στους φιλικούς κύκλους δομώντας ρευστές και εξισωτικές κολεκτίβες (Katsiaficas, 2007: 81). Η ομάδα υιοθέτησε τις συνήθειες και την αύρα του «Άλλου», του περιθωριοποιημένου υποκειμένου, αυτού που το '60 θα το έβρισκε κάποιος ως «αόρατο», ανειδίκευτο εργάτη στη Mirafiori.

Το μανιφέστο τους το οποίο δημοσιεύτηκε την 1^η Μαρτίου '77, αποτελεί και το κατάλληλο μέσο για να γίνουν πιο κατανοητές οι λειτουργίες και τα αιτήματα της ομάδας. Σε αυτό καλούσαν τους αγωνιστές να καταλάβουν όλα τα άδεια σπίτια και να τα λειτουργήσουν ως εναλλακτικούς χώρους σε σχέση με την οικογένεια, να νομιμοποιηθεί η χρήση όλων των ψυχοτρόπων ναρκωτικών, να καταστραφούν οι ζωολογικοί κήποι και να δοθεί το δικαίωμα στα ζώα να επιστρέψουν στη γενέθλια γη τους. Να καταστραφούν οι φυλακές ανηλίκων, καθώς και τα φασιστικά μνημεία της Ρώμης, και να διεξαχθεί μια ιστορική και ηθική επανεκτίμηση του δεινοσαύρου Αρχαιοπτέρυγα, που αδίκως παρουσιαζόταν ως δράκος (Katsiaficas, 2007: 81). Οι Ινδιάνοι, έφταναν την ειρωνεία και το παράδοξο στα πολιτικά τους όρια και ακόμα και όταν οι περισσότεροι τους έπαιρναν στα σοβαρά, η ομάδα απέφευγε να φетиχοποιήσει τη σημασία της.

Ως ομάδα, αποτέλεσε αναπόσπαστο κομμάτι του κινήματος της αυτομείωσης, καθώς, ναι μεν, προέρχονταν από εργατικές οικογένειες και συχνά δεν είχαν χρήματα αλλά ταυτόχρονα, η αυτομείωση ήταν θέμα κουλτούρας και κάλυψης των υλικών αναγκών. Για τον λόγο αυτό, συχνά εισέβαλαν σε συναυλίες τζαζ και κινηματογράφους, πληρώνοντας ένα μέρος του αντιτίμου, έτρωγαν σε ακριβά εστιατόρια και μετά έφευγαν, ενώ έκλεβαν ρούχα, ποτά και δίσκους. Ταυτόχρονα, γέμιζαν τις γειτονιές τους με αφίσες στοχοποιώντας εμπόρους ναρκωτικών και βιαστές. Στις περιπτώσεις αυτές, η αστυνομία δεν έδινε κάποια σημασία. Όμως, όταν το '77 έκαναν διαδήλωση στην όπερα του Μιλάνο με τρικάκια που έγραφαν «*τα μακαρόνια για το προλεταριάτο και χαβιάρι για την μπουρζουαζία*», η αστυνομία μετά από άγριες συμπλοκές, συνέλαβε σαράντα διαδηλωτές και τραυμάτισε άλλους διακόσιους πενήντα (Katsiaficas, 2007: 82).

Εκτός από τους Ινδιάνους της Μητρόπολης, υπήρξαν και διάφοροι καλλιτέχνες οι οποίοι εξέλιξαν την έννοια της αυτονομίας και αποτέλεσαν κομμάτι δημιουργικής της τάσης. Ο γνωστότερος δημιουργός της εποχής, που υποστήριξε την

αυτονομία της κουλτούρας, ήταν ο Dario Fo. Ο ίδιος επέλεγε να παρουσιάζει τις θεατρικές του παραστάσεις σε μη συμβατικά μέρη, όπως για παράδειγμα σε πλατείες, μικρούς δρόμους και εργοστάσια. Ο ίδιος υποστήριζε ότι η λαϊκή κουλτούρα ήταν για αιώνες αυτόνομη από τους κυρίαρχους της κοινωνίας, ενώ η σύγχρονη μαζική κουλτούρα ήταν ολοένα και πιο συγκεντρωτική και ρυθμιζόμενη από τις μεγάλες εταιρίες. Επιπρόσθετα, το θεατρικό του έργο «ο τυχαίος θάνατος ενός αναρχικού», ένα θεατρικό που σατίριζε την «εκπαραθύρωση» του Pinelli κατά τη διάρκεια των γεγονότων του Θερμού Φθινοπώρου, αποτέλεσε έργο μεγάλης επιρροής για το αυτόνομο κίνημα, που ανεβαίνει ακόμη και σήμερα σε πολλά θέατρα του ευρωπαϊκού χώρου.

Το νεολαιίστικο κίνημα, όπως και το φεμινιστικό, διέθετε ένα μεγάλο οπλοστάσιο πόρων και δεξιοτήτων για την κινητοποίησή του. Όταν οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις του 1975 ακύρωσαν το κυβερνητικό μονοπώλιο των ραδιοκυμάτων, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, δημιουργήθηκαν πάνω από οκτακόσια «ελεύθερα ραδιόφωνα» και πάνω από εκατό τηλεοπτικά κανάλια. Τα ελεύθερα ραδιόφωνα αποτέλεσαν το πολιτιστικό εργαστήριο των κινημάτων. Μέσα από τις καθημερινές εκπομπές και τη μεγάλη συμμετοχή τόσο νεανικού κοινού όσο και άλλων ομάδων που αντιμετώπιζαν προβλήματα της καθημερινής ζωής, δημιουργούνταν ένα πλαίσιο κατανόησης των σύγχρονων δυσκολιών, τις οποίες συνειδητά απόκρυπταν τα επίσημα μέσα μαζικής ενημέρωσης (Cunningham, 2007: 165).

Το πιο δραστήριο ραδιόφωνο και αυτό με τη μεγαλύτερη επιρροή, ήταν το Radio Alice⁸⁷ στη Μπολόνια, το οποίο αντανάκλασε τη ζωντανή ριζοσπαστική φωνή της αντικουλτούρας στην πόλη. Το ραδιόφωνο δημιουργήθηκε το 1974 από πρώην μέλη της Potere Operaio και ενίσχυσε σημαντικά το κίνημα στα γεγονότα του '77. Με τα δικά τους λόγια: «το Radio Alice θα δώσει φωνή σε όποιον αγαπά τη μιμόζα και πιστεύει στον παράδεισο· μισεί τη βία, αλλά χτυπά τους κακούς· πιστεύει ότι είναι ο Ναπολέων, αλλά ξέρει ότι θα μπορούσε κάλλιστα να είναι μια κολόνια· γελάει σαν τα λουλούδια... σε καπνιστές και πότες, ζογκλέρ και σωματοφύλακες, τους απόντες και τους τρελούς» (Lumley, 1983: 299). Το κεντρικό πρόταγμα του ραδιοφώνου ήταν η επιθυμία του για απελευθέρωση όλων των επιθυμιών. Επιπρόσθετα, στη Ρώμη, υπήρχε το Radio Onda Rossa, που αποτελούσε πηγή κινητοποίησης του φεμινιστικού

⁸⁷ Ράδιο Αλίκη.

κινήματος, και το Radio Futura, το οποίο χρηματοδοτούνταν από δυο μικρά κόμματα στα αριστερά της Lotta Continua. Τα ραδιόφωνα αυτά έγιναν χώροι διάδοσης ανατρεπτικών ιδεών και τοπικών ειδήσεων του κινήματος, μέσω των cronisti a gettone⁸⁸ και της συμμετοχής ακροατών, ενώ αποτέλεσαν και τόπους συνεχούς γλωσσικού πειραματισμού, μέσω της χρήσης του νέων κωδίκων επικοινωνίας, του Μάο-ντανταϊσμού, του παράλογου και ενός μείγματος ψευδών και αληθινών ειδήσεων, που αντανakλώνταν στο σύνθημα: *«Ας διαδώσουμε ψευδείς ειδήσεις που να παράγουν πραγματικά γεγονότα»* (Cunninghame, 2007: 166).

⁸⁸ Ρεπόρτερ των τηλεφωνικών θαλάμων.

Autonomia 77

Το κίνημα του 1977 ξάφνιασε τόσο την παλιά όσο και τη νέα αριστερά με την απομάκρυνσή του από τη γενιά και την πολιτική του '68. Οι Ιταλοί αυτόνομοι όπως οι πανκ στην Αγγλία, οι Autonomi in στη Γερμανία και οι Γάλλοι αυτόνομοι και αναρχικοί, χλεύαζαν τους αγωνιστές του '68, ως αγωνιστές που απέκτησαν προνομιούχες ακαδημαϊκές έδρες ή έγιναν βολεμένοι δημόσιοι υπάλληλοι, ενώ τους θεωρούσαν «τον βαρύνοντα εφιάλτη στο μυαλό των ζωντανών» (Katsiaficas, 2007: 35). Η χρονιά αυτή, αποτέλεσε το σημείο ξεπεράσματος των μεγάλων οργανώσεων του Εργατισμού που, τα προηγούμενα χρόνια, κατείχαν την ηγεμονική θέση της εξ' αριστερών «αντιπολιτεύσεως στο ΙΚΚ».

Το '77, μπορεί να χαρακτηριστεί ως η χρονιά όπου ο «Area» της Αυτονομίας έκανε, δέκα χρόνια μετά, τη «δεύτερη έφοδο στον ουρανό». Στην ουσία, αποτέλεσε ένα τελευταίο αλλά αρκετά ηχηρό ξέσπασμα του κινήματος, γεμάτο από μαζικές, δημιουργικές, αλλά και βίαιες μορφές δράσης. Όμως, ο κύκλος αγώνων που άνοιξε το '77, έμελλε να κλείσει με άσχημο τρόπο. Η περιχαράκωση, ο εθισμός στα ναρκωτικά, η ένοπλη δράση, οι μαζικές φυλακίσεις ακόμα και οι αυτοκτονίες, αποτελούσαν συχνά φαινόμενα (Wright, 2012: 236). Το '77 ήταν ίσως η τελευταία χρονιά, μετά το Θερμό Φθινόπωρο, του μαζικού και πολύμορφου αγώνα, μέχρι την οριστική καταστολή από τους μηχανισμούς του ιταλικού κράτους και το κλείσιμο του συγκρουσιακού κύκλου, δύο χρόνια αργότερα.

Σύμφωνα με την Della Porta (1995: 31-33), η τέταρτη φάση του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος είναι τα χρόνια της απόγνωσης 1977-80. Την περίοδο αυτή, το κίνημα που προερχόταν από τα χρόνια του Εργατισμού και η επίσημη αριστερά, βρίσκονταν σε μια σχετική αδράνεια. Το '77 όμως, χαρακτηριζόταν και από ένα μαζικό κίνημα διεκδικήσεων της νεολαίας. Ταυτόχρονα, οι ένοπλες οργανώσεις άρχισαν να κερδίζουν όλο και περισσότερο έδαφος, συμπαρασύροντας μαζί τους κομμάτια του νεανικού αυτού κινήματος, καθώς πολλές μικρές ομάδες άρχισαν να ριζοσπαστικοποιούνται και να ανακηρύσσουν την αυτόνομη δράση. Επιπρόσθετα, το φεμινιστικό κίνημα έκανε μια μεταστροφή, μετά το '76 και το επιτυχημένο δημοψήφισμα για την έκτρωση, σε πιο θεσμοποιημένες μορφές συλλογικής πολιτικής δράσης. Έτσι, η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από μια σειρά σοβαρών

τεροριστικών επιθέσεων από ομάδες όπως οι Ερυθρές Ταξιαρχίες και η Πρώτη Γραμμή.

Είναι αλήθεια πως τη δεκαετία του '70, ο ιταλικός συγκρουσιακός κύκλος είχε περιοριστεί αισθητά σε σχέση με τη μαζικότητα του Θερμού Φθινοπώρου, οι νεοεισερχόμενοι στο κίνημα ήταν λιγότεροι, ενώ υπήρξαν κομμάτια του κινήματος που είτε αποστρατεύτηκαν, είτε θεσμοποιήθηκαν. Όμως, η δεκαετία του '70 αποτέλεσε μια περίοδο εσωτερικής ανασυγκρότησης, μεταβολής των διεκδικητικών ταυτοτήτων και αιτημάτων, αλλά προπάντων, μια διαδικασία οργάνωσης και δράσης στα πλαίσια των νέων κοινωνικών κινήματων. Το '70, οι διεκδικητές δεν διεκδικούσαν στο όνομα της εργατικής τάξης, ούτε στο όνομα των λενινιστικών ομάδων του Εργατισμού. Η δεκαετία του '70 ήταν η δεκαετία της απελευθέρωσης και των διεκδικήσεων των ατομικών αναγκών, της διαφορετικότητας, του φεμινισμού και του αυθορμητισμού. Ο χώρος της Αυτονομίας, ο αστερισμός αυτός που εμπεριείχε τόσο ετερόκλητες ομάδες, προσπάθησε με τα δικά του μέσα, με τα δικά του άτυπα δίκτυα επικοινωνίας, να ανταπεξέλθει και να διεκδικήσει στα χρόνια της βίας και της έντονης κρατικής καταστολής, στα «χρόνια του μολυβιού» και της στρατηγικής της έντασης. Το αυτόνομο κίνημα κατάφερε κάποιες νίκες τα χρόνια εκείνα, όμως δεν μπόρεσε να κερδίσει το στοίχημα της χρήσης της βίας.

Βασικό σε αυτό το σημείο αποτελεί ο διαχωρισμός της βίας ανάλογα με την απεύθυνση και τον τρόπο με τον οποίο ασκείται. Σύμφωνα με τον Ferrajoli (1985: 18-19), υπάρχουν δύο είδη βίας, η πολιτική και η κοινωνική. Η πολιτική βία συνοδεύεται πάντοτε από στρατηγική πρόθεση και συνιστά απαραίτητη μορφή της επαναστατικής δράσης, ως καθήκον ή και αξία. Η κοινωνική βία από την άλλη, συνήθως προκαλείται από τη βία του αντιπάλου και διακατέχεται από αυθορμητισμό, ενώ πηγάζει από το κοινωνικό υποκείμενο και τους κοινωνικούς στόχους που αυτό διεκδικεί.

Οι συλλογικές δράσεις του κινήματος του '77 διέπονταν από αυτό που η Della Porta και ο Tarrow (1986: 614-615) ορίζουν ως βίαιες μορφές δράσης. Τα διεκδικητικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν το '77, χαρακτηρίζονταν από τη χρήση κοινωνικής βίας, επιθέσεις τόσο σε περιουσίες όσο και στους κατασταλτικούς μηχανισμούς, ξεσπάσματα βίας – όπως τα γεγονότα του Μιλάνο – και από βίαιες συγκρούσεις με τους πολιτικούς και κοινωνικούς αντιπάλους. Οι συγκρούσεις με την αστυνομία έφτασαν σε πολλές περιπτώσεις την ένοπλη διαμάχη, άμεσες επιθέσεις

έγιναν από οργανώσεις – όπως οι Ερυθρές Ταξιαρχίες και η Πρώτη Γραμμή – ενώ σε άλλες περιπτώσεις, η χρήση βίας ήταν τυφλή.

Το '77 είχε μια διπλή φύση. Από τη μία πλευρά, έδωσε σε χιλιάδες διεκδικητές τη δυνατότητα να γνωρίσουν και να δοκιμάσουν νέες μορφές οργάνωσης και συλλογικής δράσης, να δομήσουν νέους χώρους που μπορούσαν ελεύθερα να εκφράζονται, να διεκδικήσουν πίσω από τα οδοφράγματα και να νιώσουν έστω και για λίγες ώρες ελεύθεροι. Από την άλλη πλευρά, το '77 ήταν η χρονιά που το κίνημα έκοψε και τον τελευταίο δεσμό που μπορεί να διατηρούσε, μέχρι τότε, με τους επίσημους φορείς εκπροσώπησης. Έκοψε κάθε δεσμό με τη δυνατότητα της ειρηνικής διεκδίκησης, και στο τέλος, έδωσε χώρο στο να αναπτυχθούν και να ηγεμονεύσουν οι ομάδες του αντάρτικου πόλης. Όσο ο συγκρουσιακός κύκλος βαίνει προς το τέλος του τόσο πιο έντονη γίνεται η βία, μέχρι την τελική ήττα. Μια ήττα που όσες προσπάθειες και αν έκαναν για να αποφύγουν, οι λιγοστές ομάδες και έντυπα του αυτόνομου χώρου μετά το '77, δεν κατάφεραν να αναχαιτίσουν.

Η κατάληψη του πανεπιστημίου της Ρώμης

Στη Ρώμη και τη Μπολόνια, δύο μητροπόλεις που αποτελούσαν «κόκκινα προπύργια» του ΙΚΚ, μετά τις δημοτικές εκλογές του '75, οι ομάδες της Αυτονομίας, ερχόντουσαν συχνά σε ανοικτή αντιπαράθεση τόσο με τους επίσημους πολιτικούς φορείς όσο και με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς, που δρούσαν υπό τον φόβο και τις εντολές της «κόκκινης» δημοτικής αρχής. Οι συγκρούσεις συχνά γίνονταν όλο και πιο βίαιες, ειδικά μετά την ψήφιση του νόμου Reale το 1975.

Η έναρξη των γεγονότων του '77 γίνεται όταν στις 2 Φεβρουαρίου, περίπου εκατό ένοπλοι φασίστες άνοιξαν πυρ στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης, τραυματίζοντας αρκετούς φοιτητές που διαμαρτύρονταν για τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις⁸⁹ της κυβέρνησης. Η πορεία διαμαρτυρίας της επόμενης μέρας, καταπνίχθηκε από τους πυροβολισμούς της αστυνομίας κατά των διαδηλωτών και, σχεδόν αντανάκλαστικά, περίπου τριάντα χιλιάδες διαδηλωτές κατέλαβαν και άρχισαν να περιφρουρούν το πανεπιστήμιο της Ρώμης (Katsiaficas, 2007: 85-86).

Ως άμεση απάντηση, μέσα σε ελάχιστες ώρες, αναπτύσσεται ένα μεγάλο κύμα αλληλεγγύης, με καταλήψεις πανεπιστημίων σχεδόν στο σύνολο της ιταλικής

⁸⁹ Οι μεταρρυθμίσεις αφορούσαν τον περιορισμό της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

επικράτειας⁹⁰. Ταυτόχρονα, υπήρχε άμεση στήριξη από το φεμινιστικό κίνημα, μέσα από την κατάληψη που διατηρούσε στο παλιό δικαστικό μέγαρο της οδού Ντελ Γκοβέρνο Βέκιο, από το '76. Μέσα στα κατειλημμένα πανεπιστήμια άρχισαν να γίνονται συνελεύσεις από ομάδες του ευρύτερου χώρου της Αυτονομίας όπως φεμινιστικές, χίπις, ομάδες της δημιουργικής Αυτονομίας, των Ινδιάνων της Μητρόπολης, αλλά και αυτόνομοι που είχαν δομές στα εργοστάσια. Οι συνελεύσεις και οι συζητήσεις δημιουργούσαν ένα κλίμα συνεργασίας και δεσμούς μεταξύ των ομάδων, ενώ άρχισαν να ξεκαθαρίζονται ζητήματα ζωτικής σημασίας για το κίνημα. Για τις επόμενες δύο εβδομάδες ο χώρος του πανεπιστημίου της Ρώμης, μετατράπηκε σε απαγορευμένη περιοχή για την αστυνομία ενώ, εντός του, άνθιζε μια ζωηρή πολιτική κουλτούρα που απέρριπτε τις παραδοσιακές αριστερές ιδεολογίες για χάρη ζητημάτων, που αναδεικνύονταν στους κύκλους του νεανικού προλεταριάτου της πόλης (Wright, 2012: 237).

Το πιο διάσημο περιστατικό των δύο εβδομάδων της κατάληψης συνέβη στις 17 Φεβρουαρίου, όταν, στο πλαίσιο της προσπάθειας καταστολής του κινήματος, το IKK έστειλε τον Luciano Lama, γραμματέα της CGIL, να μιλήσει και να μεταπείσει τους καταληψίες. Ο Lama πήγε στο πανεπιστήμιο συνοδευόμενος από δύο χιλιάδες συνδικαλιστές ως περιφρούρηση και ένα φορτηγό με δικό του ηχητικό σύστημα προκειμένου να μη διακοπεί η ομιλία του. Ο στόχος, όπως υποστήριζαν οι συνδικαλιστές, ήταν «να απελευθερωθεί το πανεπιστήμιο από τους φασίστες» (Katsiaficas, 2007: 86)⁹¹.

Το προηγούμενο βράδυ η συνέλευση της κατάληψης είχε αποφασίσει να επιτρέψει την είσοδο στον Lama και να τον αντιμετωπίσει με πολιτικά επιχειρήματα. Όταν έφτασε η επίμαχη μέρα, οι πρώτοι που καλωσόρισαν το γραμματέα της CGIL ήταν οι Ινδιάνοι της Μητρόπολης. Οπλισμένοι με πλαστικά tomahawk, σημαίες και μπαλόνια με νερό, περικύκλωσαν την πλατφόρμα που θα γινόταν η ομιλία και άρχισαν να φωνάζουν συνθήματα όπως: «*Nessuno L'ama*»⁹², «*Τα λάμα ανήκουν στο*

⁹⁰ Έγιναν καταλήψεις πανεπιστημίων στο Παλέρμο, το Μπάρι, το Μιλάνο, το Τορίνο, τη Βενετία, τη Μπολόνια, τη Φιορεντίνα, την Πίζα, το Κάλιαρι και τη Ρώμη.

⁹¹ Οι κομμουνιστές συχνά αποκαλούσαν περιφρονητικά τους φοιτητές «μικροαστούς» κάτι που υπονοούσε ότι ήταν αναξιόπιστοι και φιλοχρήματοι. Όμως, το πανεπιστήμιο της Ρώμης ήταν ίσως το μεγαλύτερο του κόσμου για την εποχή του, με πάνω από τριακόσιες χιλιάδες φοιτητές, η πλειοψηφία των οποίων, λόγω των ευνοϊκών νόμων μετά το Θερμό Φθινόπωρο, ήταν νέοι προλεταριακής καταγωγής. Το να αποκαλούν τα στελέχη της CGIL τους φοιτητές φασίστες, αποτελούσε μια μεγάλη πρόκληση η οποία δεν έμεινε αναπάντητη.

⁹² Λογοπαίγνιο με το όνομα του Lama που σημαίνει «κανείς δεν τον αγαπάει».

Θιβέτ», ενώ αναφερόμενοι στο πραξικόπημα της Χιλής, φώναζαν: «*Στη Χιλή τα τανκς, στην Ιταλία οι Κομμουνιστές*» (Lumley, 1983: 303, Wright, 2012: 237).

Όταν άρχισε την ομιλία του ο Lama, αποκάλυψε τους φοιτητές «παράσιτα που ζουν εις βάρος της παραγωγικής εργασίας», κάτι που δεν άρεσε καθόλου στους ίδιους. Αμέσως ξεκίνησαν συμπλοκές μεταξύ των συνδικαλιστών και των αυτόνομων και από τη σύγκρουση, τουλάχιστον πενήντα άτομα τραυματίστηκαν. Ο ίδιος ο Lama δέχτηκε έντονες αποδοκιμασίες και η πλατφόρμα της ομιλίας καταστράφηκε.

Μετά την εκδίωξη του Lama από μέλη των Volsci, ο πρότανης κάλεσε την αστυνομία, την οποία δέχτηκαν οι συνδικαλιστές στις πύλες του πανεπιστημίου με χειροκροτήματα. Πάνω από δύο χιλιάδες αστυνομικοί τραυμάτισαν εκατοντάδες ανθρώπους, ακόμα και κατοίκους της γειτονιάς που δεν είχαν καμία σχέση με την κατάληψη. Για να αποδοθεί καλύτερα το κλήμα της συγκεκριμένης μέρας, αξίζει να αναφερθεί πως οι φοιτητές φώναζαν: «*φασίστες, μελανοχίτωνες, η θέση σας είναι στο νεκροταφείο*» ενώ ένας κομμουνιστής λέκτορας της σχολής αναφώνησε: «*νομίζω ότι η αστυνομία είχε δίκιο να ξεκαθαρίσει το πανεπιστήμιο. Άλλωστε δεν υπήρχαν καθόλου φοιτητές εκεί, μόνο χίπις, ομοφυλόφιλοι και περιθωριακά άτομα*» (Katsiaficas, 2007: 87). Το ίδιο βράδυ, χιλιάδες φοιτητές και νέοι συγκεντρώθηκαν για να συζητήσουν τα γεγονότα και τις επόμενες κινήσεις τους.

Δυο μέρες μετά τα γεγονότα, πάνω από πενήντα χιλιάδες άνθρωποι διαδήλωσαν στους δρόμους της Ρώμης εναντίον της αστυνομικής καταστολής, των συνδικάτων και του ΙΚΚ. Το σύνθημα που κυριαρχούσε στην πορεία ήταν: «*Μας έδιωξαν από το πανεπιστήμιο, τώρα θα καταλάβουμε ολόκληρη την πόλη*». Όμως, η καταστολή δεν έμεινε στα γεγονότα του πανεπιστημίου. Ο υπουργός εσωτερικών Cossiga, με διάγγελμά του στην τηλεόραση, ανήγγειλε νέα αυστηρότερα μέτρα καταστολής. Από τη στιγμή εκείνη ήταν εμφανές ότι το επίπεδο της βίας δεν θα αργούσε να αυξηθεί και από τις δυο πλευρές. Για τον χώρο της Αυτονομίας, η εκδίωξη του Lama και οι συγκρούσεις με την αστυνομία αποτέλεσαν σημείο καμπής. Τα νέα διαδόθηκαν γρήγορα μέσα στο κίνημα και οι φοιτητές άρχισαν να κατεβαίνουν σε απεργίες και διαδηλώσεις, στο σύνολο του ιταλικού κράτους (Katsiaficas, 2007: 89).

Η απάντηση για τα γεγονότα στο πανεπιστήμιο της Ρώμης δεν άργησε να έρθει από το ΙΚΚ και από έναν παλιό εργατιστή διανοούμενο, τον Asor Rosa. Ο

Rosa, άρχισε να αναπτύσσει σε μια σειρά δημοσιευμάτων στην L' Unità, τη θέση του (και θέση του κόμματος) για τις «δύο κοινωνίες». Η πρώτη κοινωνία αποτελούνταν από μια κοινωνική τάξη με εχέγγυα, η οποία ήταν προσκολλημένη στα συνδικάτα και τα πολιτικά κόμματα και που τα συμφέροντά της, ήταν άμεσα συνδεδεμένα με αυτά του ιστορικού συμβιβασμού. Από τη άλλη πλευρά, ο Rosa, υποστήριζε ότι υπήρχε μια δεύτερη κοινωνία, αποτελούμενη από περιθωριακά κοινωνικά υποκείμενα χωρίς εγγυήσεις, νέους ανέργους και υποαπασχολούμενους, που ήταν παγιδευμένοι στις άτυπες εργασίες της μαύρης αγοράς. Με αυτά τα υποκείμενα ήταν απαραίτητος αν και αδύνατος, ο οποιοσδήποτε πολιτικός διάλογος για τη λιτότητα που εφαρμόστηκε για να βοηθήσει την ανάκαμψη της οικονομίας μετά το '73. Οπότε, ο Rosa κατέληγε ότι η πρώτη κοινωνία εκπροσωπείται από τα επίσημα κόμματα και τα συνδικάτα αλλά η δεύτερη δεν έχει κάποια επίσημη εκπροσώπηση, λόγω της ιστορικής αποτυχίας των εργατικών οργανώσεων να εκπροσωπήσουν τους ανειδίκευτους, περιθωριοποιημένους εργάτες και τους νέους (Cunningham, 2007: 159-161).

Στις 26 και 27 Φεβρουαρίου, οι φοιτητές κάλεσαν πανεθνική συνέλευση των ομάδων της Αυτονομίας, με σκοπό να συζητήσουν τις επόμενες κινήσεις τους. Στη συνέλευση αυτή άρχισαν να αναδεικνύονται και τα πρώτα προβλήματα του αυτόνομου χώρου, καθώς συμμετείχαν και μέλη της Lotta Continua. Οι φεμινιστικές ομάδες και οι Ινδιάνοι, θέλοντας να δείξουν την αντίθεσή τους στις οργανώσεις του Εργατισμού αλλά και σε άντρες συντρόφους που είχαν κακοποιητική συμπεριφορά, αρνήθηκαν να συμμετάσχουν και έκαναν δικές τους, κλειστές συνελεύσεις. Το αποτέλεσμα της πανεθνικής συνέλευσης ήταν να καλεστεί μια πανεθνική διαδήλωση στις 12 Μαρτίου, στη Ρώμη (Katsiaficas, 2007: 89). Την ημέρα των γεγονότων στην Μπολόνια, πάνω από εκατό χιλιάδες διαδήλωναν και καταλάμβαναν το κέντρο της Ρώμης ενώ οι συγκρούσεις διήρκησαν πάνω από έξι ώρες, έξω από τα γραφεία του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος.

Τα οδοφράγματα της Μπολόνια

Η δεύτερη φάση των γεγονότων και η κορύφωση του κινήματος του '77, διαδραματίστηκε στις 12 Μαρτίου, σε άλλη πόλη. Το βράδυ πριν από την πανεθνική διαδήλωση ξέσπασαν συγκρούσεις ανάμεσα σε μια φανατική ομάδα Καθολικών και τους φοιτητές του πανεπιστημίου της Μπολόνια. Ως αποτέλεσμα, ένας ακτιβιστής – πρώην μέλος της Lotta Continua – δολοφονείται από τις αστυνομικές αρχές. Το Radio Alice αναλαμβάνει τη μετάδοση των γεγονότων και, το ίδιο βράδυ, ένα αγριεμένο

πλήθος προχωρά στην καταστροφή δύο αστυνομικών τμημάτων και ενός Καθολικού βιβλιοπωλείου. Την ίδια στιγμή, καταλαμβάνει τον κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης. Το επόμενο πρωί και ενώ πολλοί διαδηλωτές κατευθύνονταν προς τη διαδήλωση στη Ρώμη, χιλιάδες άλλοι διαδήλωναν στην Μπολόνια. Οι συγκρούσεις ήταν τόσο βίαιες που οι αστυνομικοί πυροβολούσαν στα οδοφράγματα, ενώ νεαροί αυτόνομοι εισέβαλαν σε ένα κοντινό οπλοπωλείο και έκλεψαν αρκετά όπλα (Tari, 2017: 241).

Μέχρι το βράδυ το διεκδικητικό πλήθος είχε στήσει οδοφράγματα στο σύνολο του κέντρου της πόλης και είχε απωθήσει πλήρως τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Η αστυνομία είχε χάσει τη μάχη και καλούσε από τα μεγάφωνα τους ανθρώπους να μείνουν στα σπίτια τους. Όπως θυμάται ένας νεαρός από τα γεγονότα: *«τα πρόσωπα των συντρόφων ήταν χαμογελαστά [...] μπουκάλια καλό κρασί απαλλοτριωμένα από τα μπαρ, αλλάζουν χέρια. Σαμπάνια, τσιγαριλίκια και μολότοφ [...] Ένα πιάνο παίζει Σοπέν. Βρίσκεται στη μέση του δρόμου. Κάποιοι το έβγαλαν έξω από ένα μπαρ. Ακριβώς πίσω από τα οδοφράγματα• Αύριο; Αύριο θα έρθουν με τανκς. Θα μας συντρίψουν πάλι. Αλλά σήμερα, για λίγες ώρες, αυτός ο τόπος είναι ελεύθερος. Σοπέν. Κρασί. Θυμός και χαρά»* (Red Notes, 1978: 23).

Το ίδιο βράδυ και σε απάντηση προς το αυτόνομο κίνημα, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί εισέβαλλαν στα γραφεία του ραδιοφώνου Radio Alice, στέλνοντας ταυτόχρονα τηλεσίγραφο στους καταληψίες του πανεπιστημίου, να το εκκενώσουν μέσα στη νύχτα. Το πρωί της επόμενης μέρας, πάνω από τρεις χιλιάδες αστυνομικοί, μαζί με τεθωρακισμένα οχήματα, κινήθηκαν προς το πανεπιστήμιο, στο οποίο όμως δεν βρήκαν κανέναν. Ο Zangheri, ο κομμουνιστής δήμαρχος της πόλης, αναφερόμενος στα γεγονότα του πανεπιστημίου, θα ισχυριστεί πως δεν μπορούσε να κάνει τίποτε άλλο από τη στιγμή που βρισκόταν σε πόλεμο (Tari, 2017: 242). Η L'Unita εκείνο το πρωινό, έγραφε πως: *«όσον αφορά το ρόλο που έπαιξε το Radio Alice ως όργανο ανατροπής, αξίζει να πούμε ότι τα κατασταλτικά μέτρα που του επιβλήθηκαν, μάλλον άργησαν»* (Katsiaficas, 2007: 90).

Τις επόμενες μέρες η καταστολή σε όλη την πόλη της Μπολόνια αυξήθηκε ραγδαία. Η Μπολόνια ήταν η πόλη στην οποία είχε πραγματοποιηθεί ο «ιστορικός συμβιβασμός». Ο «κόκκινος» δήμος γέμισε με κάμερες τους κεντρικούς του δρόμους, ακτιβιστές ξυλοκοπούνταν αν η αστυνομία τους αναγνώριζε ως ηγετικά στελέχη, ενώ

απαγορεύτηκαν όλες οι δημόσιες συναθροίσεις. Επιπροσθέτως, πολλοί ακτιβιστές που συνελήφθησαν, κατηγορήθηκαν για συννομωσία εναντίον της δημοκρατικής τάξης. Ακόμα, αυτόνομες ομάδες που προσπάθησαν να αφήσουν προκηρύξεις έξω από εργοστάσια, εμποδίστηκαν από ομάδες περιφρούρησης του ΙΚΚ. Ένα φεμινιστικό κέντρο της πόλης εκκενώθηκε, ενώ το κόμμα πίεζε τους τοπικούς γιατρούς και δικηγόρους να μην περιθάλπουν και να μην αναλαμβάνουν τους διαδηλωτές (Katsiaficas, 2007: 91). Μετά τα γεγονότα, το ΙΚΚ έχασε την αξιοπιστία του ως κυβερνών κόμμα, καθώς άφησε τον έλεγχο ενός τόσο μεγάλου κινήματος να γλιστρήσει μέσα από τα χέρια του (Bifo, 2014: 185).

Η Αυτονομία του Μιλάνο

Το Μιλάνο αποτέλεσε άλλη μια πόλη που στις 12 Μαρτίου υπήρξαν βίαιες συγκρούσεις. Το πρωί της 12^{ης} του μήνα, βρίσκει το κίνημα του Μιλάνο σε αναταραχή, μετά την γνωστοποίηση της δολοφονίας στη Μπολόνια. Αν και ένα μεγάλο μέρος του κινήματος είχε ήδη ταξιδέψει από την προηγούμενη μέρα για να συμμετάσχει στην καλεσμένη πανεθνική πορεία της Ρώμης, μέλη του περιοδικού Rosso, οι επιτροπές της Σέντσα Τρέγκουα, πρώην μέλη της Lotta Continua και η κολεκτίβα από το Καζορέτο, κατέβηκαν στο δρόμο. Το μεγάλο πρόβλημα που καλούταν να διαχειριστεί τόσο η μιλανέζικη Αυτονομία όσο και οι ομάδες της Αυτονομίας γενικότερα, ήταν η συνεχής αύξηση του επιπέδου της βίας που χρησιμοποιούσαν τα κινηματικά υποκείμενα.

Η Della Porta και ο Tarrow (1986: 614), υποστηρίζουν πως η χρήση στρατηγικής βίας ως μορφή συλλογικής δράσης, έχει ως στόχο την παρουσίαση των δρώντων και την επιβολή τους μέσω της χρήσης φυσικής δύναμης. Επιπλέον, υπάρχει και η διαδραστική βία, η οποία εμφανίζεται όταν χρησιμοποιείται από ένα μέρος των δρώντων κατά τη διάρκεια μιας, κατά τα άλλα, ειρηνικής δράσης. Ο αρχικός στόχος της πορείας στο Μιλάνο ήταν η επίθεση στην τοπική νομαρχία, η οποία φυλασσόταν από την αστυνομία. Οι διαδηλωτές, σκόπευαν να έρθουν σε ευθεία σύγκρουση ακόμα και με τη χρήση όπλων. Μόνο μετά από προσπάθειες της ομάδας Rosso, οι μεταπείστηκαν και οδήγησαν την πορεία στην Ασολομπάρντα, την περιοχή όπου βρισκόταν το εργοστάσιο της Magneti Marelli, όπου οι εργάτες έκαναν απεργίες εναντιωμένοι στην αναδιάρθρωση (Balestrini, Moroni, 2008: 62). Για τελευταία φορά ίσως, το Rosso κατάφερε να αποφύγει την άμεση σύγκρουση με την αστυνομία και να κρατήσει για λίγο ακόμα ζωντανό το κίνημα του Μιλάνο. Όταν η πορεία έφτασε έξω

από τα άδεια γραφεία στη Ασολομπάρντα, μέρος της πορείας – κυρίως τα πρώην μέλη της L.C. και τότε μέλη της πρωτοεμφανιζόμενης Prima Linea – επιτέθηκαν με μολότοφ, πέτρες και όπλα στην «έδρα των αφεντικών».

Η ευκαιρία που χάθηκε

Τα αποτελέσματα της 12^{ης} Μαρτίου ήταν η έντονη καταστολή από τους μηχανισμούς του κράτους. Εκατοντάδες συλλήψεις έγιναν τόσο στη Μπολόνια, όσο και τη Ρώμη και το Μιλάνο. Νέοι κατασταλτικοί νόμοι ψηφίστηκαν, με τη δημιουργία φυλακών ειδικού τύπου, ενώ ένα κύμα διωγμών σάρωσε την ιταλική επικράτεια με ραδιόφωνα, εφημερίδες, εκδοτικούς οίκους και βιβλιοπωλεία να υποβάλλονται σε έρευνες και να κλείνουν (Bifo, 2014: 185). Ωστόσο, μέχρι και το καλοκαίρι, το κίνημα συνέχιζε να αντιστέκεται στις μεγάλες πόλεις του Μιλάνο, του Τορίνο και της Ρώμης. Το κίνημα όμως, είχε αρχίσει να μπαίνει σε ένα γενικότερο κύκλο συγκρουσιακής βίας. Οι πορείες που έγιναν στις 12 και 13 Μαΐου στις μεγάλες πόλεις, οδήγησαν σε ένοπλες αντιπαραθέσεις. Στη Ρώμη, η αστυνομία δολοφόνησε τη δεκαεννιάχρονη Giorgia Masi, ενώ στο Μιλάνο είκοσι άτομα που ξέκοψαν από την πορεία επιτέθηκαν με όπλα δολοφονώντας έναν αστυνομικό (Katsiaficas, 2007: 94).

Η Αυτονομία εκείνη την περίοδο, έτυχε της στήριξης Γάλλων διανοουμένων, οι οποίοι έκαναν εκκλήσεις στην ιταλική κυβέρνηση ενάντια στην κατασταλτική φύση του ιστορικού συμβιβασμού ως θεσμικού σχεδίου εκμηδένισης όλων των διαφωνούντων. Η ευκαιρία που χάθηκε από τον χώρο της Αυτονομίας, αφορούσε την αποφυγή του κύκλου βίας και η μεταστροφή στη θεσμοθετημένη πολιτική. Το αυτόνομο κίνημα δεν αναγνώρισε τους νέους συμμάχους στο πρόσωπο των Ιταλών και Γάλλων φιλοσόφων, καθώς και πολιτικών ακτιβιστών. Την περίοδο των γεγονότων του '77, στο ιταλικό κράτος είχε ξεκινήσει μια ευρεία συζήτηση στους κύκλους των αριστερών διανοουμένων για το ζήτημα του σταλινικού σοσιαλισμού και τον ρόλο του ΙΚΚ. Με τη βοήθεια αναλύσεων των Foucault, Deleuze και Guattari, γινόταν μια κριτική στη σοσιαλδημοκρατία. Οι διανοούμενοι υποστήριζαν πως, ενώ είχε εισαγάγει κάποια στοιχεία στην παράδοση του κομμουνιστικού εργατικού κινήματος της Τρίτης Διεθνούς, δεν ερχόταν απαραίτητα σε αντιπαράθεση με τον ολοκληρωτισμό και τις βίαιες σταλινικές τάσεις. Το ΙΚΚ διατηρούσε αυτές τις δύο τάσεις που το οδηγούσαν από τη μία πλευρά στην πλήρη ανάμιξη και στήριξη της αστικής δημοκρατίας και, από την άλλη, στη βίαιη και αυταρχική καταστολή οποιουδήποτε διεκδικητικού κινήματος (Katsiaficas, 2007: 186).

Ο «Area» της Αυτονομίας, αντιμέτωπος με το κύμα της καταστολής και με επίγνωση της συζήτησης που είχε ξεκινήσει σχετικά με το ρόλο του ιστορικού συμβιβασμού, οργάνωσε ένα πανεθνικό συνέδριο στην Μπολόνια, στα τέλη του Σεπτεμβρίου του '77. Στο συνέδριο που καλούσαν οι Ινδιάνοι της Μητρόπολης, θα έπαιρναν μέρος όλες οι ομάδες του αυτόνομου κινήματος καθώς και ευρωπαίοι διανοούμενοι, και φιλικά προσκεείμενες ομάδες της ευρύτερης αριστεράς. Στο συνέδριο πήραν μέρος πάνω από εβδομήντα χιλιάδες άτομα με κάποιες ομάδες να σηκώνουν μέσα στις αίθουσες χάρτινα πιστόλια (Katsiaficas, 2007: 96). Παρόλη την προσπάθεια θετικής αποτίμησης των γεγονότων από τον Negri, οι συζητήσεις παρέμειναν προσκολλημένες μόνο στα μέσα άμυνας και το επίπεδο χρήσης της βίας (Wright, 2012: 250). Έτσι δεν κατάφεραν να οργανώσουν ένα πρόγραμμα, μια προοπτική για το μέλλον, και κανένα βήμα δεν έγινε προς τα μπροστά. Από το συνέδριο και μετά, άρχισε να γίνεται όλο και πιο έντονη η κρίση του κινήματος, μια κρίση που σύντομα θα οδηγούσε στην πλήρη διάλυση, την αποδιοργάνωση και την απουσία προοπτικών. Από το συνέδριο και μετά, αυτό που θα απασχολούσε το κίνημα καθώς και όλη την Ιταλία, ήταν οι Ερυθρές Ταξιαρχίες, οι δολοφονίες και οι φυλακίσεις.

Βία, καταστολή και κλείσιμο του συγκρουσιακού κύκλου

Σύμφωνα με την Della Porta και τον Tarrow (1986: 612-613), όταν ένας συγκρουσιακός κύκλος αρχίζει να οδεύει προς το τέλος του, οι πιο έντονες-βίαιες μορφές δράσης υιοθετούνται από κομμάτια ή υποκείμενα του κινήματος ως υποκατάστατο στα ποσοστά συμμετοχής που τείνουν να μειώνονται. Ο φραξιονισμός δεν είναι μόνο αποτέλεσμα ιδεολογικών αντιπαραθέσεων, αλλά μια πολιτική κίνηση των οργανώσεων, που στόχο έχει την έντονη ανάδειξη των διαφορών τους με τις άλλες διεκδικητικές ομάδες και την επίδειξη ισχύος, με σκοπό να ηγεμονεύσουν στο κίνημα που φθίνει. Καθώς αυτές οι διαφορές αναπτύσσονται, το κίνημα οδηγείται στην πόλωση, ενώ κάποιοι διεκδικητές οδηγούνται σε πιο βίαιες μορφές δράσης και οι υπόλοιποι αποστρατεύονται. Επιπρόσθετα, αυτό έχει ένα αρνητικό αντίκτυπο στην κοινή γνώμη και στον τρόπο που οι κατασταλτικοί μηχανισμοί χρησιμοποιούν τη «νόμιμη» βία. Σε τέτοιες περιπτώσεις, οι οργανωμένες ελίτ αρχίζουν να ενδίδουν στις κοινωνικές πιέσεις για διατήρηση της τάξης. Ως αποτέλεσμα, τα διεκδικητικά κινήματα και η κουλτούρα της διεκδίκησης, που είχαν εμφανιστεί ως μαζικά και μεταρρυθμιστικά, υποχωρούν, με τις ελίτ να ανακτούν την πολιτική ηγεμονία.

Μετά το συνέδριο του Σεπτεμβρίου του '77, αυτό που ακολούθησε ήταν η σταδιακή περιθωριοποίηση του κινήματος, η μείωση των κινηματικών δρώντων, και μια σειρά από ένοπλες αντιπαραθέσεις με τις αρχές. Το λαϊκό κίνημα βρέθηκε σε ένα ξαφνικό τέλος, ενώ το δράμα του ανταρτοπόλεμου είχε αρχίσει να διακρίνεται. Η μόνη τάση της Αυτονομίας που κρατούσε μια σαφή κριτική στάση εναντίον της χρήσης όπλων, ήταν αυτή της Οργανωμένης Εργατικής Αυτονομίας. Το μεγάλο επίδικο είναι το πώς ένα κίνημα που ελπίζει να δομήσει μια πιο δημοκρατική κοινωνία, μπορεί να αμυνθεί έναντι των ένοπλων επιθέσεων του αντιπάλου, ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί να ενισχύσει τη λαϊκή συμμετοχή, από τη στιγμή που αυτός ο αντίπαλος κατέχει μόνος τη «νόμιμη» χρήση της βίας.

Στην περίπτωση του ιταλικού αυτόνομου κινήματος, μπορούν να αναγνωριστούν δύο κύριες αιτίες που το οδήγησαν στην καταστολή. Και για τις δύο αιτίες, υπαίτιος ήταν ο ίδιος ο «Area». Η πρώτη αιτία, η οποία αναγνωρίζεται και στα μαζικά κινήματα του '68, ήταν κυρίως υποκειμενική. Το πρώτο πρόβλημα που οδήγησε σε αδιέξοδο το κίνημα είχε να κάνει με τη μαζική διάδοση της κουλτούρας των ναρκωτικών. Μεγάλα κομμάτια της αντικουλτούρας του κινήματος, της

δημιουργικής Αυτονομίας, μετά το '77 στράφηκαν στον ατομικισμό και την έντονη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Το πρόβλημα ήταν τόσο έντονο που πολλές ομάδες κατηγορούσαν ανοικτά με πορείες, αφίσες και κείμενα τη μαφία των μητροπόλεων για τις τεράστιες ποσότητες που διακινούνταν στους δρόμους (Katsiaficas, 2007: 95). Η δεύτερη αιτία σχετίζεται με την υποχώρηση του κινήματος μετά το '77, εξαιτίας της στροφής του στη χρήση άκρατης επιθετικής βίας.

Η καταστολή και η υποχώρηση των ομάδων της Αυτονομίας, λείαναν το έδαφος για την ανάπτυξη ενόπλων οργανώσεων. Εδώ η ευθύνη για το κίνημα είναι διπλή. Η πρώτη βαραίνει τις ομάδες και τα υποκείμενα, τα οποία με την πολιτική επιλογή της χρήσης όπλων, οδήγησαν στην απομόνωση το μαζικό κίνημα και στην ανάδειξη ένοπλων περιθωριακών ομάδων. Η δεύτερη βαραίνει τους διανοούμενους του κινήματος, οι οποίοι είτε «άργησαν» είτε δεν έκαναν καθόλου μια σοβαρή κριτική στις ένοπλες οργανώσεις. Δεν είναι υπερβολή να ειπωθεί ότι οι εργατιστές διανοούμενοι, που είχαν εμπλακεί στο κίνημα της Αυτονομίας, στάθηκαν αμέτοχοι στο ζήτημα των ενόπλων οργανώσεων, εξαιτίας της παλιάς ιδέας-διαμάχης για το επαναστατικό κόμμα της πρωτοπορίας. Ίσως κάποιοι από τους διανοούμενους να έβλεπαν με καλό μάτι τις Ερυθρές Ταξιαρχίες και την Πρώτη Γραμμή. Εξάλλου, τα περισσότερα μέλη αυτών των ομάδων, είχαν άμεσες σχέσεις με τον παλιό Εργατισμό και τις λενινιστικές απόψεις που αυτός εκπροσωπούσε.

Η μόνη κριτική προσπάθεια την πλευρά της Αυτονομίας πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του '78 με το περιοδικό *Metropoli*. Η συντακτική ομάδα του περιοδικού αποτελούνταν από άτομα που είχαν συμμετάσχει ενεργά στο κίνημα του Εργατισμού. Στους τέσσερις μήνες λειτουργίας του, άσκησε έντονη «εσωτερική» κριτική στο κίνημα, προσπαθώντας να το απομακρύνει από την πολιτική βία και να αναδομήσει τις συνθήκες για τον αυτόνομο ταξικό αγώνα (Bifo, 2014: 191). Η ομάδα θεωρούσε ότι οποιαδήποτε προοδευτική οργάνωση, η οποία δρα με στόχο τη βελτίωση της δημοκρατίας και επιζητά κοινωνικές αλλαγές, είναι τυφλή αν δεν κατανοεί πως ο δρόμος του ένοπλου αγώνα είναι εκείνος που επιλέγει το κράτος για να οδηγήσει τη σύγκρουση σε ένα υψηλότερο επίπεδο βίας. Ένα επίπεδο βίας που μπορεί να συγκριθεί μόνο με όρους εμφυλίου πολέμου, μέχρι τη μη αναστρέψιμη εκβαράθρωση κάθε κινηματικής διεκδίκησης (Scalzone, 2014: 299). Το *Metropoli* ήταν έντυπο του κινήματος, αλλά απευθυνόταν σε όλη τη νέα αριστερά του ιταλικού

κράτους, προσπαθώντας να βρει εκείνους τους συμμάχους που, με την επιρροή τους, θα μπορούσαν να αντιστρέψουν τον κύκλο της βίας του ιστορικού συμβιβασμού.

Η ιστορία των ενόπλων οργανώσεων δεν ήταν ξένη για το ιταλικό κίνημα. Οι δύο οργανώσεις που μονοπώλησαν το ενδιαφέρον τόσο του κινήματος όσο και των κατασταλτικών μηχανισμών μετά το '77, δεν εμφανίστηκαν από το πουθενά. Οι Ερυθρές Ταξιαρχίες, δημιουργήθηκαν από ρεύματα του δογματικού μαοϊσμού μέσα στα ιταλικά πανεπιστήμια, ήδη από το 1968. Από τις αρχές του '70, η δομή των Ταξιαρχιών περιελάμβανε μικρές ομάδες τριών με πέντε μελών, στο σύνολο των μεγάλων εργοστασίων του Μιλάνο, του Τορίνο και της Γένοβας, ενώ υπήρχαν ομάδες ακόμα και σε πολλά σχολεία και γειτονιές (Bifo, 2014: 187).

Με βάση την κριτική που μπορεί να ασκηθεί σήμερα, τα μέλη των Ε.Τ. ήταν βαθιά επηρεασμένα από τις αναλύσεις των εργατιστών της δεκαετίας του '60, με μόνη διαφορά τα μέσα επίτευξης των στόχων. Αυτό μπορεί να εξαχθεί ως συμπέρασμα από δύο θεωρητικά ζητήματα. Οι Ε.Τ. θεωρούσαν πως είχαν πραγματοποιήσει την «οργάνωση της πρωτοπορίας», η δράση της οποίας, θα είναι αυτή που θα οδηγήσει τις προλεταριακές μάζες στην επανάσταση και την κατάληψη της εξουσίας. Έβλεπαν στους εαυτούς τους τις ηγετικές φιγούρες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν το κίνημα στο επόμενο βήμα, εκείνο το βήμα που οι οργανώσεις του Εργατισμού απέτυχαν να κάνουν. Το δεύτερο ζήτημα ήταν στενά συνδεδεμένο με τον Tronti. Αν και ο ίδιος δεν είχε σχέση με τις Ε.Τ., αυτές, επηρεάστηκαν ιδεολογικά από τις θέσεις του για την εργατική κεντρικότητα και τη διεκδίκηση μέσα στην άμεση παραγωγική διαδικασία. Οι Ε.Τ., ήταν βαθιά προσκολλημένες στην ιδέα του Tronti ότι η βιομηχανική εργασία είναι το μόνο πρόσφορο έδαφος για εργατικές διεκδικήσεις. Αυτή η οπτική οδηγούσε τα μέλη της οργάνωσης σε συχνές αντιπαραθέσεις, τόσο με το φεμινιστικό κίνημα όσο και με τις υπόλοιπες ομάδες της Αυτονομίας.

Η δεύτερη ένοπλη οργάνωση ήταν και αυτή κομμάτι προερχόμενο από τα σπλάχνα του Εργατισμού. Συγκεκριμένα, η Πρώτη Γραμμή δημιουργήθηκε μετά το '74 και την επιλογή της Lotta Continua να στραφεί προς τη θεσμοθετημένη πολιτική. Διάφοροι διαφωνούντες πυρήνες της οργάνωσης από το Μιλάνο, το Τορίνο και τη Νάπολη, βλέποντας μετά από τόσα χρόνια τη L.C. να θεσμοποιείται, στράφηκαν στη δημιουργία της Πρώτης Γραμμής. Και σε αυτή την περίπτωση, η νέα οργάνωση

αναγνώριζε στον εαυτό της το ρόλο του συνεχιστή του κινήματος, καθώς και της ένοπλης απάντησης στους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Οι ιδεολογικές καταβολές των μελών της δεν είχαν παρά ελάχιστες διαφορές από αυτές του Εργατισμού της προηγούμενης δεκαετίας. Όπως και οι Ε.Τ. έτσι και η Πρώτη Γραμμή, ήταν βαθιά προσκολλημένη στην ιδέα της εργατικής κεντρικότητας και των διεκδικήσεων μέσα στην άμεση παραγωγική διαδικασία, ενώ και αυτή συχνά βρισκόταν σε αντιπαράθεση με τους διεκδικητές του αυτόνομου κινήματος. Η μόνη διαφορά με τις Ε.Τ. είναι πως η Πρώτη Γραμμή, εξακολουθούσε να πιστεύει στη στρατηγική της διπλής στράτευσης. Τα μέλη της αναλάμβαναν ρόλους τόσο στη συμμετοχή σε διαδηλώσεις, πορείες και καταλήψεις του κινήματος, όσο και στη χρήση επιθετικής βίας σε περιπτώσεις που πίστευαν ότι θα ευνοούσε το κίνημα.

Από τη στιγμή που το κίνημα της Αυτονομίας δεν κατάφερε να απεμπλακεί από τον κύκλο της βίας και να αναζητήσει διέξοδο στη θεσμοθετημένη πολιτική μόνο ένας δρόμος απέμενε, αυτός της ολοκληρωτικής ήττας. Η ήττα του αυτόνομου κινήματος γράφτηκε σε δύο πράξεις. Για την πρώτη ήταν υπεύθυνες οι Ε.Τ., όταν στις 16 Μαρτίου του 1978, απήγαγαν τον Aldo Moro – πρώην Πρωθυπουργό του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος και Πρόεδρο – ο οποίος είχε μεγάλη συνεισφορά στην επίτευξη του ιστορικού συμβιβασμού. Οι Ε.Τ., μετά από πενήνταπέντε μέρες ομηρίας και διαπραγματεύσεων, τον δολοφόνησαν και μαζί «δολοφόνησαν» ένα ολόκληρο διεκδικητικό κίνημα (Katsiaficas, 2007:98-99). Η απαγωγή του Moro οδήγησε στην αποστράτευση χιλιάδων διεκδικητών, υπό τον φόβο της καταστολής και των φυλακίσεων, καθώς επίσης περιόρισε τις δυνατότητες διεξαγωγής κάθε αυτόνομης διεκδικητικής δράσης. Τα κινηματικά υποκείμενα από δρώντες, μετατράπηκαν σε απλούς θεατές μιας γενικευμένης στρατιωτικοποίησης της πολιτικής αντιπαράθεσης, ενώ το λαϊκό κίνημα έμοιαζε πια ασήμαντο.

Αυτό που ακολούθησε μετά την υπόθεση Moro, ήταν ένα αποδυναμωμένο κίνημα που δεχόταν μαζικά χτυπήματα από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς και τις φασιστικές οργανώσεις. Η ιταλική κυβέρνηση – του ιστορικού συμβιβασμού – νομοθέτησε μια σειρά από νόμους, οι οποίοι οδήγησαν πολλούς κινηματικούς δρώντες στην αποστράτευση ή τις φυλακές. Αρχικά, δινόταν αμνηστία σε όποιον κατέθετε εναντίον παλιών συντρόφων ενώ, ύποπτα άτομα για «ανατρεπτική δραστηριότητα εναντίον του κράτους», μπορούσαν να προφυλακιστούν προληπτικά σε ειδικού τύπου φυλακές χωρίς δίκη, μέχρι και για δώδεκα χρόνια.

Στην περίπτωση του ιταλικού κινήματος, το κλείσιμο του συγκρουσιακού κύκλου μπορεί να οριστεί με μια σχετική ακρίβεια. Στις 7 Απριλίου του 1979, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί του ιταλικού κράτους, προχώρησαν σε μια επιχείρηση μεγάλων διαστάσεων κατά του συνόλου του ιταλικού κινήματος. Οι πρώτοι που συλλαμβάνονται ως ηγετικά μέλη των Ερυθρών Ταξιαρχιών είναι δεκάδες διανοούμενοι της περιόδου του Εργατισμού, οι οποίοι συμμετείχαν στο κίνημα της Αυτονομίας (Cari, 2014: 203). Οι κατηγορίες περί «σύστασης και συμμετοχής σε ένοπλη ομάδα», «οργάνωσης και καθοδήγησης των Ερυθρών Ταξιαρχιών» και «υπονόμευσης της κρατικής εξουσίας», βασίστηκαν αποκλειστικά στα γραπτά των κατηγορουμένων. Επιπρόσθετα, η κυβέρνηση του ιστορικού συμβιβασμού εξίσωσε τις Ερυθρές Ταξιαρχίες με την Αυτονομία, ταυτίζοντάς τους με τους νεοφασίστες του MSI.

Οι συλλήψεις αποτέλεσαν μόνο την αρχή ενός κατασταλτικού κύματος που υπέσκαψε, έτι περεταίρω, όποια δύναμη είχε απομείνει στον χώρο της Αυτονομίας. Το μόνο που απέμεινε, ήταν το αίτημα από το κίνημα όσο και από ένα σύνολο Γάλλων διανοουμένων, να υπάρξει δικαιοσύνη για τους φυλακισμένους. Ο Jean-Paul Sartre, δημοσίευσε και μια επιστολή ζητώντας την άμεση απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων (Katsiaficas, 2007: 99-100). Από τις 7 Απρίλη του '79 και έπειτα, έπαψε να υπάρχει ως ενεργός δρών, το σύνολο του αυτόνομου κινήματος. Μέχρι τις αρχές του '80 και την εφαρμογή των νέων αντιτρομοκρατικών νόμων, πάνω από τρεις χιλιάδες ακτιβιστές είχαν οδηγηθεί σε φυλακές υψίστης ασφαλείας, απομονωμένοι και χωρίς την τήρηση των νομίμων δικαιωμάτων τους (στο ίδιο, 100). Μετά τα γεγονότα της 7^{ης} Απρίλη, το κίνημα του Εργατισμού και της Αυτονομίας, περνάει σταδιακά στον χώρο της πολιτικής ιστοριογραφίας.

Αντί επιλόγου

Τη δεκαετία του '60 το αίτημα των εργατιστών για τη διάλυση της σχέσης μισθού-παραγωγικότητας, αποτέλεσε έναν κεντρικό μοχλό πίεσης και διεκδίκησης. Οι εργατιστές, εκμεταλλευόμενοι της εσωτερικές αλλαγές και τους τριγμούς στις πολιτικές ελίτ εξαιτίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, των πολιτικών ανακατατάξεων και της αναδιάρθρωσης της παράγωγης, μέσα από τις συμμαχίες στην ευρύτερη αριστερά, μπόρεσαν να οργανωθούν, να βγουν στο δρόμο και να διεκδικήσουν. Ο διάλογος που είχε ανοίξει στη δημόσια σφαίρα, εκείνη την εποχή, αφορούσε μια σειρά από μεταρρυθμίσεις στις συνθήκες εργασίας, στο εκκλησιαστικό καθεστώς, στις ανάγκες των νέων και στις πανεπιστημιακές μεταρρυθμίσεις, δίνοντας τη δυνατότητα σε πιο ριζοσπαστικά διεκδικητικά υποκείμενα, να οργανωθούν. Η αυτόνομη οργάνωση στα εργοστάσια και τα πανεπιστήμια οδήγησε σε μια, έστω και προσωρινή, αποδυνάμωση των επίσημων φορέων εκπροσώπησης της αριστεράς, του ΙΚΚ και των προσκειμένων σε αυτό συνδικάτων. Βέβαια η αποδυνάμωση αυτή δεν κράτησε για πολύ.

Το κίνημα του Εργατισμού κορυφώθηκε την περίοδο 1967-69, μέσα από τα γεγονότα του Θερμού Φθινοπώρου. Το Θερμό Φθινόπωρο αποτέλεσε ίσως μια πρωτόγνωρη διεκδικητική περίοδο για την πολιτική ιστοριογραφία καθώς, για πάνω από δύο χρόνια, ένα κίνημα καταλάμβανε εργοστάσια, πανεπιστήμια και κατέβαινε μαζικά στους δρόμους. Για την Ιταλία, ήταν η πρώτη φορά που τα αιτήματα των συνδικάτων για αυξήσεις μισθών και υπογραφή συλλογικών συμβάσεων, πέρασαν σε δεύτερη μοίρα μπροστά στα αιτήματα ενός μαζικού εξωθεσμικού κινήματος. Τα γεγονότα του Πόρτο Μαργκέρα και η αύξηση πέντε χιλιάδων λιρετών, άνοιξαν το δρόμο και για τη διεκδίκηση στα μεγάλα εργοστάσια του βιομηχανικού τριγώνου. Στη Fiat, την Pirelli και την Sit-Siemens οι εργάτες απεργούσαν, έκαναν σαμποτάζ, αρνούσαν να εργαστούν στις υπερωρίες και, για πρώτη φορά, εφάρμοσαν την τακτική της απεργίας του μισάωρου. Με τον τρόπο αυτό, η γραμμή παραγωγής δέχτηκε πλήγματα εκατομμυρίων λιρετών ενώ οι ιδιοκτήτες, οδηγήθηκαν στην υπογραφή συλλογικών συμβάσεων με ευνοϊκότερους όρους για τους εργάτες.

Μετά το '69 και μέχρι το '73, επικράτησε μια σχετική ύφεση στο κίνημα του Εργατισμού, καθώς μετά την επίτευξη της υπογραφής των συλλογικών συμβάσεων και τη θεσμοθέτηση των εργοστασιακών επιτροπών, τα συνδικάτα επανακτούν εν

μέρει τον έλεγχο. Οι εργατιστές δεν αναγνώρισαν την πολιτική ευκαιρία για μια θεσμοποιημένη δράση μέσα στα εργοστάσια καθώς θεωρούσαν τις επιτροπές αυτές, ως θεσμικά όργανα καταστολής των εργατικών διεκδικήσεων. Η περίοδος αυτή, χαρακτηρίστηκε και από μια κρίση στο εσωτερικό των ομάδων του Εργατισμού – την Potere Operaio και την Lotta Continua – καθώς υπήρξε μια σχετική αποστράτευση τόσο από το ίδιο το εργατικό κίνημα, όσο και από το φοιτητικό. Η στρατηγική της έντασης φαίνεται πως είχε, έστω και πρόσκαιρα, αποτελέσματα στην καταστολή του κινήματος. Με τον τρόπο αυτό, οι οργανώσεις του Εργατισμού εισήλθαν σε έναν διαρκή κύκλο επανασχεδιασμού, που αφορούσε τόσο τις πολιτικές στρατηγικές, το επίπεδο χρήσης της βίας, τη θεσμοποίηση ή τον εξτρεμισμό, όσο και την ανάγκη ή μη για τη δημιουργία ενός κόμματος της επαναστατικής πρωτοπορίας. Οι εσωτερικές διαφωνίες έκαναν εμφανή την κρίση στο εσωτερικό του Εργατισμού και οδήγησαν τις ομάδες είτε στη αυτοδιάλυση, όπως στην περίπτωση της Potere Operaio, είτε στη διάσπαση και τη θεσμοποίηση, όπως συνέβη με την Lotta Continua.

Οι διαμάχες και οι διασπάσεις της περιόδου μέχρι το '73, προκάλεσαν δύο βασικά προβλήματα στο κίνημα του Εργατισμού και στη συνέχιση των διεκδικήσεων. Το πρώτο πρόβλημα είχε να κάνει με το ότι οι εργατιστές, και κυρίως οι διανοούμενοι του κινήματος, «άργησαν» να αναγνωρίσουν τις νέες πολιτικές ευκαιρίες που εμφανίζονταν στο πολιτικό περιβάλλον, μέσα από την εκλογική δύναμη που είχε καταφέρει να κερδίσει το ΙΚΚ. Επιπρόσθετα, τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '70, η σκληρή κριτική στις διεκδικήσεις έξω από το εργοστάσιο, δεν επέτρεπε στους εργατιστές να έρθουν σε επαφή με τις αναδυόμενες ομάδες του φεμινισμού, των φοιτητών, των νεαρών διεκδικητών και των επιτροπών της γειτονιάς. Πέρα από μια μικρή φράξια του Εργατισμού γύρω από τον Negri και την Lotta Continua του Sofri, οι υπόλοιπες ομάδες του operaismo δεν αντέδρασαν στα καλέσματα των νέων διεκδικητικών ομάδων για τη διεκδίκηση των καθημερινών αναγκών. Μάλιστα, ο Tronti άσκησε έντονη κριτική στις ομάδες αυτές, κατηγορώντας τις ότι διευκόλυναν το κεφάλαιο να ξεπεράσει την κρίση του.

Το δεύτερο πρόβλημα προέκυψε μέσα από τις στρατηγικές επιλογές ενός μέρους του κινήματος του Εργατισμού, με τη στροφή σε πιο ριζοσπαστικές πολιτικές δράσεις, στη χρήση βίας και στην προσπάθεια οικοδόμησης του κόμματος της πρωτοπορίας. Σύμφωνα με τους Della Porta και Diani (2010: 331), τη δεκαετία του '70, υπήρχε η τάση διατήρησης της προσοχής των ΜΜΕ στην «απειλητική

δυναμική», μέσω της εντατικοποίησης των ακραίων μορφών δράσης. Μέσα από τα γεγονότα του Θερμού Φθινοπώρου, τη στρατηγική της διπλής στράτευσης, την αναβάθμιση του επιπέδου της χρήσης της βίας, την αποστράτευση και τη διάσπαση, το διάλογο περί της ανάγκης ή μη ενός κόμματος της πρωτοπορίας, δόθηκε η δυνατότητα για τη σταδιακή οργάνωση και δράση, οργανώσεων της ένοπλης διεκδίκησης. Τόσο οι Ερυθρές Ταξιαρχίες όσο και η Πρώτη Γραμμή, αποτέλεσαν τις οργανώσεις που, μέσω μιας μαοϊκής ανάγνωσης της επαναστατικής οργάνωσης του Λένιν, θεμελίωσαν μια «γκεβαρική» μορφή πολιτικής δράσης, ως κινηματική πρωτοπορία, με σκοπό την ανατροπή του κράτους μέσω του εμφυλίου πολέμου και του αντάρτικου πόλης (Negri, 2024: 53). Σε αυτή την περίπτωση, οι οργανώσεις εκμεταλλεύτηκαν τόσο τη σταδιακή εξασθένιση του κινήματος και την αποστράτευση, όσο και τη γενίκευση της χρήσης της βίας από το αυτόνομο κίνημα του '77.

Η βία και η σύγκρουση με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους είχαν κλιμακωθεί σε τόσο έντονο βαθμό, που μετά το '77, οι Ερυθρές Ταξιαρχίες είχαν αναδειχθεί ως η κυρίαρχη δύναμη στο ιταλικό διεκδικητικό κίνημα. Σε αυτό μεγάλη ευθύνη είχαν τόσο οι ομάδες και οι πολιτικές επιλογές της χρήσης βίας όσο και οι ταξικά στρατευμένοι διανοούμενοι, που με τις ιδεολογικές προσκολλήσεις και την αρχική συμπάθεια στις δράσεις των Ε.Τ., ήδη από το '69, έδειξαν μια σχετική ανεκτικότητα ακόμα και ενθουσιασμό. Όταν το '78 κατάλαβαν τη λανθασμένη διαχείριση του ζητήματος, η προσπάθεια μεταστροφής της κοινής γνώμης και των ακτιβιστών, μέσα από έντυπα όπως το *Metropoli*, αποδείχτηκε τουλάχιστον ανεπαρκής. Τόσο οι ίδιοι όσο και το ευρύτερο διεκδικητικό κίνημα είχαν χάσει πια τη δύναμη να θέτουν στρατηγικές για τη συνέχιση του αγώνα, βρισκόμενοι πια, στο κέντρο του κύκλου της καταστολής και της βίας.

Η δεκαετία του '70 και συγκριμένα η περίοδος μετά το '74, αποτέλεσε τη δεύτερη περίοδο άνθησης του ιταλικού διεκδικητικού κινήματος. Μετά την, έως έναν βαθμό, αρνητική έκβαση του κινήματος του Εργατισμού και τη διεκδικητική ύφεση που χαρακτήρισε την περίοδο μέχρι το '73, νέες διεκδικητικές φιγούρες άρχισαν να αναδύονται στη διεκδικητική σκηνή. Το ιδεολογικό αδιέξοδο των εργατιστών διανοουμένων, «ξεπεράστηκε» με την ανάδυση ενός νέου διεκδικητικού κινήματος, το οποίο χρησιμοποιώντας εργαλεία των Ιταλών εργατιστών, έθεσε μια εντελώς διαφορετική ατζέντα αιτημάτων. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από μια στροφή

προς τη διεκδίκηση των ατομικών αναγκών και την αυτόνομη οργάνωση, μακριά από τις αυστηρές και ιεραρχικές δομές των λενινιστικών οργανώσεων. Η Αυτονομία αποτέλεσε το αξιακό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι νέοι διεκδικητές οργανώνονταν, αποστασιοποιημένοι από κάθε θεσμική οργάνωση, διεκδικώντας όχι στο όνομα της εργατικής τάξης, αλλά στο όνομα των καθημερινών αναγκών. Η Αυτονομία αποτέλεσε ουσιαστικά ένα ευρύτερο δίκτυο χαλαρών δεσμών μεταξύ διεκδικητικών ομάδων που δρούσαν κυρίως σε τοπικό επίπεδο και με αιτήματα ανάλογα των εκάστοτε αναγκών. Ο χώρος της Αυτονομίας δεν είχε ποτέ μια κεντρική πολιτική στρατηγική ούτε μια ενιαία δομή και δράση. Αντ' αυτού, πρόκειται μάλλον για ένα ευρύτερο φάσμα συμπεριφορών, εξωθεσμικών οργανώσεων και διεκδικητικών δράσεων που εντάσσονται στο χώρο των νέων κοινωνικών κινημάτων.

Τη δεκαετία αυτή, εμφανίστηκαν στο προσκήνιο φεμινιστικές ομάδες που είχαν αιτήματα που αφορούσαν το δικαίωμα της έκτρωσης και του διαζυγίου, την αναγνώριση του μισθού για την οικιακή εργασία, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης του σώματος και την απελευθέρωση από την πατριαρχία. Είναι σημαντικό πως ειδικά το φεμινιστικό κίνημα της περιόδου, μέσα από τη μαζικότητα και τη δυναμικότητά του, κατάφερε να πετύχει θεσμικές αλλαγές, όπως τη θεσμοθέτηση του δικαιώματος της έκτρωσης, και την κατάργηση του φασιστικού νόμου που αφορούσε τον γάμο μετά από βιασμό. Ταυτόχρονα, οι φεμινίστριες συντέλεσαν αποφασιστικά στην αλλαγή της διεκδικητικής κουλτούρας, με την προσήλωσή τους στην «ενότητα πολιτικού και προσωπικού». Από τον άντρα εργάτη της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας και την οργάνωση σε αυστηρές ιεραρχικές δομές, οδήγησαν το κίνημα στην επανεξέταση των οργανωτικών δομών, σε πιο οριζόντιες διαδικασίες και στη στροφή στην υποκειμενικότητα και τη διεκδίκηση των ατομικών αναγκών. Μετά την επιτυχία του δημοψηφίσματος για το δικαίωμα στην έκτρωση και καθώς το κόστος δράσης αυξανόταν, κυρίως μετά τα γεγονότα του '77, το φεμινιστικό κίνημα επέλεξε να στραφεί σε μια πιο θεσμοποιημένη μορφή δράσης. Έτσι, επανεμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80, αυτή τη φορά εντασσόμενο στο κίνημα υπέρ της ειρήνης.

Εκτός από το φεμινιστικό κίνημα, μετά το '74, άρχισε να οργανώνεται και ένα κίνημα της νεολαίας. Το νεολαιίστικο κίνημα αποτελούνταν κυρίως από φοιτητές που «ζούσαν το δικό τους '68», αγωνιστές που προέρχονταν από το Θερμό Φθινόπωρο και νέους προλετάριους της βιομηχανικής παραγωγής. Το κίνημα αυτό είχε ενεργό ρόλο την περίοδο της «αυτομείωσης» των κοινωνικών αγαθών και των επιτροπών

γειτονιάς, καθώς πολλά νεαρά μέλη του εργάζονταν στις δημόσιες εταιρίες που παρείχαν αυτά τα αγαθά. Επιπρόσθετα, πολλά νεαρά μέλη του κινήματος είχαν αναπτύξει μια κουλτούρα για την καταναλωτική κοινωνία, που για λόγους διασκέδασης και συντήρησης των ιδίων, απαλλοτριώναν ακριβά μαγαζιά ή πλήρωναν μόνο ένα μέρος του αντιτίμου για την εκάστοτε υπηρεσία. Η δεύτερη φάση του κινήματος της νεολαίας είναι αυτή των γεγονότων του '77. Με όπλα την ειρωνεία και το χιούμορ, προσπάθησαν και κατάφεραν, για περίπου έναν ολόκληρο χρόνο, να απαντήσουν στις κρατικές πολιτικές μεταρρύθμισης των πανεπιστημίων και να οδηγήσουν τον συγκρουσιακό κύκλο σε άλλη μια, έστω και ηπιότερη, κορύφωση. Το '77, είναι η χρονιά που καταλαμβάνονται διαδοχικά τα μεγάλα πανεπιστήμια της Ρώμης, της Μπολόνια και του Μιλάνο. Το αυτόνομο κίνημα έδειξε με κάθε δυνατό τρόπο την εναντίωσή του τόσο στο ΙΚΚ, όσο και στις κατασταλτικές πολιτικές του ιστορικού συμβιβασμού. Εκατοντάδες χιλιάδες νέων καταλαμβάνουν, κατεβαίνουν σε μαζικές πορείες, ξαναενώνονται μαζί με εργάτες, αλλά αυτή τη φορά ως ίσοι. Ταυτόχρονα, απαντούν στους κατασταλτικούς μηχανισμούς και τους συνδικαλιστικούς φορείς του ΙΚΚ με ειρωνεία, οδοφράγματα και όπλα, χάρτινα και κανονικά. Πρόκειται για μια χρονιά με τόσο πυκνό διεκδικητικό χρόνο που το ίδιο το κίνημα, για άλλη μια φορά, δεν μπόρεσε να επεξεργαστεί το ζήτημα του εξτρεμισμού. Η έλλειψη μιας κεντρικής πολιτικής στρατηγικής γίνεται εμφανής με τον πιο κραυγαλέο τρόπο καθώς, εκείνη τη διεκδικητική περίοδο, το κίνημα μπορεί να περνούσε μέσα σε ελάχιστα λεπτά από μια συμβατική μορφή δράσης σε μια άκρως εξτρεμιστική.

Η ένταση του κινήματος του '77 έδωσε το δεύτερο πάτημα στις οργανώσεις του εξτρεμισμού να πάρουν την ηγεσία του κινήματος. Οι Ε.Τ., βλέποντας τη δυναμική του κινήματος και την έλλειψη στρατηγικής, θέλησαν να γίνουν οι ίδιες η στρατηγική οργάνωση που θα οδηγούσε το κίνημα στην επανάσταση. Το κίνημα αντιμέτωπο με την αύξηση της καταστολής από πλευράς θεσμών, τη μικρή υποστήριξη από φορείς της άκρας αριστεράς και την ανάδειξη ως δύναμη των ένοπλων οργανώσεων, κάλεσε ένα συνέδριο που στόχο είχε τη χάραξη μιας πολιτικής στρατηγικής. Όμως, η τελευταία ευκαιρία για θεσμοθετημένη πολιτική δράση χάθηκε στο συνέδριο του Σεπτεμβρίου του '77, το οποίο αναλώθηκε μόνο στο πώς το κίνημα θα απαντούσε δυναμικά στους κατασταλτικούς μηχανισμούς και τους φασίστες του MSI, που κέρδιζαν συνεχώς έδαφος.

Από το '77 και μέχρι το '79, ήταν η περίοδος της απόγνωσης, όπως τη χαρακτηρίζει η Della Porta (1995: 31). Μετά τα γεγονότα του '77, το αυτόνομο κίνημα περνά στην αδράνεια και την αποστράτευση, ενώ η κυβέρνηση του ιστορικού συμβιβασμού επιδεικνύεται σε μια γενικευμένη μάχη με τις εξτρεμιστικές οργανώσεις. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μαζικές συλλήψεις ακτιβιστών, φυλακίσεις, τρομοκρατικές επιθέσεις και δολοφονίες. Οι προσπάθειες των ομάδων της Αυτονομίας και των διανοουμένων να αντιστρέψουν την κατάσταση υπέρ του μαζικού διεκδικητικού κινήματος έπεσαν στο κενό, με αποτέλεσμα ο συγκρουσιακός κύκλος να κλείσει οριστικά, μετά την υπόθεση του Aldo Moro και τις συλλήψεις της 7^{ης} Απρίλη. Από εκεί και πέρα, το κίνημα στράφηκε σε μια πολιτική μονόπλευρου «διαλόγου» με τους θεσμούς, προσπαθώντας να διαχειριστεί την ήττα και τα χιλιάδες φυλακισμένα μέλη. Μετά τον Απρίλη του '79, οι εναπομείνουσες δομές του κινήματος της Αυτονομίας στράφηκαν στην καταγγελία των θεσμών για τη μεταχείριση των φυλακισμένων και την αναγνώριση των πολιτικών και ποινικών τους δικαιωμάτων.

Η δεκαετία του '80 βρήκε το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα και τις ομάδες που το στελέχωσαν, σε μια κατάσταση πλήρους αποστράτευσης. Οι συλλογικές δράσεις της δεκαετίας αυτής, άρχισαν να χαρακτηρίζονται από μια πιο «σοσιαλιστική και οικολογική» ιδεολογία και έστω και προσωρινά, τα οργανωτικά, πολιτικά και πολιτιστικά εργαλεία του Εργατισμού, πέρασαν στο περιθώριο. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως, μετά το '79, σε μεγάλες πόλεις όπως το Μιλάνο και η Ρώμη, συνέχισαν να υφίστανται κοινωνικές δομές, καταλήψεις στέγασης αλλά και χώροι νεανικής αντικουλτούρας που προέρχονταν από καταλήψεις κτηρίων της περιόδου της Αυτονομίας (Moroni, 1999: 69-78).

Από το '81 έως το '83, ξεκινά μια νέα διεκδικητική καμπάνια στο ιταλικό έδαφος, που αφορούσε το NATO και τους πυραύλους που θα εγκαθιστούσε σε χώρες της Ευρώπης. Οι ομάδες του Εργατισμού και της Αυτονομίας δεν πήραν μέρος σε αυτό το κίνημα. Το κίνημα υπέρ της ειρήνης, κατάφερε μέσα σε αυτά τα δύο χρόνια να πραγματοποιήσει δύο μεγάλες διαδηλώσεις στη Ρώμη, με πεντακόσιες χιλιάδες διεκδικητές η κάθε μία, ενώ μέσα από ένα ισχυρό δίκτυο επιτροπών και συνεδρίων, κατάφερε να προσεγγίσει στους κόλπους του νέους διεκδικητές, όπως περιβαλλοντικές ομάδες, φοιτητές και κάποιες νέες ομάδες του φεμινισμού (Della Porta, 1995: 33-34).

Ως κατακλείδα, ο ιταλικός διεκδικητικός κύκλος του Εργατισμού και της Αυτονομίας, αποτελεί ένα διεκδικητικό παράδειγμα που αναδεικνύει δύο πράγματα. Από τη μία πλευρά, αυτή η σχεδόν εικοσαετής διεκδικητική περίοδος δεν θα μπορούσε να διαρκέσει τόσο πολύ, ούτε να γιγαντωθεί σε τέτοιο βαθμό, χωρίς τη μαζικότητα του κινήματος και την επέκτασή του σε ένα ευρύ φάσμα διεκδικητικών τομέων. Επιπρόσθετα, οι αξιακές πλαισιώσεις του Εργατισμού και της Αυτονομίας, οδήγησαν στην αναγνώριση της δύναμης των εργατών, στην επαναπλαισίωση και στην σύνδεση των αγώνων με το φοιτητικό κίνημα. Ταυτόχρονα, η Αυτονομία, έστρεψε το ενδιαφέρον στις καθημερινές ανάγκες, στην αποσύνδεση από τις θεσμικές οργανώσεις και βοήθησε το κίνημα ώστε να εξαπλωθεί έξω από το εργοστάσιο, μέσα στις πόλεις.

Η ιδεολογική παραγωγή των εργατιστών και η συνεχής επιμονή στο να έχουν ενεργό ρόλο στο εσωτερικό του κινήματος, εξηγεί τη δυναμικότητα που απέκτησε αυτό το κίνημα, τόσο από τις πολύμορφες διεκδικήσεις του, όσο και από τα εργαλεία που παρήχθησαν. Οι διανοούμενοι σε συνδυασμό με τις οργανώσεις του εργατισμού, οδήγησαν το κίνημα στο να ξεπερνά τα εμπόδια των κατασταλτικών μηχανισμών, της ύφεσης και της εισόδου νέων διεκδικητών. Ταυτόχρονα όμως, το ιταλικό παράδειγμα αναδεικνύει και τα όρια στα οποία οι ίδιοι οι διανοούμενοι, πολλές φορές, μπορούν να οδηγήσουν το κίνημα, εξαιτίας των ιδεολογικών διαφωνιών και των εμμονών τους. Τέτοια όρια αποτελούν οι διασπάσεις και οι επιλογές της θεσμοποίησης ή του εξτρεμισμού, στις περιπτώσεις των ομάδων της *Potere Operaio* και της *Lotta Continua*.

Από την άλλη πλευρά, το ιταλικό διεκδικητικό κίνημα οφείλει αυτή τη διεκδικητική πορεία στις οργανώσεις και τους νέους διεκδικητές, τόσο της περιόδου του Εργατισμού και των φοιτητικών αγώνων, όσο και της περιόδου της Αυτονομίας και στην ανάδειξη των φεμινιστικών ομάδων, των νέων και των περιθωριακών υποκειμένων. Το κίνημα της Αυτονομίας και η προσέλκυση νέων διεκδικητών, ήταν στην ουσία η απάντηση από το ίδιο το κίνημα, στο αδιέξοδο των οργανώσεων του Εργατισμού και των διανοουμένων. Η απάντηση ήταν απλή και αφορούσε τη μετάβαση της διεκδίκησης, από το κλασσικό διεκδικητικό παράδειγμα, που βασίζεται στους αγώνες της εργατικής τάξης, στα νέα κοινωνικά κινήματα και τις διεκδικήσεις που αφορούν το σύνολο της κοινωνίας. Διεκδικήσεις που στοχεύουν στην κάλυψη

των ατομικών αναγκών και επιθυμιών ενός μεγάλου συνόλου της κοινωνίας, και όχι μόνο την εργατική τάξη.

Συμπερασματικά, το κίνημα δεν κατάφερε ποτέ να ξεπεράσει το ζήτημα της κεντρικής οργάνωσης του αγώνα, μέσα από μια κοινή ατζέντα αιτημάτων, και το δίπολο της θεσμοποίησης και του εξτρεμισμού. Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι ότι το πρώτο ζήτημα γεννά τελικά το δεύτερο. Από τη στιγμή που ο Εργατισμός και η Αυτονομία δεν είχαν ποτέ μια κεντρική οργανωτική δομή και δεν κατάφεραν να δομήσουν μια συγκεκριμένη διεκδικητική στρατηγική, οδηγήθηκαν στη συνεχή ταλάντωση μεταξύ θεσμοποιημένης δράσης και εξτρεμισμού. Οι ελλείψεις αυτές είναι που και στις δύο περιπτώσεις, οδήγησαν το κίνημα στη χρήση βίας και την εξτρεμιστική οργάνωση και δράση.

Επιπρόσθετα, μπορεί στην περίπτωση του Θερμού Φθινοπώρου το κίνημα να υπερκέρασε το εμπόδιο των συνδικάτων και του ΙΚΚ – ως προς το ποιος θα ηγεμονεύει τις διεκδικήσεις της εργατικής τάξης – όμως ο ιστορικός συμβιβασμός δεν άφησε στο κίνημα καμία ελπίδα για συμμαχίες με θεσμική επιρροή. Αντ' αυτού, το κίνημα της Αυτονομίας βρέθηκε μπροστά σε ένα ΙΚΚ, που ήταν πια και το ίδιο φορέας καταστολής και καταπίεσης των διεκδικήσεων. Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι το ιταλικό διεκδικητικό παράδειγμα αποτελεί ένα ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης στην πολιτική κοινωνιολογία και τη Συγκρουσιακή Πολιτική, ακριβώς επειδή μπορεί να αναλυθεί ως ένα αυτόνομο διεκδικητικό κίνημα, με τη χαρακτηριστική διαφορά της έλλειψης κεντρικής οργάνωσης. Πολλά μπορούν να λεχθούν για τις ιταλικές διεκδικήσεις της δεκαετίας του '60 και του '70, αλλά το σίγουρο είναι ότι μέσα από την ιστοριοπολιτική ανάλυση της συγκεκριμένης εποχής, σκιαγραφείται η παρακαταθήκη που άφησε αυτός ο συγκρουσιακός κύκλος στις επόμενες δεκαετίες.

Βιβλιογραφία

- Balestrini, N. Moroni, P. (2008). *Η ΧΡΥΣΗ ΟΡΑΗ, Σύντομη ιστορία της ιταλικής εργατικής Αυτονομίας*. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Balestrini, N. (2019). Τα θέλουμε όλα. Αθήνα: Στοχαστής.
- Bifo (2014). «Ανατομία της Αυτονομίας», στο Πόλυ (επιμ.) *Autonomia, σκέψεις, αγώνες, μαρτυρίες των ιταλών αυτόνομων (1970-1980)*. Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα.
- Βιτόριο, Γκ. (1976). *Μπερλίνγκουερ*. Αθήνα. Εκδόσεις Αρίων.
- Blackout (2006). *Από τον ιταλικό Εργατισμό (operaismo) στον αυτόνομο μαρξισμό*. Θεσσαλονίκη: Φάμπρικα Υφανέτ, Terra Incógnita.
- Bobbio, L. (1979). *Lotta Continua: Storia di una organizzazione rivoluzionaria*. Milan: Savelli.
- Bologna, S. (1972). *Class composition and the theory of the party at the origins of the workers-council movement*. Telos 13.
- Bologna, S. (2009). *Η φυλή των Τυφλοπόντικων*. Αθήνα: Εκδόσεις κινούμενοι τόποι.
- Brym, R. (2015). *"Intellectuals, sociology of"*. Canada: University of Toronto.
- Committee Against Repression in Italy (2014). «7 Απρίλη: Καταστολή στην Ιταλία», στο Πόλυ (επιμ.) *Autonomia, σκέψεις, αγώνες, μαρτυρίες των ιταλών αυτόνομων (1970-1980)*. Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα.
- Cherki, E. Wieviorka, M. (1980). «Autoreduction Movements in Turin», «Semiotext», τόμος 3, ν.3. Los Angeles: Semiotext.
- Classe Operaia (1974). *Mensile politico degli operai in lotta*, Τεύχος 1. Padova.
- Cuninghame, P. G. (2007). *A Laughter That Will Bury You All: Irony as Protest and Language as Struggle in the Italian 1977 Movement*. International Review of Social History, Vol. 52, SUPPLEMENT 15: Humor and Social Protest. Cambridge: Cambridge University Press.
- Della Porta, D. (1995), *Social Movements, Political Violence, and the State. A Comparative Analysis of Italy and Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Della Porta, D. & Diani, M. (2010). *Κοινωνικά Κινήματα, Μια εισαγωγή*, Αθήνα: Κριτική.

- Della Porta, D. Tarrow, S. (1986). *Unwanted children: Political violence and the cycle of protest in Italy, 1966-1973*. *European Journal of Political Research* 14:607-632. Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers
- Διαφωνούντες Ταξιαρχήτες (2014). «Γράμμα στη Lotta Continua» στο Πόλυ (επίμ.) *Autonomia, σκέψεις, αγώνες, μαρτυρίες των ιταλών αυτόνομων (1970-1980)*. Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα.
- Ferrajoli, L. (1985). *Βία και Πολιτική*. Αθήνα: Στοχαστής.
- Gramsci, A. (1972). *Οι διανοούμενοι*. Αθήνα: Στοχαστής.
- Gramsci, A. (1975). *Τα εργοστασιακά συμβούλια και το κράτος της εργατικής τάξης*. Αθήνα: Στοχαστής.
- Gramsci, A. (1988). *Αμερικανισμός και Φορντισμός, Τετράδιο 22*. Αθήνα: Α/συνέχεια.
- Hellman, J. A. (1987). *Journeys among women: Feminism in five Italian cities (Europe and the international order)*. Cambridge: Polity Press.
- Hellman, S. (1976). «The “New Left” in Italy», στο M. Kolinsky και W. Paterson (επιμ.) *Social and Political Movements in Western Europe*. London: Croom Helm.
- Hobsbawm, E. (2010). *Η εποχή των άκρων, Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- I Volsci (2014). «Η κρατική βία» στο Πόλυ (επίμ.) *Autonomia, σκέψεις, αγώνες, μαρτυρίες των ιταλών αυτόνομων (1970-1980)*. Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα.
- James, S., Dalla Costa, M. (2008). *Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή*. Αθήνα: No woman's land.
- Καραμπελιάς, Γ. (1983). Εισαγωγή στο: *Από τον εργάτη μάζα στον κοινωνικό εργάτη, ο ιταλικός «Μάης»*. Αθήνα: Κομμούνα.
- Κατάληψη Φάμπρικα ΥΦΑΝΕΤ (2010). *Εμπειρίες από το κίνημα της αυτομείωσης στην Ιταλία τη δεκαετία του 1970*. Θεσσαλονίκη: Κατάληψη Φάμπρικα ΥΦΑΝΕΤ.
- Κατάληψη Φάμπρικα ΥΦΑΝΕΤ (2015). *Φαντάσου ένα κίνημα*. Θεσσαλονίκη: Κατάληψη Φάμπρικα ΥΦΑΝΕΤ.

- Katsiaficas, G. (2007). *Η ανατροπή της πολιτικής, ευρωπαϊκά κοινωνικά κινήματα και η αποαποικιοποίηση της καθημερινής ζωής*. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Καφιέρο, Κ. (2009). *Σύνοψη του 'κεφαλαίου' του Μαρξ*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Kriesi, H., Koopmans, R., Duyvendak, J.W., Giugni, M. G. (2015). *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*. New York: Routledge.
- Κοριά Μ. (1985). *Ο εργάτης και το χρονόμετρο, Τειλορισμός-Φορντισμός και μαζική παραγωγή*. Αθήνα: Κομμούνα.
- La Classe (1969). Volume. 13-14. August 1969.
- Lonzi, C. (2023). *Feminism in Revolt*. London, New York, Calcutta: Seagull Books.
- Lotta Continua (1973). *Take Over the City, Community Struggles in Italy*. Milano: Lotta Continua.
- Lukacs, G. (1967). *History & Class Consciousness*. United Kingdom: Merlin Press.
- Lumley, R. (1983). *States of Emergency: Cultures of Revolt in Italy from 1968 to 1978*. London: Verso Books.
- MacAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C. (2004). *Dynamics of Contention*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Mandel, E. (1971). *The leninist theory of the organization: its relevance for today*. London: I.M.G. Publication.
- Mannheim, K. (1979). *Ideology and utopia: An introduction to the sociology of knowledge*. London and Henley: ROUTLEDGE & KEGAN PAUL.
- Marx, K., Engels, F. (1969). *Manifesto of the Communist Party*, Marx/Engels Selected Works, Vol. One. Moscow: Progress Publishers.
- Μαρξ, Κ. (1978). *Το κεφάλαιο, κριτική της πολιτικής οικονομίας*, Τόμος 1. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Melucci, A. (1996). *Challenging codes Collective action in the information age*. University of Cambridge: Cambridge University Press.
- Melucci, A. (2002). *Κουλτούρες στο παιχνίδι, διαφορές για να συμβιώσουμε*. Αθήνα: GUTTENBERG.

- Mendel, I. (2006). *Mannheim's Free-Floating Intelligentsia: The Role of Closeness and Distance in the Analysis of Society*. Issue 12, Centre for Social and Political Thought: University of Sussex.
- Moroni, P. (1999). *Αυτοδιευθυνόμενα Κοινωνικά Κέντρα: Νομαδισμοί, ριζώματα, επιθυμίες στο χώρο και το χρόνο της μητρόπολης*. Αθήνα: Αγριόγατα.
- Negri, A. (1983). *Από τον εργάτη μάζα στον κοινωνικό εργάτη, ο ιταλικός «Μάης»*. Αθήνα: Κομμούνια.
- Negri, A. (1988a). «Crisis of the Planner-State: Communism and Revolutionary Organization», στο Merrington (επιμ.), *REVOLUTION RETRIEVED, Writings on Marx, Keynes, Capitalist Crisis and New Social Subjects (1967-83)*. London: Red Notes.
- Negri, A. (1988b). «Do you remember revolution?», στο Merrington (επιμ.), *REVOLUTION RETRIEVED, Writings on Marx, Keynes, Capitalist Crisis and New Social Subjects (1967-83)*. London: Red Notes.
- Negri, A. (2005). *BOOKS FOR BURNING, Between Civil War and Democracy in 1970s Italy*. London: Verso Books
- Negri A. (2023). Εισαγωγή στο: Raniero Panzieri: *Για την καπιταλιστική χρήση των μηχανών στο Νεοκαπιταλισμό*, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Negri, A. (2024). *Ο Λένιν πέρα από τον Λένιν: Τέσσερα κείμενα +1 συζήτηση για τον Λένιν*. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Radical America (1973). *Working Class Struggles in Italy*. Volume.7, Number .2. Cambridge: Massachusetts.
- Ramirez, B. (2009). «Ο αγώνας της εργατικής τάξης ενάντια στην κρίση: Η αυτομείωση των τιμών στην Ιταλία», στο: *Το σπίτι των κλεφτών, τρία κείμενα για το κίνημα της αυτομείωσης στην Ιταλία τη δεκαετία του '70*. Αθήνα: Νομαδικό εργαστήριο.
- Red Notes (1978). *Italy, 1977-78: Living with an Earthquake*. London: Red Notes.
- Ricciardi, S. (2015). *Τι σήμαινε να είσαι 20 χρονών το 1960.... Με το άλφα μικρό. Μια ζωή για την προλεταριακή Αυτονομία*. Αθήνα: Προλεταριακή Πρωτοβουλία.
- Rosa, A. (1968). *A separate branch of the working class*. International socialist journal, 26-7. July.

- Scalzone, O. (1981). *Συζήτηση με τον Π. Νεράντζη για την εργατική Αυτονομία και τα προβλήματα του κινήματος στην Ιταλία σήμερα*. Τετράδια πολιτικού διαλόγου, έρευνας και κριτικής, Τεύχος 02-03. Φθινόπωρο 1981.
- Scalzone, O. (2014). «Πέρα από την τρομοκρατία», στο Πόλυ (επίμ.) *Autonomia, σκέψεις, αγώνες, μαρτυρίες των ιταλών αυτόνομων (1970-1980)*. Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα.
- Scalzone, O. (2019). *Η ΚΟΚΚΙΝΗ ΔΙΕΤΙΑ 1968-1969, Μορφές και περάσματα μιας επαναστατικής εποχής*. Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Σεφεριάδης, Σ.Ι. (2006). *Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα: Μια αποτύπωση*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης. Τεύχος 27.
- Σεφεριάδης, Σ.Ι. (2010α). Πρόλογος, στο Della Porta D. & Diani M., *Κοινωνικά Κινήματα, Μια εισαγωγή*. Αθήνα: Κριτική.
- Σεφεριάδης, Σ.Ι. (2010β). «Η «Θετική Ευρετική» της Συγκρουσιακής Πολιτικής και Κάποιες Καταβολές της: Πως διαβάζουμε τη θεωρία;», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Τεύχος. 35,
- Σεφεριάδης, Σ.Ι. (2017). *Το κόκκινο νήμα μιας δεκαετίας, Αναλύσεις και κείμενα στα χρόνια της κρίσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος
- Σεφεριάδης, Σ.Ι. (2021). *ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ, ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΑΡΙΣΤΕΡΑ, η πρόκληση της μεθόδου*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
- Snow, D. Burke, R., Worden, S., Benford, R. (1986). *Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation*. *American Sociological Review*. Vol. 51, No. 4, USA: American Sociological Association (Aug., 1986).
- Σπουδές στο γαλανόμαυρο (2020). *Η παραξενιά του παράξενου εμπορεύματος: Ιστορία της έννοιας «εργατική δύναμη»*, στο Σπουδές στο γαλανόμαυρο, τόμος Β', τι ήταν και τι ήθελε το ΕΑΜ (έλα ντε!) & άλλες ιστορίες περί της ταξικής σύνθεσης της εργατικής τάξης, 1900-1943. Αθήνα: Antifa Scripta.
- Tari, M. (2017). *Ένα πιάνο στα οδοφράγματα. Για μια ιστορία της ιταλικής Αυτονομίας*. Αθήνα: Ελευθεριακή κουλτούρα.
- Tarrow, S. (1989). *Democracy and Disorder, Protest and Politics in Italy, 1965-1975*. Oxford: Clarendon Press.

- Tarrow, S. (1993). *Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention*. Social Science History, vol. 17 iss. 2. pp. 281-307, Durham, North Carolina: Duke University Press.
- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.
- Tilly, C. (2007). *Κοινωνικά κινήματα 1768-2004*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Τολιάττι, Π. (1964). *Υπόμνημα για τα ζητήματα του διεθνούς εργατικού κινήματος και την ενότητά του*. Αθήνα: Εκδόσεις Α. Παπακώστα.
- Tronti, M. (2014). «Η στρατηγική της άρνησης» στο Πόλυ (επίμ.) *Autonomia, σκέψεις, αγώνες, μαρτυρίες των ιταλών αυτόνομων (1970-1980)*. Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα.
- Tronti, M. (2019). *Workers and Capital*. Brooklyn: Verso Books.
- Weber, H. (2014). «Εν αρχή ην ο Γκράμσι» στο Πόλυ (επίμ.) *Autonomia, σκέψεις, αγώνες, μαρτυρίες των ιταλών αυτόνομων (1970-1980)*. Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα.
- Wright, S. (2012). *Η έφοδος στον ουρανό, ταξική σύνθεση και ταξική πάλη στον ιταλικό αυτόνομο μαρξισμό*. Αθήνα: Κόκκινο νήμα.

Ηλεκτρονικές πηγές

- BBC History Hour program (2017). *Giuseppe Pinelli, Death of an Anarchist*. Όπως ανακτήθηκε από: <https://libcom.org/article/giuseppe-pinelli-death-anarchist> στις 20/2/2024.
- E-prologos.gr (13/10/2021). Η επικράτηση του φασισμού στην Ιταλία. Όπως ανακτήθηκε από: <https://www.e-prologos.gr/η-επικράτηση-του-φασισμού-στην-ιταλία/> στις 19/7/2024.
- Κοντιάδης, Ξ. (25/10/2011). Κράτος- Χωροφύλακας. *Έθνος*, 2011. Όπως ανακτήθηκε από: <https://www.contiades.com /παρεμβάσεις/άρθρα-στον-τύπο/κρατος-χωροφυλακας/> στις 10/03/2024.
- Lowry, S. (2008). *Worker and student struggles in Italy, 1962-1973*. Όπως ανακτήθηκε από: <https://libcom.org/article/worker-and-student-struggles-italy-1962-1973-sam-lowry> στις 12/06/2024.
- Παντιέρα αντικαπιταλιστική ενημέρωση (22/07/2014). Όπως ανακτήθηκε 13/2/2024 από: <https://pandiera.gr/η-εξωκοινοβουλευτική-αριστερά-στην-ι/>.
- Tronti, M. (2012). *Our Operaismo*. Όπως ανακτήθηκε από: <https://my-blackout.com/2020/06/12/mario-tronti-our-operaismo/> στις 25/05/2024.
- Wildcat (2021). *The Renaissance of Operaismo*. Όπως ανακτήθηκε από <https://libcom.org/library/renascence-operaismo-wildcat> στις 18/1/2024.